

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ιατρική Σχολή

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Σύγχρονες ιατρικές πράξεις: δικαιική ρύθμιση και βιοηθική διάσταση»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΕΝΘΕΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ: Η ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ ΚΑΙ Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ**

**Άννα Μαρτίδου
(Α.Μ. 440119)**

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Πέτρου

**Μέλη Τριμελούς Επιτροπής: Ιωάννης Πέτρου
Λίνα Παπαδοπούλου
Βασίλειος Ταρλατζής**

**Θεσσαλονίκη
Σεπτέμβριος 2016**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ.....	1
I. Υπογεννητικότητα και κοινωνικές εξελίξεις.....	1
II. Ανάπτυξη των μεθόδων Ι.Υ.Α - Συμβολή της «Βιοηθικής» και του «Βιοδικαίου».....	2
III. Ειδικώς για την παρένθετη μητρότητα.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ - Παρένθετη Μητρότητα: Ιστορική Εξέλιξη & Έννοια....	9
I. Ιστορική Εξέλιξη.....	9
II. Έννοια Παρένθετης Μητρότητας - Διάκριση από συγγενείς έννοιες.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ - Ηθικές, Κοινωνικοοικονομικές & Θρησκευτικές παράμετροι	15
I. Ανακύπτοντα Ηθικά Ζητήματα.....	15
II. Η θρησκευτική άποψη.....	19
Α. Χριστιανισμός.....	20
Β. Εβραϊκή Θρησκεία.....	22
Γ. Ισλαμισμός	23
Δ. Βουδισμός	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ- Συνταγματική Προβληματική	26
I. Αναπαραγωγικά Δικαιώματα.....	27
II. Δικαίωμα αναπαραγωγής στον ευρωπαϊκό χώρο.....	30
III. Συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος στο Ελληνικό Σύνταγμα (αρθρ. 5 παρ. 1 Σ).	32
IV. Περιεχόμενο και περιορισμοί του δικαιώματος.....	36
IV. Ειδικά ζητήματα σε σχέση με την παρένθετη μητρότητα.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ - Νομοθετικό πλαίσιο στην Ελλάδα	44
I. Η νομοθετική ρύθμιση στην Ελλάδα.....	44
II. Το επιτρεπτό της παρένθετης μητρότητας.....	47
Α. Οι γενικοί όροι του επιτρεπτού.....	47
Β. Οι ειδικοί όροι για την παρένθετη μητρότητα	58
III. Ίδρυση της συγγένειας.....	70
Α. Ο κανόνας της ίδρυσης της συγγένειας με βάση τη γέννηση	70

<i>Β. Η ίδρυση της συγγένειας με τη μητέρα: η εξαίρεση του άρθρου 1464 ΑΚ.....</i>	<i>71</i>
Γ. Η ίδρυση της συγγένειας με τον πατέρα	75
Δ. Σχέση παρένθετης μητρότητας και υιοθεσίας	77
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ – Συγκριτικό Δίκαιο	79
Ι. Σχετικές ρυθμίσεις σε ξένες νομοθεσίες.	79
ΙΙ. Ζητήματα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου.....	81
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	83

«Κανένα πράγμα δεν είναι κανενός ή
αν όχι τότε είναι σίγουρα εκείνου
που το 'χει μεράκι του και το
αγαπάει και το γνωρίζει.

Ένα παιδάκι ανήκει σε όποιον το
φροντίζει.»

Μπέρτολτ Μπρεχτ, Ο κύκλος με την
κιμωλία στον Καύκασο

Συντομογραφίες

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
βλ.	βλέπε
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΝΟΒΕ	Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος
εδ.	εδάφιο
ΕΛΛΔικ ή ΕΛΛΔ/νη	Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό)
επ.	επόμενα
επιμ.	επιμέλεια
ΕφΛαρ	Εφετείο Λάρισας
ΙΥΑ	Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή
κ.α.	και άλλα
κ.ο.κ.	και ούτω καθεξής
κλπ	και τα λοιπά
ΜΙΥΑ	Μονάδα Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής
ΜονΠρΑθ	Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών
ΜονΠρΘεσ	Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (περιοδικό)
ν.	νόμος
ΠΟΥ	Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
παρ.	παράγραφος
περ.	περίπτωση (περιοδικό)
Σ	Σύνταγμα
σελ.	σελίδα
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης
ΧρΙΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (περιοδικό)

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Ι. Υπογεννητικότητα και κοινωνικές εξελίξεις.

Ένα από τα πιο διαδεδομένα και, πιθανόν, το περισσότερο θεμελιώδες φαινόμενο της κοινωνικής ζωής είναι η οικογένεια, δεδομένου ότι το μέγεθος, η σύνθεση, η κυρίαρχη δομή, η σταθερότητα και η απόδοσή αυτής, καθώς και η κοινωνική θέση και η σημασία της, συνιστούν μέρη μίας μεταβλητής κοινωνικής συνάρτησης, βρίσκονται σε εξάρτηση με παράγοντες, όπως λ.χ., η οικονομία, η ηθική, η κουλτούρα, και διαφοροποιούνται με την πάροδο του χρόνου και σύμφωνα με ορισμένους φυσικούς και νομικούς κανόνες. Κατά τον ορισμό που δίνει η συστηματική κοινωνιολογία, η οικογένεια θεωρείται «ένα κοινωνικό σύστημα», «μια σύνθεση αλληλεπιδρώντων ατόμων».¹ Η παραδοσιακή, λοιπόν, οικογένεια των πολλών ατομικών μονάδων, με την πάροδο του χρόνου και τη συνεπεία τούτου μετεξέλιξη των κοινωνικών συνθηκών, μετετράπη σε πυρηνική οικογένεια μεταξύ των συζύγων, η οποία μετεξελίσσεται σε νέες μορφές οικογένειας, βασιζόμενη στο ατομικό δικαίωμα της απόκτησης τέκνων, ακόμη και εκτός του πλαισίου του θεσμού του γάμου.

Παράλληλα, ένα άλλο σύνθετο κοινωνικό, δημογραφικό, αλλά και εθνικού χαρακτήρα φαινόμενο, η υπογεννητικότητα αναδεικνύεται σε σοβαρή απειλή για την κοινωνία. Εντοπίζονται πολλοί παράγοντες, οι οποίοι συντελούν στην υπογονιμότητα, με βασικό τον παράγοντα ηλικία. Ως γνωστόν, η σχέση γονιμότητας και ηλικίας στο γυναικείο φύλο είναι αντιστρόφως ανάλογη: όσο μεγαλώνει ηλικιακά μία γυναίκα, τόσο μικραίνει η γονιμότητά της. Τα τελευταία δε, τριάντα (30) έτη παρατηρείται μία, ας μας επιτραπεί η έκφραση, «καθυστέρηση» τεκνοποίησης, η οποία βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την παρουσία της γυναίκας στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα εργασίας, στις τέχνες και στα γράμματα, στην πολιτική και την κοινωνική ζωή της χώρας. Οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σήμερα, αναγκάζουν τη γυναίκα να αναβάλει όλο και

---

¹ Μοριχοβίτης Γ., *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, τόμος Ι, Φλώρινα-Αριστείδου Ι., 2001, σελ. 24.

περισσότερο μία εγκυμοσύνη, καθώς η τελευταία επιθυμεί μία επαγγελματική και συγχρόνως οικονομική αποκατάσταση, η οποία, ενδεχομένως, να στερήσει εν τέλει στην γυναίκα το δικαίωμά της στη μητρότητα.

Αναμφίβολα, άλλοι σημαντικοί παράγοντες είναι ο σύγχρονος τρόπος ζωής (κάπνισμα, αλκοόλ, άγχος, κακή διατροφή, παχυσαρκία, φάρμακα κ.ο.κ.), αλλά και οι περιβαλλοντικοί παράγοντες, όπως για παράδειγμα, η βιομηχανική ρύπανση παντός είδους ή τυχόν άλλα προβλήματα σωματικής υγείας, ήτοι τυχόν γενετικές ανωμαλίες ή ασθένειες. Σε κάθε περίπτωση, δεν θα πρέπει να λησμονήσουμε και έναν ακόμη παράγοντα, τον ψυχολογικό, ο οποίος είναι πολύ σημαντικός για το υπογόνιμο ζευγάρι, για το λόγο ότι υπάρχει η επιβάρυνση της κοινωνίας, των διαπροσωπικών σχέσεων του ζευγαριού, αλλά και των σχέσεων του με τους συγγενείς ή με άλλα άτομα του περιβάλλοντός του.

II. Ανάπτυξη των μεθόδων Ι.Υ.Α - Συμβολή της «Βιοηθικής» και του «Βιοδικαίου».

Η ραγδαία ανάπτυξη της επιστήμης εν γένει, αλλά και ειδικότερα οι αλματώδεις πρόοδοι και οι προοπτικές που διανοίχθηκαν από τις εφαρμογές της βιοτεχνολογίας (Μοριακής Βιολογίας και Μοριακής Γενετικής),² συνετέλεσαν στην ανάπτυξη μίας σειράς μεθόδων, ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, οι οποίες λειτουργούν θεραπευτικά και αποκαθιστούν είτε πραγματικά, είτε πλασματικά την διακεκομμένη φυσική διαδικασία της αναπαραγωγής.³ Μέσα από την σύγκλιση της Ιατρικής και της Βιολογίας προς τη Βιοϊατρική, ήτοι, από τη μία πλευρά, τη δυνατότητα εφαρμογής στην Ιατρική των πληροφοριών, που οι Βιολόγοι εκμαιεύουν μελετώντας τη φύση και από την άλλη, την εκδήλωση των προβλημάτων της ιατρικής πράξης ως

---

² Βλ. σχετικά Καρασής Μ., *Βιοηθική και Βιονομία στην Ελληνική Έννομη τάξη*, Αθήνα - Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σελ. 28.

³ Πέτρου Ι., *Η ανθρώπινη ελευθερία και τα κοινωνικοηθικά ζητήματα των απαρχών της ζωής του ανθρώπου*, σε Καϊάφα- Γκμπάντι Μ., Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε., Συμενωίδου- Καστανίδου Ε. (διεύθυνση σειράς), *Ιατρική Υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή: 10 χρόνια εφαρμογής του Ν. 3089/2002*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (15), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 21 επομ., 28.

έναυσμα μελέτης και έρευνας για τη Βιολογία, δημιουργούνται οι κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε να καθίσταται εφικτή η τεκνοποιία χωρίς την προηγούμενη ερωτική συνεύρεση μεταξύ άνδρα και γυναίκας.

Η αντιμετώπιση του ζητήματος της αδυναμίας τεκνοποιίας από πλευράς της ιατρικής επιστήμης, περιλαμβάνει έναν ευρύ κύκλο επιστημονικών ερευνών για την εύρεση μεθόδων υποβοηθήσεως της αναπαραγωγής. Η δημιουργία απογόνων με ιατρική βοήθεια απαντάται στον επιστημονικό κόσμο με τους όρους «υποβοηθούμενη αναπαραγωγή», «τεχνητή αναπαραγωγή» ή «τεχνητή γονιμοποίηση». Αναλόγως δε, με την εκάστοτε προβληματική περίπτωση έκαστου ζευγαριού, η ιατρική επιστήμη χρησιμοποιεί ποικίλες τεχνικές, προκειμένου να γίνει πραγματικότητα το όνειρο της τεκνοποίησης. Τέτοιου είδους τεχνικές συνιστούν (α) η Τεχνητή Σπερματέγχυση,⁴ (β) η εξωσωματική γονιμοποίηση, η οποία διακρίνεται σε ομόλογη εξωσωματική γονιμοποίηση⁵ και ετερόλογη εξωσωματική γονιμοποίηση,⁶ (γ) μεταφορά γαμετών στις σάλπιγγες,⁷ (δ) «δανεισμός

---

⁴ Επί περιπτώσεων ανδρικής υπογονιμότητας, όπου το σπέρμα είτε παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα, όπως σημαντική ελάττωση του αριθμού, της κινητικότητας και της μορφολογίας των σπερματοζωαρίων, είτε απουσιάζουν πλήρως τα σπερματοζωάρια, οι πιθανότητες επίτευξης εγκυμοσύνης μέσω του φυσικού τρόπου γονιμοποίησης είναι σημαντικά ελαττωμένες έως και ανύπαρκτες. Τότε προτείνεται ένα είδος μικροεπέμβασης στα ωάρια, με την οποία τοποθετείται ένα σπερματοζωάριο στο εσωτερικό κάθε ωαρίου για να γονιμοποιηθεί, εκεί δηλαδή που δεν μπορεί να μπει από μόνο του. Η μέθοδος αυτή ονομάζεται ενδοωαριακή έγχυση σπερματοζωαρίων ή ενδοσωματική τεχνητή σπερματέγχυση (in vivo). Το σπέρμα μπορεί να προέρχεται από το σύζυγο ή σύντροφο της γυναίκας, οπότε γίνεται λόγος για ομόλογη τεχνητή σπερματέγχυση ή από τρίτο δότη (ετερόλογη τεχνητή σπερματέγχυση). Το σπέρμα που χρησιμοποιείται είναι νωπό, αλλά μπορεί να είναι και κρυοσυντηρημένο. Βλέπε σχετ. Ταρλατζής Β., *Τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ιατρικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί*, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση*, (επιμ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε.), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 19.

⁵ Η εξωσωματική γονιμοποίηση (in vitro fertilization - IVF), είναι μία μέθοδος που παρακάμπτει τις σάλπιγγες, όπου γίνεται φυσιολογικά η γονιμοποίηση και τις υποκαθιστά με το εργαστήριο. Έτσι τα ωάρια της γυναίκας που αναρροφώνται από τις ωothήκες της, τοποθετούνται μαζί με τα σπερματοζωάρια του συζύγου ή συντρόφου της σε δοκιμαστικό σωλήνα με θρεπτικό υλικό, ώστε να γίνει η γονιμοποίηση και να αρχίσει η εμβρυϊκή ανάπτυξη. Κατόπιν, τα έμβρυα μεταφέρονται στη μήτρα της γυναίκας, εκεί όπου γίνεται η εμφύτευση, για να αρχίσει η εγκυμοσύνη. Βλέπε σχετ. Ταρλατζής Β., *Τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ιατρικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί*, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση*, (επιμ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε.), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 18.

⁶ Ως ετερόλογη νοείται η τεχνητή γονιμοποίηση, για την οποία χρησιμοποιείται σπέρμα τρίτου δότη. Η εν λόγω μέθοδος χρησιμοποιείται, κατά κύριο λόγο, σε περιπτώσεις απουσίας

μήτρας» ή «παρένθετη μητρότητα», (ε) Κρυοσυντήρηση Εμβρύων και Γεννητικού Υλικού.⁸

Παράλληλα, η ραγδαία αυτή ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας και οι προοπτικές που διανοίχθηκαν με την παρέμβαση του ανθρώπου σε διάφορες βιολογικές διαδικασίες, όπως για παράδειγμα ο απλός χειρισμός του γενετικού υλικού ή η επέμβαση σε αυτό, ανέδειξαν προβλήματα ηθικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτό -των βιοτεχνολογικών και ιατρικών επιτευγμάτων- εμφανίστηκε ένα σχετικά νέο γνωστικό αντικείμενο, η «Βιοηθική» ή άλλως η Ηθική του Βίου. Αν και η πλειοψηφία των συγγραφέων φέρεται να συμφωνεί, κατ' αρχήν, ότι ο όρος «Βιοηθική» συναντάται για πρώτη φορά στις αρχές της δεκαετίας του 1970, στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, εν τούτοις, ο όρος ηθική ως κώδικας συμπεριφοράς (ethics) και όχι ως φρόνημα (morale) προέρχεται από την Αρχαία Ελλάδα και επέστρεψε στην Ευρώπη δια μέσου της Αμερικής.⁹

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι αντικείμενο του κλάδου της Βιοηθικής είναι η ενασχόληση με τα ηθικά ζητήματα που ανέκυψαν από τις νέες ανακαλύψεις

σπερματοζωαρίων ή σοβαρών διαταραχών του σπέρματος του συντρόφου/συζύγου, όπου δε δύναται να εφαρμοστεί η ενδοωαριακή έγχυση σπερματοζωαρίων, καθώς και σε γυναίκες χωρίς σύντροφο ή σύζυγο. Σπανιότερη είναι η περίπτωση της χρησιμοποίησης ξένων ωαρίων (και γονιμοποιημένων), η οποία εφαρμόζεται σε γυναίκες που δεν έχουν ωοκύτταρα, δηλαδή γυναίκες με πρόωρη εμμηνόπαυση, ωοθηκική δυσγενεσία, χειρουργική αφαίρεση ωοθηκών, καθώς και σε αυτές που έχουν ήδη μπει σε προκλιμακτηριακή ή κλιμακτηριακή φάση, αλλά και σε γυναίκες που έχουν μεν ωοθηκική λειτουργία, πάσχουν δε από σοβαρές γεννητικές νόσους. Βλέπε σχετ. Ταρλατζής Β., *Τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ιατρικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί*, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία : η ηθικονομική διάσταση*, (επιμ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε.), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 24.

⁷ Πρόκειται για την μέθοδο G.I.F.T, (Gamete Intra Fallopian transfer), η οποία συνίσταται στη λήψη σπέρματος από το σύζυγο ή σύντροφο και ωαρίων από τη γυναίκα ή σύντροφο και τοποθέτηση με άμεση λαπαροσκόπηση στις δύο σάλπιγγες. Το σπέρμα είναι δυνατό να προέρχεται κι από τρίτο δότη. Με τη μέθοδο αυτή η γονιμοποίηση δεν γίνεται έξω από το σώμα της γυναίκας, αλλά μέσα στο φυσικό περιβάλλον της, που είναι οι σάλπιγγες.

⁸ Κατά την τεχνική αυτή, το γεννητικό υλικό (ωάρια, σπερματοζωάρια, ωοθηκικός κι ορχικός ιστός) καταψύχεται στους -196°C με υγρό άζωτο, ενώ χρησιμοποιούνται παράλληλα και κρυοπροστατευτικές ουσίες, που προκαλούν αφυδάτωση των κυττάρων, ώστε να μη σχηματίζονται σε αυτά κρύσταλλα πάγου, που μπορούν να προκαλέσουν βλάβη στις ενδοκυτταρικές δομές και στη μεμβράνη. Όταν, μάλιστα, αναθερμαίνεται το γεννητικό υλικό, επιχειρείται κι η προοδευτική διάλυση των κρυοπροστατευτικών ουσιών, η οποία επιτρέπει την επανυδάτωση των κυττάρων, ώστε αυτά να ξαναβρούν τα αρχικά χαρακτηριστικά τους.

⁹ Bernard J., *Η Βιοηθική*, (μεταφρ. Σπανού Ε.), εκδόσεις Π. Τραύλος - Ε. Κωσταράκη, Αθήνα 1996, σελ. 8.

της Βιολογίας και τις εφαρμογές της Γενετικής, με πρωτεύοντα στόχο την αποφυγή μη αντιστρεπτών καταστάσεων που σχετίζονται με το χειρισμό του γεννητικού υλικού. Από τη φύση της η Βιοηθική συνιστά το σημείο τομής διαφορετικών επιστημονικών πεδίων της Βιολογίας και συγκεκριμένα, της Γενετικής, της Βιοτεχνολογίας και της Βιοϊατρικής, ενώ, ταυτόχρονα, εμπλέκονται και γνωστικοί τομείς του κλάδου των ανθρωπιστικών, κοινωνικών και νομικών επιστημών, κυρίως η Θεολογία και η Νομική. Σε κάθε περίπτωση, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η υιοθέτηση κανόνων ηθικής θα λειτουργούσε και ως ένα σύστημα αυτορρύθμισης του ενδιαφερόμενου ιατρικού κύκλου, με τη θέσπιση, για παράδειγμα ενός σχετικού κώδικα δεοντολογίας κατά την άσκηση σχετικών πράξεων, ώστε να αντιμετωπίζονται τυχόν ανακύπτοντα ηθικά προβλήματα μέσα στην ιατρική κοινότητα, αποφεύγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο έναν περισσότερο δραστικό κρατικό έλεγχο.¹⁰ Στο σημείο αυτό δέον να επισημανθεί ότι η αυτορρύθμιση στα ζητήματα της Βιοηθικής δε θα πρέπει να θεωρηθεί ως απορρύθμιση.¹¹ Και τούτο, διότι η Βιοηθική φαίνεται να αποτελεί ένα σύνολο κανόνων, οργάνων και διαδικασιών, τα οποία βρίσκονται σε αέναη αλληλεπίδραση μεταξύ τους και διαμορφώνουν ένα «ενδιάμεσο μοντέλο ανάμεσα στην ετερόνομη ρύθμιση και στην αυτορρύθμιση».¹²

Παρατηρείται ότι τόσο οι ηθικοί κανόνες, όσο και οι κανόνες δεοντολογίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με το Δίκαιο καθώς, άλλοτε λειτουργούν ως παράγοντες διαμόρφωσης αυτού και ενσωματώνονται στη διαδικασία παραγωγής του ως θεμελιώδεις αρχές ή αξίες ηθικής σημασίας και άλλοτε, λειτουργούν ανταγωνιστικά προς το Δίκαιο με τη δημιουργία ενός αυτόνομου συστήματος, το οποίο διαθέτει δικούς του τρόπους ρύθμισης.¹³

---

¹⁰ Μάλλιος Ε., *Το ανθρώπινο Γονίδιο*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2004, σελ. 32 επομ.

¹¹ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 56.

¹² Ρεθυμιωτάκη Ε., *Ρύθμιση ή αυτορρύθμιση; Το παράδειγμα της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής*, Σειρά: Θεομοί της ελληνικής κοινωνίας, Τόμος 20, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2003, σελ. 28 και 73.

¹³ Σχετικά με το ζήτημα των σχέσεων ηθικής και Δικαίου βλ. εκτενέστερα Πέτρου Ι., *Κοινωνική θεωρία και σύγχρονος πολιτισμός*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2013 (β' εκδ.).

Στον τομέα, όμως, της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, όπου, ομολογουμένως, έχει διαμορφωθεί μία στοιχειώδης κοινωνική συναίνεση και αποδοχή, η λεπτομερειακή και ακριβής ρύθμιση των έννομων σχέσεων ή καταστάσεων που δημιουργούνται κατά την εφαρμογή της με τη συνδρομή νομοθετικών διατάξεων, κρίνεται, όχι μόνο αναγκαία, αλλά και επωφελής. Εν προκειμένω, το Δίκαιο θετικοποιεί τους κανόνες ηθικής, τη στιγμή που η Βιοηθική παρεμβαίνει συμπληρωματικά, εμπνέοντας και καθοδηγώντας το νομοθέτη, αλλά και τον εφαρμοστή του δικαίου.¹⁴

Χαρακτηριστικό προς τούτο είναι ότι κατά τη δεκαετία του 1990, στο πλαίσιο τόσο διεθνών οργανισμών,¹⁵ αλλά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁶ συστήνονται και λειτουργούν ανάλογες Επιτροπές Βιοηθικής, οι οποίες πλαισιώνονται από εκπροσώπους διάφορων επιστημονικών τομέων και διαφορετικών κοινωνικο - φιλοσοφικών αντιλήψεων. Κεντρικός άξονας της δράσης των εν λόγω Επιτροπών, οι οποίες διαδραματίζουν, κατά κανόνα, συμβουλευτικό ρόλο, είναι η εφαρμογή τεσσάρων θεμελιωδών αρχών, που πρέπει να διέπουν τις έρευνες και ειδικότερα, (α) ο σεβασμός του ατόμου, (β) ο σεβασμός της γνώσης, (γ) η άρνηση της κερδοσκοπίας και (δ) η συναισθηση της ευθύνης εκ μέρους των ερευνητών.¹⁷ Τα μέλη των επιτροπών αυτών δεν αποβλέπουν στην ανάδειξη μίας «κρατούσας ηθικής» ή στην επιβολή του δικαίου, αλλά βασική τους αποστολή αποτελεί η παροχή συμβουλών στη δημόσια εξουσία και στους εμπλεκόμενους επαγγελματικούς φορείς.¹⁸ Αντικείμενο δε γνωμοδότησης των ανωτέρω Επιτροπών συνιστούν τα ηθικά και κοινωνικά ζητήματα αναφορικά με τα όρια της επιτρεπόμενης έρευνας στη γενετική. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ζητήματα σχετικά με το επιτρεπτό ή μη της κλωνοποίησης του ανθρώπου και τα όρια της παρεμβατικής ιατρικής

---

¹⁴ Μανιτάκης Α., *Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή*, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία : η ηθικονομική διάσταση*, (επιμ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε.), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 43

¹⁵ Για παράδειγμα, η Comité Internationale de Bioéthique στο πλαίσιο της UNESCO.

¹⁶ Λ.χ. European Group on Ethics in Science and New Technologies.

¹⁷ Bernard J., *Η Βιοηθική*, (μεταφρ. Σπανού Ε.), εκδόσεις Π. Τραύλος - Ε. Κωσταράκη, Αθήνα 1996, σελ. 79.

¹⁸ Μάλλιος Ε., *Το ανθρώπινο Γονιδίωμα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2004, σελ. 27-28 & 30-31.

στον τομέα της εξωσωματικής γονιμοποίησης, όπως για παράδειγμα, η επιλογή του φύλου, ή το ζήτημα της ρύθμισης της ανωνυμίας ή μη του δότη σπέρματος στην ετερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση, από το οποίο ανακύπτουν θέματα αναφορικά με τα δικαιώματα του παιδιού και ειδικότερα, το δικαίωμα γνώσης και ενημέρωσης του παιδιού για τη βιολογική καταγωγή του.¹⁹ Η χώρα επηρεασμένη από τις εξελίξεις σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο συνέστησε το έτος 1999 την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, αρμοδιότητα της οποίας είναι η, κατόπιν αιτήματος ή με δική της πρωτοβουλία, παροχή γνώμης, απευθυνόμενη προς οποιοδήποτε όργανο της Πολιτείας.

Παρά ταύτα, τα τελευταία χρόνια φαίνεται να κατοχυρώνεται, δειλά-δειλά, σε διεθνές επίπεδο ένας νέος τομέας του δικαίου, το «Βιοδίκαιο» (biolaw, biodroit), ανταποκρινόμενο στην προκύπτουσα ανάγκη για πρόβλεψη πρακτικών λύσεων στα κρίσιμα διλήμματα που θέτει η ανάπτυξη των βιολογικών εφαρμογών.²⁰ Ειδικότερα, στο πλαίσιο λειτουργίας των ανωτέρω αναφερθέντων επιτροπών, που αναλάμβαναν να μελετήσουν την σύνθετη υφή των ζητημάτων χρήσης του ανθρώπινου γενετικού υλικού, διαπιστώθηκε η ανάγκη ειδικής νομοθεσίας για τη ρύθμιση των εν λόγω ζητημάτων.²¹ Αντικείμενο του νέου αυτού τομέα του δικαίου, ο οποίος επιδιώκει να καλύψει έναν ολοένα διευρυνόμενο όγκο κανόνων δικαίου για τη ρύθμιση κάθε είδους επεμβάσεων στη βιολογική ιδιοσυστασία των ειδών, συνιστά η έννομη διαχείριση του φαινομένου της ζωής. Σε επίπεδο ελληνικής έννομης τάξης, οι πηγές του επονομαζόμενου Βιοδικαίου ανευρίσκονται σε κανόνες νομοθετικής και υπερνομοθετικής ισχύος. Οι βασικοί πυλώνες αυτού είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική του 1997 (Σύμβαση Οβιέδο) μαζί με τα

---

¹⁹ Κοτζάμπαση Α., *Δικαίωμα στη μητρότητα και τεχνητή γονιμοποίηση: ένα πολιτικό ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 33-34.

²⁰ Βλ. Καράσης Μ., *Βιοηθική και Βιονομία στην Ελληνική Έννομη τάξη*, Αθήνα -Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σελ. 13, όπου χρησιμοποιείται ο αντίστοιχος όρος «Βιονομία» ως ο νέος κλάδος δικαίου που μελετά τις επιπτώσεις της Βιοτεχνολογίας στο δίκαιο και προβλέπει κανόνες, που στόχο έχουν να αποτρέψουν βλαβερές συνέπειες στις βιοτικές σχέσεις.

²¹ Βιδάλης Κ., *Ζωή Χωρίς Πρόσωπο: Το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου- Συνταγματικό Δίκαιο στην Ευρώπη, Μελέτες-9, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σελ. 32.

Πρωτόκολλα της για την απαγόρευση κλωνοποίησης στον άνθρωπο, για τις μεταμοσχεύσεις ιστών και οργάνων του και για τη βιοϊατρική έρευνα, η Διακήρυξη του ΟΗΕ για την κλωνοποίηση, οι Διακηρύξεις της UNESCO για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (1997), τη Βιοηθική και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (2005) και τα Γενετικά Δεδομένα. Επίσης, στις θεμελιακές του βάσεις περιλαμβάνεται το Ευρωπαϊκό Δίκαιο (πρωτογενές και παράγωγο), το Σύνταγμα και όλα τα σχετικά νομοθετήματα του ελληνικού δικαίου με τις αντίστοιχες προβλεπόμενες σε αυτά κανονιστικές διοικητικές πράξεις.

III. Ειδικώς για την παρένθετη μητρότητα.

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, ειδική περίπτωση ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής συνιστά η παρένθετη μητρότητα, η οποία οδηγεί κατ' ουσίαν στη διάσπαση της βιολογικής μητρότητας, υπό την έννοια ότι η γυναίκα που κυοφορεί και γεννά το παιδί πρέπει να είναι διαφορετική από τη γυναίκα, στην οποία ανήκει το ωάριο που γονιμοποιήθηκε. Η πρώτη γυναίκα ονομάζεται «κυοφόρος μητέρα» και η δεύτερη «γενετική μητέρα», οι οποίες, εάν δεχθούμε ότι βιολογικό δεσμό με το παιδί αποτελεί τόσο η χορήγηση γεννητικού υλικού, όσο κι η κυοφορία, είναι αμφότερες βιολογικές μητέρες.²²

Η προσφυγή στη γονιμότητα τρίτης γυναίκας, πλην της συζύγου, δεν είναι καινοφανής θεσμός, αλλά αποτελεί επιλογή που συνδέθηκε με την πορεία του ανθρώπου, ως τρόπος αντιμετώπισης της γυναικείας στειρότητας ή της μη ικανότητας απόκτησης αρρένων απογόνων. Στις εν λόγω περιπτώσεις, βέβαια, η αντιμετώπιση της ατεκνίας βασιζόταν σε μία «κοινωνική σύμβαση» μεταξύ των συζύγων και μίας τρίτης γυναίκας, το παιδί δε ήταν επιθυμητό για τη νόμιμη σύζυγο, η οποία και αναλάμβανε να το αναθρέψει.²³

---

²² Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε, *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2005 (β' έκδοση), σελ. 53.

²³ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ – Παρένθετη Μητρότητα: Ιστορική Εξέλιξη & Έννοια

I. Ιστορική Εξέλιξη.

Η παρένθετη μητρότητα, όπως ελέχθη και ανωτέρω, είναι πολύ παλιά πρακτική και λειτουργούσε ως αντίδοτο στην ατεκνία, η οποία θεωρούνταν μεγάλη συμφορά στην αρχαία Ελλάδα, «θέλημα θεού» κατά την χριστιανική παράδοση. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στην Παλαιά Διαθήκη για τον Αβραάμ και τη Σάρα,²⁴ σύμφωνα με την οποία η Σάρα δεν μπορούσε να τεκνοποιήσει και για το λόγο αυτό παρότρυνε τον Αβραάμ να έλθει σε συνεύρεση με τη δούλη της την Άγαρ. Από την εν λόγω συνεύρεση γεννήθηκε ο Ισμαήλ. Με τον ίδιο τρόπο απέκτησε ο Ιακώβ με τη Ραχήλ και Λεία τέκνα, δια μέσου της Βαλλά και της Ζελφά, αντίστοιχα.²⁵

²⁴ Γέννησις. 16: 1-12: «1 Σάρα δὲ γυνὴ Ἀβραμ οὐκ ἔτικτεν αὐτῷ. ἦν δὲ αὐτῇ παιδίσκη Αἰγυπτία, ἥ ὄνομα Ἀγαρ. 2 εἶπε δὲ Σάρα πρὸς Ἀβραμ· ἰδοὺ συνέκλεισέ με Κύριος τοῦ μὴ τίκτειν· εἷσελθε οὖν πρὸς τὴν παιδίσκην μου, ἵνα τεκνοποιήσωμαι ἐξ αὐτῆς. ὑπήκουσε δὲ Ἀβραμ τῆς φωνῆς Σάρας. 3 καὶ λαβοῦσα Σάρα ἡ γυνὴ Ἀβραμ Ἀγαρ τὴν Αἰγυπτίαν τὴν ἑαυτῆς παιδίσκην, μετὰ δέκα ἔτη τοῦ οἰκῆσαι Ἀβραμ ἐν γῇ Χαναάν, ἔδωκεν αὐτὴν τῷ Ἀβραμ ἀνδρὶ αὐτῆς αὐτῷ γυναικα. 4 καὶ εἰσῆλθε πρὸς Ἀγαρ, καὶ συνέλαβε. καὶ εἶδεν ὅτι ἐν γαστρὶ ἔχει, καὶ ἠτιμάσθη ἡ κυρία ἐναντίον αὐτῆς. 5 εἶπε δὲ Σάρα πρὸς Ἀβραμ· ἀδικοῦμαι ἐκ σοῦ· ἐγὼ δέδωκα τὴν παιδίσκην μου εἰς τὸν κόλπον σου, ἰδοῦσα δὲ ὅτι ἐν γαστρὶ ἔχει, ἠτιμάσθη ἐναντίον αὐτῆς· κρίναι ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ. 6 εἶπε δὲ Ἀβραμ πρὸς Σάραν· ἰδοὺ ἡ παιδίσκη σου ἐν ταῖς χερσὶ σου· χρῶ αὐτῇ ὡς ἂν σοι ἀρεστόν ᾖ. καὶ ἐκάκωσεν αὐτὴν Σάρα, καὶ ἀπέδρα ἀπὸ προσώπου αὐτῆς. 7 Εὗρε δὲ αὐτὴν ἄγγελος Κυρίου ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐπὶ τῆς πηγῆς ἐν τῇ ὁδῷ Σούρ. 8 καὶ εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου. Ἀγαρ, παιδίσκη Σάρας, πόθεν ἔρχῃ καὶ ποῦ πορεύῃ; καὶ εἶπεν· ἀπὸ προσώπου Σάρας τῆς κυρίας μου ἐγὼ ἀποδιδράσκω. 9 εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· ἀποστράφηθι πρὸς τὴν κυρίαν σου καὶ ταπεινώθητι ὑπὸ τὰς χεῖρας αὐτῆς. 10 καὶ εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, καὶ οὐκ ἀριθμηθήσεται ὑπὸ τοῦ πλήθους. 11 καὶ εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· ἰδοὺ, σὺ ἐν γαστρὶ ἔχεις καὶ τέξῃ υἱὸν καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰσμαήλ, ὅτι ἐπήκουσε Κύριος τῇ ταπεινώσει σου. 12 οὗτος ἔσται ἄγροικος ἄνθρωπος αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἐπὶ πάντας, καὶ αἱ χεῖρες πάντων ἐπ' αὐτόν, καὶ κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ κατοικήσει. 13 καὶ ἐκάλεσεν Ἀγαρ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτήν· σὺ ὁ Θεὸς ὁ ἐπιδὼν με, ὅτι εἶπε· καὶ γὰρ ἐνώπιον εἶδον ὀφθέντα μοι. 14 ἔνεκεν τούτου ἐκάλεσε τὸ φρέαρ Φρέαρ οὐ ἐνώπιον εἶδον· ἰδοὺ ἀνὰ μέσον Κάδης καὶ ἀνὰ μέσον Βαράδ. 15 Καὶ ἔτεκεν Ἀγαρ τῷ Ἀβραμ υἱόν, καὶ ἐκάλεσεν Ἀβραμ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὃν ἔτεκεν αὐτῷ Ἀγαρ, Ἰσμαήλ. 16 Ἀβραμ δὲ ἦν ἐτῶν ὀγδοηκονταεξ, ἡνίκα ἔτεκεν Ἀγαρ τῷ Ἀβραμ τὸν Ἰσμαήλ».

²⁵ Γέννησις 30, 1-12: «1 Ἰδοῦσα δὲ Ραχήλ ὅτι οὐ τέτοκε τῷ Ἰακώβ, καὶ ἐζήλωσε Ραχήλ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς καὶ εἶπε τῷ Ἰακώβ· δός μοι τέκνα· εἰ δὲ μὴ, τελευτήσω ἐγώ. 2 θυματοῦσθε δὲ Ἰακώβ τῇ Ραχήλ εἶπεν αὐτῇ· μὴ ἀντὶ Θεοῦ ἐγώ εἰμι, ὃς ἐσπέρησέ σε καρπὸν κοιλίας; 3 εἶπε δὲ Ραχήλ τῷ Ἰακώβ· ἰδοὺ ἡ παιδίσκη μου Βαλλά· εἷσελθε πρὸς αὐτήν, καὶ τέξεται ἐπὶ τῶν γονάτων μου, καὶ τεκνοποιήσωμαι κάγῳ ἐξ αὐτῆς. 4 καὶ ἔδωκεν αὐτῷ Βαλλὰν τὴν παιδίσκην αὐτῆς αὐτῷ γυναικα· καὶ εἰσῆλθε πρὸς αὐτήν Ἰακώβ. 5 καὶ συνέλαβε Βαλλά ἡ παιδίσκη Ραχήλ καὶ ἔτεκε τῷ Ἰακώβ υἱόν. 6 καὶ εἶπε Ραχήλ· ἔκρινέ μοι ὁ Θεὸς καὶ ἐπήκουσε τῆς φωνῆς μου καὶ ἔδωκέ μοι υἱόν· διὰ τοῦτο ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Δάν. 7 καὶ συνέλαβεν ἔτι Βαλλά ἡ παιδίσκη Ραχήλ καὶ ἔτεκεν υἱὸν δεύτερον τῷ Ἰακώβ. 8 καὶ εἶπε Ραχήλ· συναντελάβετό μοι ὁ Θεός, καὶ συναναστράφην τῇ ἀδελφῇ μου καὶ ἡδυνάσθη· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Νεφθαλεμί. 9 Εἶδε δὲ Λεία ὅτι ἔστι τοῦ τίκτειν, καὶ ἔλαβε Ζελφὰν τὴν παιδίσκην αὐτῆς καὶ

Στον περίφημο Κώδικα του Χαμουραμπί απαντάται πρόβλεψη για τη δυνατότητα χρήσης τρίτου προσώπου για τεκνοποίηση, σύμφωνα με την οποία εάν μία γυναίκα δεν μπορούσε να τεκνοποιήσει, τότε ο σύζυγος της διατηρούσε το δικαίωμα να αποκτήσει τέκνα με μία σκλάβα, την οποία και δεν μπορούσε στη συνέχεια να πουλήσει.²⁶ Επίσης, στην Οδύσσεια του Ομήρου αναφέρεται ότι ο Μεγαπένθης δεν ήταν γιος της νόμιμης συζύγου του Μενελάου Ελένης, αλλά της δούλης τους, διότι «οι θεοί δε χάρισαν παιδί πια στην Ελένη», μετά τη γέννηση της Ερμιόνης.²⁷ Ακόμα και στην αρχαία Ρώμη ήταν γνωστός και ο δανεισμός της μήτρας (*location uteri*), κατά τον οποίο πατρικίες μπορούσαν να αποκτήσουν παιδί δια μέσου άλλης γυναίκας, προκειμένου να αποφύγουν την ταλαιπωρία της κύησης και του τοκετού.²⁸

Φαίνεται ότι και κατά τη βυζαντινή περίοδο υπήρχαν τέτοιες περιπτώσεις, η δε σχετική πρακτική επιβίωσε μέχρι το 19^ο αιώνα σε αρκετές περιοχές της Ελλάδος, όπως για παράδειγμα, στην Κρήτη, την Κέρκυρα, τη Μάνη, το Τρίκερι Θεσσαλίας. Στη Μάνη, ειδικότερα, υφίστατο ο θεσμός της σύγκριας (συν + κυρία) ή της συγκόρμισσας,²⁹ σε περίπτωση που η επίσημη σύζυγος είτε δεν μπορούσε να αποκτήσει γενικά τέκνο, είτε δεν μπορούσε να αποκτήσει άρρενες απογόνους. Ο σύζυγος συνήπτε δεύτερο γάμο με τη γυναίκα αυτή, τη σύγκρια, η οποία αντικαθιστούσε την πρώτη κατά τη διαδικασία της αναπαραγωγής.

Δεδομένου ότι απαγορευόταν από κανόνες δικαίου η διγαμία, ο θεσμός αυτός είχε προκαλέσει σφοδρές αντιδράσεις που προέρχονταν από το χώρο της Εκκλησίας, με χαρακτηριστικότερη την αναφορά του επισκόπου Γυθείου

ἔδωκεν αὐτὴν τῷ Ἰακῶβ γυναικα. καὶ εἰσῆλθε πρὸς αὐτὴν 10 καὶ συνέλαβε Ζελφὰ ἡ παιδίσκη Λείας καὶ ἔτεκε τῷ Ἰακῶβ υἱόν 11 καὶ εἶπε Λεία. ἐν τύχῃ· καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Γάδ. 12 καὶ συνέλαβεν ἔτι Ζελφὰ ἡ παιδίσκη Λείας καὶ ἔτεκε τῷ Ἰακῶβ υἱὸν δεύτερον» και Παπαζήση Θ., *Οριακά θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης*, ΕΛΛΔνη 36 (1995) σελ. 997.

²⁶ Davis W., *The codes of Hammurabi and Moses*, Berkeley: Apocryphile Press, 2010 §§ 144-5, Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Ο νέος εφιάλτης του Σολομώντος: Παρένθετη Μητρότητα και Βιοηθική, στο Άνθρωπος και Τεχνολογία: Η Παγκόσμια Πολιτική και Οικονομική Κρίση*, επιμέλεια Μάνος Α., 85-94, Δαρδάνος, Αθήνα, 2011, σελ. 85, Ροδάκης Π., *Ο Κώδικας του Χαμουραμπί και άλλοι Κώδικες της Μεσοποταμίας*, εκδόσεις Καστανιώτη, 1982, σελ. 55.

²⁷ Οδύσσεια, δ. στιχ. 10-14, Μετάφραση Σιδέρη.

²⁸ Παπαζήση Θ., *Οριακά θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης*, ΕΛΛΔνη 36 (1995) σελ. 997.

²⁹ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 21.

προς την Ιερά Σύνοδο, τον Ιανουάριο του έτους 1864, με την οποία καταγγέλλει τριάντα ζευγάρια τα οποία εφαρμόζουν το θεσμό της σύγκριας.³⁰ Αναφορά στο θεσμό της σύγκριας απαντάται και στο έργο του Παπαδιαμάντη «Ο γάμος του Καραχμέτη», αν και ο καθηγητής *Καράσης* έχει εκφράσει σοβαρές αντιρρήσεις, καθώς κατά τον οποίο δεν υπάρχει κανένα κοινό στοιχείο ανάμεσα στο εν λόγω έργο με τις μεθόδους της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, όπως είναι η παρένθετη μητρότητα.³¹ Σημειώνεται, επίσης, ότι παρόμοια πρακτική ανευρίσκεται και στους αρχαίους νόμους του Μανου της ινδικής νομοθεσίας.³²

Σε περισσότερο σύγχρονα δεδομένα, στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, ήδη από τη δεκαετία του 1970, ορισμένες γυναίκες εκδήλωσαν την προθυμία τους να κυοφορήσουν για λογαριασμό ενός ζεύγους, το οποίο δε μπορούσε να αποκτήσει παιδιά για λόγους που ανάγονται σε ζητήματα στειρότητας της συζύγου/ συντρόφου.³³ Με τη γνωστή υπόθεση «Baby M», το 1988, ο θεσμός της υποκατάστασης της κυοφορίας απέκτησε μεγάλη δημοσιότητα. Στην εν λόγω περίπτωση, μία γυναίκα (η φέρουσα μητέρα) συμφώνησε να κυοφορήσει το παιδί μίας άλλης (της κοινωνικής μητέρας), ενώ το γενετικό υλικό, δηλαδή οι γαμέτες ήταν το μεν ωάριο της φέρουσας μητέρας, το δε σπέρμα του συζύγου της κοινωνικής μητέρας. Μετά τον τοκετό, όμως, η φέρουσα μητέρα αρνήθηκε να παραδώσει το παιδί στην κοινωνική μητέρα, διότι, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της, ως μητέρα του, ήταν η πλέον κατάλληλη να αναλάβει την ανατροφή του. Το δικαστήριο, ύστερα από έντονο δικαστικό αγώνα, αναφορικά με το κύρος των συμβάσεων υποκατάστασης στη μητρότητα, νομιμοποίησε, εν τέλει, τα

---

³⁰ Παπαχρίστου Θ., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλα, 2014, σελ. 227.

³¹ Βλ. Καράσης Μ., *Η κρίση του οικογενειακού δικαίου μετά τον ν. 3089/2002 για την «ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»*, Αρμ. 58 (2004), σελ. 1241.

³² Παπαζήση Θ., *Οριακά θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης*, ΕλλΔνη 36 (1995) σελ. 997.

³³ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 25.

δικαιώματα του βιολογικού πατέρα και ανέδειξε τις βασικές πτυχές του θέματος της υποκατάστατης μητρότητας.³⁴

Στον ευρωπαϊκό χώρο, ανέκυσαν αντίστοιχα ζητήματα και ειδικότερα στη Γαλλία το θέμα ανέκυψε κατόπιν υποβολής προσφυγών από ενώσεις γυναικών, οι οποίες επιθυμούσαν να γίνουν υποκατάστατες μητέρες. Αρχικά, η νομολογία των δικαστηρίων ήταν αρνητική στο θέμα του κύρους των συμφωνιών για την υποκατάσταση, αλλά, το 1990, το δευτεροβάθμιο δικαστήριο έκρινε ως έγκυρες τις συμφωνίες, στηρίζοντας την κρίση του στο δικαίωμα για απόκτηση απογόνων, την αυτονομία της ιδιωτικής βούλησης και στο δικαίωμα κυριότητας του ατόμου επί του σώματός του, έτσι ώστε να έχει τη δυνατότητα να παραχωρεί τις αναπαραγωγικές του δυνατότητες. Σε επίπεδο, όμως, Ολομέλειας του Ανωτάτου Ακυρωτικού, η απόφαση αναιρέθηκε, καθώς, όπως δέχθηκε το δικαστήριο, η υποκατάστατη μητρότητα μετατρέπει το παιδί και τη γυναίκα σε αντικείμενα, καταστρατηγεί το θεσμό της υιοθεσίας και θεοποιεί την ατομική βούληση.³⁵

II. Έννοια Παρένθετης Μητρότητας - Διάκριση από συγγενείς έννοιες.

Από όσα συνοπτικά αναφέρθηκαν ανωτέρω, προκύπτει ότι η παρένθετη μητρότητα συνιστά μία πολυδιάστατη και πολυσχιδή πρακτική, καθώς περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία περιπτώσεων.³⁶

Η μέθοδος της παρένθετης μητρότητας είναι δυνατό να λάβει χώρα υπό διαφορετικές εκδοχές, ειδικότερα:

(α) Η παρένθετη μητέρα μπορεί να είναι η βιολογική μητέρα του παιδιού, ήτοι το γονιμοποιημένο ωάριο να είναι δικό της (traditional/ straight surrogacy). Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή της πλήρους υποκατάστατης μητρότητας, η γυναίκα που επιθυμεί το παιδί έχει πρόβλημα τόσο με το γεννητικό της υλικό, όσο και με την εγκυμοσύνη και λόγω αυτού καταφεύγει

---

³⁴ Βλ. μεταξύ άλλων την υπόθεση Johnson vs. Calvert (1993) του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Καλιφόρνια.

³⁵ Κοτζάμπαση Α., *Δικαίωμα στη μητρότητα και τεχνητή γονιμοποίηση: ένα πολιτικό ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 53-54.

³⁶ Ziegler S., *Pathways to Parenthood*, Florida, Brown Walker Press, 2005, σελ. 44-45.

σε μία άλλη γυναίκα, από την οποία «δανείζεται» τόσο το γεννητικό υλικό αυτής, όσο και τη «μήτρα» της.

Η γονιμοποίηση γίνεται είτε με την φυσική διαδικασία, είτε με ενδομήτρια (IUI, intrauterine insemination) ή τραχηλική σπερματέγχυση (ICI, intracervical insemination), ή, ακόμη, και με εξαγωγή ενός ώριμου ωαρίου, εξωσωματική γονιμοποίησή του in vitro (IVF, in vitro fertilization) και επανεμφύτευσή του στη μήτρα της υποψήφιας.³⁷ Η πρώτη μέθοδος, που είναι και η αρχαιότερη, συνιστά μία κατεξοχήν ιδιωτική/ μυστική επίλυση του ζητήματος, ενώ, η δεύτερη καθίσταται, πλέον, δημόσια και υπάγεται σε κρατικό έλεγχο.³⁸

Δεδομένου ότι τόσο το γεννητικό υλικό, όσο και η κυοφορία αφορούν την ίδια γυναίκα, ήτοι την υποκατάστατη μητέρα, δεν μπορεί να γίνει λόγος για διπλή βιολογική μητρότητα.³⁹ Ωστόσο, τούτο δεν είναι απόλυτο, καθώς υπάρχει δυνατότητα η γυναίκα που επιθυμεί να γίνει μητέρα, να επιλέξει δύο γυναίκες για να την συνδράμουν και ειδικότερα, μία γυναίκα, η οποία θα παράσχει το γεννητικό υλικό (βιολογική «μητέρα» 1) και έτερη (βιολογική «μητέρα» 2), από την οποία «δανείζεται» τη μήτρα, όπου γίνεται η εμφύτευση, αφού προηγουμένως πραγματοποιηθεί γονιμοποίηση των ωαρίων με το σπέρμα του συζύγου ή του συντρόφου της γυναίκας που επιθυμεί το παιδί. Η τελευταία δυνατότητα αποτελεί περίπτωση μερικής υποκατάστατης μητρότητας στην οποία εμπλεκόμενες είναι τρεις γυναίκες, αλλά μόνο οι δύο έχουν βιολογική συνάφεια με το παιδί. Αποτελεί δηλαδή περίπτωση διπλής βιολογικής μητρότητας.

Από ορολογικής απόψεως, δέον να επισημανθεί ότι η γυναίκα, η οποία επιθυμεί το παιδί και δεν μπορεί για ιατρικούς λόγους ούτε να χορηγήσει γεννητικό υλικό, ούτε να κυοφορήσει, αποκαλείται «κοινωνική μητέρα».

---

³⁷ Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Ο νέος εφιάλτης του Σολομώντος: Παρένθετη Μητρότητα και Βιοηθική, στο Άνθρωπος και Τεχνολογία: Η Παγκόσμια Πολιτική και Οικονομική Κρίση*, επιμέλεια Μάνος Α., 85-94, Δαρδάνος, Αθήνα, 2011, σελ. 85.

³⁸ Cook R., Slater S.D., Kaganas F., *Introduction* σε Cook R., Slater S.D., Kaganas F. (edited by), *Surrogate Motherhood, International Perspectives*, Hart Publishing, 2003, σελ.1.

³⁹ Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε, *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2005 (β' έκδοση), σελ. 55-56.

(β) Η παρένθετη μητέρα μπορεί να μην είναι η βιολογική μητέρα του παιδιού, ήτοι το εξωσωματικά γονιμοποιημένο ωάριο που εμφυτεύεται στη μήτρα της να μην είναι δικό της (gestational surrogacy). Εν προκειμένω, η γυναίκα που επιθυμεί το παιδί δεν μπορεί να φέρει εις πέρας την εγκυμοσύνη και τον τοκετό, και γι' αυτό το λόγο προσφεύγει σε μια κυοφόρο γυναίκα, στη μήτρα της οποίας εμφυτεύεται το γονιμοποιημένο ωάριο της γενετικής μητέρας. Ουσιαστικά, πρόκειται για υποκατάσταση της κύησης, οπότε γίνεται λόγος όχι για παρένθετη, αλλά για φέρουσα μητέρα (carrier).⁴⁰ Είναι δε αυτονόητο, ότι η υποκατάστατη μητέρα δεν έχει καμία γενετική σύνδεση με το παιδί που πρόκειται να γεννηθεί.⁴¹

Σε τεχνικό επίπεδο, τα ωάρια και τα σπερματοζωάρια των συζύγων/ συντρόφων γονιμοποιούνται *in vitro*, και εν συνεχεία, το συλληφθέν έμβρυο κυοφορείται από τρίτη γυναίκα, η οποία συμφωνεί να το παραδώσει, μετά τη γέννησή του στους φυσικούς του γονείς.⁴²

Το σπέρμα στην περίπτωση της παρένθετης μητρότητας εν γένει μπορεί να παρέχεται είτε από τον σύζυγο ή τον σύντροφο της γυναίκας που επιθυμεί να αποκτήσει παιδί, είτε από τρίτο δότη, εφόσον βρίσκεται και αυτός σε ιατρική αδυναμία να τεκνοποιήσει (ετερόλογη γονιμοποίηση, αναφορικά με τον άνδρα).

Μία ακόμη διάκριση, η οποία αφορά αμφότερες της περιπτώσεις παρένθετης μητρότητας υπό στενή έννοια, βασίζεται στη συμφωνία των μερών. Αναλόγως, λοιπόν, εάν η συμφωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών πραγματοποιείται έναντι οικονομικού ανταλλάγματος ή από αλtruιστικά κίνητρα, γίνεται λόγος στην διεθνή βιβλιογραφία για *commercial surrogacy* ή *altruistic surrogacy* αντίστοιχα.⁴³

---

⁴⁰ Capron A., *The New Reproductive Possibilities: Seeking a Moral Basis for Concerted Action in a Plurifilistic Society*, Law, Medicine & Health Care, 12(5):192-198, 1984, σελ. 192.

⁴¹ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 356.

⁴² Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε, *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2005 (β' έκδοση), σελ. 54.

⁴³ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 357.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ – Ηθικές, Κοινωνικοοικονομικές & Θρησκευτικές παράμετροι

Ι. Ανακύπτοντα Ηθικά Ζητήματα.

Η παρένθετη μητρότητα, περισσότερο από τις υπόλοιπες μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, συγκεντρώνει τα βέλη οξείας κριτικής σε ηθικό, κυρίως, επίπεδο. Σύμφωνα με τον καθηγητή *Πρωτοπαπαδάκη*, ανακύπτουν σημαντικά αυτόνομα ηθικής φύσεως ερωτήματα:⁴⁴ Ποιου βαθμού ψυχολογική πίεση ασκείται στην παρένθετη μητέρα, στο ζεύγος των δικαιούχων γονέων, αλλά και στο ίδιο το παιδί που θα γεννηθεί; Είναι δυνατόν να γίνεται λόγος για πλήρη και εξειδικευμένη ενημέρωση της υποψήφιας παρένθετης μητέρας και εν συνεχεία, ενήμερη συγκατάθεση εκ μέρους της; Είναι εφικτή η εκ των προτέρων πρόβλεψη του βαθμού και της έντασης των συναισθημάτων που θα βιώσει η παρένθετη μητέρα, εν όψει της επικείμενης παραχώρησης του παιδιού, ώστε να δεσμευτεί ανάλογα; Μπορεί να τυγχάνει της ίδιας ηθικής αξιολόγησης η προσφυγή της εντολέως στην παρένθετη μητρότητα, λόγω στειρότητας ή βεβαρημένου ιατρικού ιστορικού, με την αντίστοιχη για επαγγελματικούς λόγους ή προς αποφυγή των επιβαρύνσεων της εγκυμοσύνης; Από ηθικής απόψεως, είναι θεμιτό η παρένθετη μητέρα να αμείβεται για τις «υπηρεσίες» της; Στην περίπτωση που η παρένθετη μητέρα είναι ταυτόχρονα και βιολογική μητέρα, διαθέτει δικαιώματα επί του τόκου της; Η απεμπόληση των δικαιωμάτων επί του τόκου της, μήπως καθιστά τη γυναίκα αντικείμενο και μέσο προς την επίτευξη ενός σκοπού; Διαθέτει η παρένθετη μητέρα το ηθικό δικαίωμα να προσφύγει στην άμβλωση, όπως κάθε υποψήφια μητέρα; Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας εκφεύγει η αναλυτική παράθεση όλων των ανωτέρω ζητημάτων. Πλην, όμως, εν συντομία, θα επιχειρήσουμε να αναφερθούμε στις βασικότερες αντιρρήσεις που έχουν αποτυπωθεί στη διεθνή βιβλιογραφία.

---

⁴⁴ Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Ο νέος εφιάλτης του Σολομώντος: Παρένθετη Μητρότητα και Βιοηθική, στο Άνθρωπος και Τεχνολογία: Η Παγκόσμια Πολιτική και Οικονομική Κρίση*, επιμέλεια Μάνος Α., 85-94, Δαρδάνος, Αθήνα, 2011, σελ. 86-87.

Ο βασικότερος ηθικός προβληματισμός εκκινεί από το αξίωμα της καντιανής φιλοσοφίας, κατά το οποίο απαγορεύεται ο άνθρωπος να χρησιμοποιείται ως σκεύος, ως αντικείμενο. Τούτο το επιχείρημα επικαλούνται οι επικριτές της παρένθετης μητρότητας, καθώς, όπως υποστηρίζουν, η παρένθετη μητέρα μετατρέπεται σε μηχανή, σε μέσο προς την εξυπηρέτηση ενός σκοπού άλλων προσώπων.⁴⁵ Από την άλλη, όμως, πλευρά παραβλέπουν το αξίωμα ότι ο άνθρωπος είναι αυτόνομο υποκείμενο δικαίου. Εκκινώντας από το εν λόγω αξίωμα, αντιλαμβανόμαστε ότι με όρους Αστικού Δικαίου, ο άνθρωπος διαθέτει «εμπράγματο» δικαίωμα επί του σώματος του και συνακολούθως, έχει το δικαίωμα να το διαθέτει κατά βούληση. Συνεπώς, μία ενδεχόμενη απαγόρευση της δυνατότητας μίας γυναίκας να γίνει παρένθετη μητέρα, καθίσταται σαφές ότι συνιστά ανεπίτρεπτο περιορισμό κάθε αυτόνομου υποκειμένου δικαίου.

Ο κίνδυνος εμπορευματοποίησης τόσο της κυοφόρου, όσο και του παιδιού που θα γεννηθεί από αυτήν, συνιστούν έναν ακόμη ηθικό προβληματισμό αναφορικά με τη συμφωνία παρένθετης μητρότητας. Ο χώρος της οικογένειας φέρεται να μετατρέπεται από χώρος ανάπτυξης συναισθημάτων και αγάπης σε αντικείμενο διαπραγμάτευσης στην οικονομία της αγοράς,⁴⁶ αλλά και πεδίο εκμετάλλευσης των γυναικών που αντιμετωπίζουν σοβαρές οικονομικές δυσκολίες. Το παιδί που θα γεννηθεί, αλλά και η κυοφόρος γυναίκα μετατρέπονται σε αντικείμενα συναλλαγής, τη στιγμή που η ίδρυση της οικογένειας είναι μία απόφαση καθαρά ατομική και προϊόν ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του καθενός. Η άποψη αυτή παραβλέπει το γεγονός ότι πολλές νομοθεσίες ανά τον κόσμο, μεταξύ αυτών και η χώρα μας, προβλέπει συμφωνίες για τα ανήλικα τέκνα. Στην ελληνική πραγματικότητα, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της συμφωνίας των συζύγων κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1441 παρ. 3 του Αστικού Κώδικα για την επιμέλεια του τέκνου πριν από την κοινή αίτηση διαζυγίου. Παρά ταύτα, όμως, δεν είναι

---

⁴⁵ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 359.

⁴⁶ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 360.

δυνατή η άσκηση ανάλογης κριτικής,⁴⁷ δεδομένου ότι στην περίπτωση, λ.χ. διαζυγίου ή υιοθεσίας, προστατευτέο είναι το συμφέρον του παιδιού και η αποφυγή άσχημων καταστάσεων, που δύναται να επηρεάσουν την ψυχολογική κατάστασή του.

Σε κάθε περίπτωση, η κοινωνικο-οικονομική παράμετρος της παρένθετης μητρότητας δεν πρέπει να αγνοηθεί, καθώς, εύκολα δύναται να φανταστεί κανείς πόσο σημαντικό είναι για τις γυναίκες που δεν είναι σε θέση να κυοφορήσουν, να τους χορηγείται η δυνατότητα να αποκτήσουν παιδί δεδομένου άλλωστε ότι η εννεάμηνη κύηση είναι σοβαρή υποχρέωση την οποία δύσκολα αναλαμβάνει μία άγνωστη γυναίκα, δίχως οικονομικό αντάλλαγμα, αλλά για αλτρουιστικούς λόγους. Η εν λόγω ζήτηση, ήτοι η ζήτηση των «υπηρεσιών δανεισμού μήτρας» δημιουργεί διεθνώς μία αγορά, η οποία χαρακτηρίζεται αγορά «ταμπού» και δεν γίνεται λόγος για αυτήν ανοιχτά, καθόσον θεωρείται κοινωνικά προβληματική.⁴⁸

Σε μία συμφωνία παρένθετης μητρότητας, επί ιδανικών συνθηκών, τα συμβαλλόμενα μέρη είναι ισότιμα οικονομικά και συμβάλλονται ελεύθερα. Η πραγματικότητα, όμως, μας οδηγεί στο αντίθετο συμπέρασμα, καθώς δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου η κυοφόρος μητέρα δεν είναι η οικονομικά ανεξάρτητη γυναίκα, η οποία λαμβάνει την απόφαση να βοηθήσει μία ξένη γυναίκα, από καθαρά αλτρουιστικούς λόγους. Έρευνες έχουν δείξει ότι μεγάλος αριθμός κυοφόρων προέρχεται από χώρες ή περιοχές φτωχές και βασικό κίνητρο για μία τέτοια απόφαση είναι κατ' εξοχήν οικονομικό. Δέον να επισημανθεί ότι ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, φοιτήτριες προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως παρένθετες μητέρες, προκειμένου να μπορέσουν να αντεπεξέλθουν στα έξοδα των σπουδών τους.⁴⁹

---

⁴⁷ Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε., *Η ίδρυση της συγγένειας με την μητέρα, στην περίπτωση του δανεισμού μήτρας: μια νομοθετική πρόταση*, Αρμ., 1994, σελ.1235.

⁴⁸ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 56.

⁴⁹ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 56-57.

Η οικονομική παράμετρος είναι διττή, αφού, από τη μία πλευρά, το ζευγάρι, το οποίο δεν μπορεί να αποκτήσει με φυσιολογικό τρόπο παιδί και η μόνη του ελπίδα είναι η προσφυγή στην πρακτική της παρένθετης μητρότητας, είναι διατεθειμένο να καταβάλει σημαντικό χρηματικό αντάλλαγμα· από την άλλη πλευρά, η κυοφόρος γυναίκα αναλαμβάνει την υποχρέωση της παρένθετης μητρότητας καθώς έχει ανάγκη τα χρήματα για βιοποριστικούς ή οικογενειακούς λόγους. Η «αγορά» της παρένθετης μητρότητας λειτουργεί εκμεταλλευόμενη το «αίσθημα ενοχής» των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν προβλήματα τεκνοποίησης και ενισχύοντας την προκατάληψη ότι οι βιολογικοί απόγονοι των γονέων είναι περισσότερο πολύτιμοι από τα υιοθετημένα παιδιά.⁵⁰

Στο πλαίσιο αυτό, η προσφορά και η ζήτηση μίας τέτοιας φύσεως αγοράς, βρίσκεται αντιμέτωπη με τη βασική ένσταση των πολεμίων της παρένθετης μητρότητας, ήτοι την εμπορευματοποίηση του «δικαιώματος» απόκτησης τέκνου, αλλά και του σώματος εν ευρεία έννοια της κυοφόρου.⁵¹ Η μήτρα της κυοφόρου και η ίδια η κυοφορία αποτελούν το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης.

Η αμοιβή για τις υπηρεσίες της παρένθετης μητρότητας θεωρείται ως μέσο εμπορευματοποίησης της κυοφόρου, το οποίο είναι ακόμα πιο έντονο σε περιπτώσεις μερικής υποκατάστασης, όπου, εφόσον, η κυοφόρος δεν προσφέρει το γεννητικό υλικό, η εθνική ή φυλετική της καταγωγή δεν ασκούν επιρροή στο παιδί και επομένως, το ζευγάρι θα αναζητήσει γυναίκα από πολύ φτωχή χώρα, με πολύ μικρή αμοιβή. Απεναντίας, έχει υποστηριχθεί ότι η συμφωνία περί παρένθετης μητρότητας δεν αποτελεί πώληση του παιδιού, ότι η κυοφορία συνιστά δωρεά χρήσης της μήτρας και όχι ενοικίασή της, και ότι η

---

⁵⁰ Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε, *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2005 (β' έκδοση), σελ. 53.

⁵¹ Ανδρουλιδάκη- Δημητριάδη Ι., *Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση*. ΝοΒ 1986, σελ. 16, Hatzis A., "Just the Oven". *A Law and Economics approach to Gestational Surrogacy Contracts*, διαθέσιμο σε https://www.researchgate.net/profile/Aristides_Hatzis/publication/228261279_Just_the_Oven_A_Law_Economics_Approach_to_Gestational_Surrogacy_Contracts/links/0fcfd507f5c8dbff84000000.pdf (ημ. πρόσβασης: 16.03.2016).

αμοιβή της κυοφόρου θεωρείται ανταπόδοση για τους κόπους της και τους κινδύνους που διατρέχει.⁵²

Μία ακόμη ηθική αντίρρηση έγκειται στο γεγονός ότι η γέννηση ενός παιδιού δύναται να προκληθεί με τη συμμετοχή έως και πέντε γονέων.⁵³ Αναμφίβολα, η κατάσταση αυτή με την εμπλοκή έως και πέντε ατόμων και συγκεκριμένα δύο πατέρων (τον κοινωνικό πατέρα και το βιολογικό πατέρα-δότη του γενετικού υλικού) και τριών μητέρων (η κοινωνική μητέρα, η βιολογική μητέρα-δότρια του ωαρίου και η κυοφόρος), μπορεί να προκαλέσει σύγχυση στο παιδί, όταν πληροφορηθεί την καταγωγή του.

II. Η θρησκευτική άποψη.

Αναπόσπαστο, εσωτερικό στοιχείο της κουλτούρας κάθε κοινωνίας, συνιστά η θρησκεία, η οποία αποτελείται από ζητήματα που τοποθετούνται έξω από το σύννητες και ασκούν ιδιαίτερη επιρροή στη ζωή.⁵⁴

Η ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας δημιούργησε νέα δεδομένα στο χώρο της οικογένειας, τα οποία πυροδοτούν τη συζήτηση ως προς την τοποθέτηση της θρησκείας έναντι της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.⁵⁵ Ο βασικός πυρήνας της θρησκευτικής προσέγγισης, έγκειται στην παραδοχή ότι η εν λόγω επιστημονική δυνατότητα μπορεί να αλλάξει την ανθρώπινη εξέλιξη με πολλούς τρόπους, επεμβαίνοντας στις βουλές του θείου. Οι πιστοί των μονοθεϊστικών θρησκειών θεωρούν ότι ο ένας και μοναδικός Θεός, όπως και εάν νοηματοδοτείται, επιβάλλει τη θέλησή του στους ανθρώπους και αποτελεί

---

⁵² Hatzis A., "Just the Oven". A Law and Economics approach to Gestational Surrogacy Contracts, διαθέσιμο σε https://www.researchgate.net/profile/Aristides_Hatzis/publication/228261279_Just_the_Oven_A_Law_Economics_Approach_to_Gestational_Surrogacy_Contracts/links/0fcfd507f5c8dbff84000000.pdf (ημ. πρόσβασης: 16.03.2016).

⁵³ Καράσης Μ., Το σχέδιο νόμου για την «Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή» - Κριτική Θεώρηση, ΧρΙΔ Β/2002 σελ. 584.

⁵⁴ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί, σε Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 52.

⁵⁵ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Επιτροπή Βιοηθικής, ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, 2006, διαθέσιμο σε http://www.bioethics.org.gr/03_b.html#5 (ημ. πρόσβασης: 20.03.2016).

τον παντοδύναμο κυβερνήτη του σύμπαντος.⁵⁶ Αναπόδραστα, το ερώτημα που τίθεται είναι εάν υπάρχει σημείο σύγκλισης μεταξύ του θείου και του επιστημονικού.

A. Χριστιανισμός

Κατά την Ορθόδοξη αντίληψη η τεκνογονία είναι ο καρπός της ψυχοσωματικής συνάφειας των συζύγων μέσα στο γάμο και η ιερότητα της συζυγικής σχέσης συνιστά άρρηκτη ενότητα με την αναπαραγωγική λειτουργία, χωρίς, όμως, η υπογονιμότητα θα θεωρείται αναπηρία.⁵⁷ Με άλλα λόγια, ενώ η αναπαραγωγική διαδικασία οδηγεί στην γένεση του σώματος, η σεξουαλική αποτελεί το περιβάλλον, το οποίο συντροφεύει τη γένεση της ψυχής.⁵⁸ Περαιτέρω, βασικό αξίωμα της εκκλησιαστικής διδασκαλίας συνιστά ότι η σύλληψη ενός παιδιού αποτελεί έκφραση της θείας βούλησης και δεν είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης επιθυμίας και προσπάθειας.⁵⁹ Κατά την Εκκλησία δεν υφίσταται κάποιου είδους «δικαίωμα» των συζύγων για την απόκτηση τέκνων, αλλά πρεσβεύει ότι η δημιουργία του ανθρώπου, ως εξουσία, παραχωρήθηκε από το Θεό στον άνθρωπο.⁶⁰ Συμπερασματικά, καθίσταται σαφές ότι η επιθυμία της αναπαραγωγικής διαδικασίας κρίνεται ιερή και θεϊκή.⁶¹

Η βασική κριτική της εκκλησιαστικής διδασκαλίας απέναντι στην πρακτική της εξωσωματικής γονιμοποίησης είναι ότι η τελευταία έχει ως αποτέλεσμα το διαχωρισμό μεταξύ της σεξουαλικής σχέσης και

---

⁵⁶ Smolin D., *Does Bioethics Provide Answers?: Secular and Religious Bioethics and Our Procreative Future*, Cumberland Law Review 35 (2005), σελ. 481 επομ.

⁵⁷ Κατσιμίγκα Γ., *Η εξωσωματική γονιμοποίηση υπό το πρίσμα της ορθόδοξης θεολογίας*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων, διαθέσιμο σε http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/katsimigas_exosomatiki.html (ημ. πρόσβασης: 15.03.2016).

⁵⁸ Χατζηνικολάου Ν., Σεβ. Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, *Ελεύθεροι από το Γονιδίωμα: Προσεγγίσεις Ορθόδοξης Βιοηθικής*, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, 2002, σελ. 171.

⁵⁹ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Επιτροπή Βιοηθικής, *ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ*, 2006, διαθέσιμο σε http://www.bioethics.org.gr/03_b.html#5 (ημ. πρόσβασης: 20.03.2016).

⁶⁰ Χατζηνικολάου Ν., Σεβ. Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, *Ελεύθεροι από το Γονιδίωμα: Προσεγγίσεις Ορθόδοξης Βιοηθικής*, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, 2002, σελ. 190.

⁶¹ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Επιτροπή Βιοηθικής, *ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ*, 2006, διαθέσιμο σε http://www.bioethics.org.gr/03_b.html#5 (ημ. πρόσβασης: 20.03.2016).

αναπαραγωγικής διαδικασίας, κατά παράκαμψη της φύσης και της φυσιολογίας. Με αυτόν τον τρόπο υποκαθίσταται η φυσική αναπαραγωγική διαδικασία από ιατρικές εργαστηριακές πράξεις, οι οποίες οδηγούν στην αποϊεροποίηση της συζυγικής συνεύρεσης.⁶² Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι οι «μηχανολογικές» αναπαραγωγικές διαδικασίες μετέτρεψαν ένα προσωπικό, βαθιά συναισθηματικό και ιερό γεγονός, όπως είναι η δημιουργία του ανθρώπου, σε ένα απλό βιολογικό γεγονός.⁶³

Αναγνωρίζοντας, όμως, από την άλλη πλευρά την έντονη ανάγκη απόκτησης τέκνων που μπορεί να βιώνουν οι σύζυγοι, δεν συστήνει στα άτεκνα ζευγάρια την προσφυγή σε μεθόδους ιατρικής υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, αλλά προκρίνει τη λύση της υιοθεσίας.⁶⁴ «Κατ' οικονομία», η ορθόδοξη Εκκλησία αποδέχεται την ομόλογη τεχνική γονιμοποίησης, απορρίπτει, όμως, την ετερόλογη, διότι με την παρεμβολή ξένου βιολογικού παράγοντα διασπάται η συζυγική ενότητα – για ορισμένους μελετητές θεωρείται ως ιδιότυπη μορφή μοιχείας⁶⁵– και κατακερματίζεται η έννοια της μητρότητας και της πατρότητας.⁶⁶ Ειδικότερα, η παρένθετη μητρότητα χαρακτηρίζεται ως εκ της φύσεώς της προβληματική, καθόσον δύναται να λειτουργήσει ως στοιχείο διάσπασης του θεσμού του γάμου και για το λόγο αυτό κρίνεται ως ηθικά ανεπιθύμητη.⁶⁷

Η Καθολική Εκκλησία έχει διατυπώσει ρητώς τις θέσεις της σχετικά με την εξέλιξη της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, ήδη από το έτος 1987, με την Οδηγία για το Σεβασμό της Ανθρώπινης Ζωής κατά την Έναρξή της και για

---

⁶² Γιούλτση Β., *Πνευματικότητα και Κοινωνική Ζωή*, Εκδόσεις Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 1999.

⁶³ Χατζηνικολάου Ν., Σεβ. Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, *Ελεύθεροι από το Γονιδίωμα: Προσεγγίσεις Ορθόδοξης Βιοηθικής*, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, 2002, σελ. 164.

⁶⁴ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Επιτροπή Βιοηθικής, *ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ*, 2006, διαθέσιμο σε http://www.bioethics.org.gr/03_b.html#5 (ημ. πρόσβασης: 20.03.2016).

⁶⁵ Κατσιμίγκα Γ., *Η εξωσωματική γονιμοποίηση υπό το πρίσμα της ορθόδοξης θεολογίας*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων, διαθέσιμο σε http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/katsimigas_exosomatiki.html (ημ. πρόσβασης: 15.03.2016).

⁶⁶ Μαντζουνέας Ε., *Τεχνητή γονιμοποίηση και ορθόδοξος χριστιανική Ελλάς*, Εισήγηση στην επιτροπή Νομοκανονικών ζητημάτων της Εκκλησίας της Ελλάδος (Αθήνα 1982).

⁶⁷ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε *Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 53.

την Αξιοπρέπεια της Αναπαραγωγής, του Καρδινάλιου Ράτσινγκερ, μετέπειτα Πάπα Βενέδικτου XVI.⁶⁸ Το κείμενο τοποθετούνταν εναντίον του υποβιβασμού των ανθρώπων σε «μέσα εκούσιας έκθεσης εμβρύων στο θάνατο», υποστηρίζοντας, παράλληλα, το μη αποχωρισμό της τεκνοποιητικής και ενωτικής διάστασης αναπαραγωγής.⁶⁹ Στο ερώτημα δε, κατά πόσον είναι ηθικά αποδεκτή η παρένθετη μητρότητα, η απάντηση είναι αρνητική, για το λόγο ότι είναι αντίθετη προς την ενότητα του γάμου και την αξιοπρέπεια της δημιουργίας του ανθρώπου. Προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και το «δικαίωμα» του παιδιού να συλληφθεί, να κυοφορηθεί στη μήτρα, να έρθει στον κόσμο από τους δικούς του γονείς, δημιουργώντας σε βάρος των οικογενειών αυτών ένα διαχωρισμό ανάμεσα στα φυσικά, ψυχολογικά και ηθικά στοιχεία που τις απαρτίζουν.⁷⁰

B. Εβραϊκή Θρησκεία

Αντίθετα με το Χριστιανισμό, η Εβραϊκή θρησκεία όχι απλά δέχεται, αλλά και ενισχύει τις νέες τεχνολογίες, προς ωφέλεια των άτεκνων ζευγαριών.⁷¹ Αφετηρία της εν λόγω θέσης συνιστά η εντολή του Θεού προς τον Αδάμ και την Εύα να αυξάνονται και να πληθύνονται, τη στιγμή που, κατά την εβραϊκή αντίληψη, η άτεκνη γυναίκα συνιστά το αρχέτυπο του βασανισμένου ατόμου.⁷² Χαρακτηριστικές είναι οι μαρτυρίες από την Παλαιά Διαθήκη, όπου η άτεκνη Σάρα ενθαρρύνει την Άγαρ να συλλάβει από τον Αβραάμ και η Ραχήλ την Βαλλά από τον Ιακώβ. Συνεπώς, προκύπτει ότι η εβραϊκή θρησκεία όχι μόνο ανέχεται, αλλά και ενθαρρύνει τη χρήση μεθόδων ιατρικώς

---

⁶⁸ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε *Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 53.

⁶⁹ *Donum Vitae* (δώρο ζωής), 1987, διαθέσιμο σε http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith.doc_19870222_respect_for_human_life_en.html (ημ. πρόσβασης: 20.03.2016).

⁷⁰ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε *Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 53, υποσημ. 10.

⁷¹ Wahrman M., *Fruit of the Womb: Artificial Reproductive Technologies and Jewish Law*, *Journal of Gender, Race & Justice* 9 (2005), σελ. 111.

⁷² Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε *Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 54.

υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Στο πλαίσιο της εβραϊκής διδασκαλίας, διατυπώνονται αντιδράσεις αναφορικά με την καταστροφή πλεοναζόντων ωαρίων και εμβρύων, τη δωρεά εμβρύων και γεννητικού υλικού (ωαρίων) ή της θεραπευτικής γονιμοποίησης με σπέρμα τρίτου, κυρίως για το λόγο ότι γεννώνται ζητήματα ως προς την αιμομιξία, τη γνησιότητα, τη γενεαλογία και την κληρονομιά στην περίπτωση που χρησιμοποιούνται δότες.⁷³

Γ. Ισλαμισμός

Κατά τον Ισλαμισμό, η παρένθετη μητρότητα κρίνεται ηθικά απαράδεκτη πρακτική, καθώς θεωρείται ότι η παρένθετη μητέρα εισέρχεται ανάμεσα στο ζεύγος, με αποτέλεσμα τη διάσπαση της οικογενειακής δομής, τη μείωση των δυνατοτήτων για την ανάπτυξη οικογενειακών δεσμών και την εκδήλωση αισθημάτων αγάπης και φροντίδας ανάμεσα στο παιδί και τους γονείς.⁷⁴ Εξάλλου, το παιδί που θα γεννηθεί δεν θεωρείται νόμιμο τέκνο και ως εκ τούτου, δεν μπορεί να απολαμβάνει τα δικαιώματα ενός νόμιμου τέκνου. Περαιτέρω, η ηθική απαξίωση της διαδικασίας της παρένθετης μητρότητας συνδέεται με το τιθέμενο ερώτημα αναφορικά με το *ποια θα πρέπει να θεωρείται η μητέρα του παιδιού*. Η απάντηση στο ανωτέρω ερώτημα ανευρίσκεται στις αναφορές του Κορανίου⁷⁵ και ειδικότερα, στη χρησιμοποιούμενη απ' αυτό λέξη «Walida», η οποία σημαίνει το πρόσωπο που γεννά ένα άλλο πρόσωπο. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι η μητέρα του παιδιού είναι αυτή η οποία το γεννά κι όχι αυτή που δίνει το ωάριο.⁷⁶

---

⁷³Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε *Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 54.

⁷⁴ Φωτοπούλου Χ., *Ισλάμ, παρένθετη μητρότητα, εξωσωματική γονιμοποίηση και βλαστοκύτταρα*, διαθέσιμο σε <https://www.pemptousia.gr/2014/10/islam-parentheti-mitrotita-exosomati/> (ημ. πρόσβασης: 11.03.2016).

⁷⁵ *Οι μητέρες θα θηλάζουν τα παιδιά τους δύο ολόκληρα χρόνια εφόσον ο πατέρας επιθυμεί να ολοκληρωθεί ο θηλασμός...*» (Σούρα 2:233), «*Με πολύ πόνο η μητέρα του τον εγκυμονεί και δεν τον απογαλακτίζει πριν γίνει δύο χρόνων...*» (Σούρα 31:14), «*...Η μητέρα του τον είχε μέσα της με πόνο, τον γέννησε με πόνο, τον απογαλακτίζει στους τριάντα μήνες μέχρι που αποκτάει ωριμότητα και φτάνει στα σαράντα χρόνια και λέει 'Κύριε δώσε σε εμένα και τους γονείς μου την ικανότητα να κάνω καλές πράξεις για να σ' ευχαριστώ...'*» (Σούρα 46:15), «*Οι σύζυγοί σας δεν είναι μητέρες σας. Οι μητέρες σας είναι αυτές που γεννούν...*» (Σούρα 58:2).

⁷⁶ Φωτοπούλου Χ., *Ισλάμ, παρένθετη μητρότητα, εξωσωματική γονιμοποίηση και βλαστοκύτταρα*, διαθέσιμο σε <https://www.pemptousia.gr/2014/10/islam-parentheti-mitrotita-exosomati/> (ημ. πρόσβασης: 11.03.2016).

Ακριβώς σε αυτό το σημείο, ήτοι της αναγνώρισης ως μητέρας του παιδιού που γεννιέται της γυναίκας που «δανείζει» τη μήτρα της, προκειμένου να κυοφορήσει έμβρυο για λογαριασμό άλλων προσώπων, θεμελιώνεται η βασική αντίρρηση του Ισλαμισμού. Η ηθική απαξίωση και η απαγόρευση της κυοφορίας και της γέννησης από τη μία σύζυγο ενός άντρα εμβρύου που δημιουργήθηκε εργαστηριακά από το σπέρμα του συζύγου και το ωάριο μιας άλλης συζύγου και κατόπιν εμφυτεύτηκε στη μήτρα της, έγκειται στο γεγονός ότι η κυοφορία αυτή τεκμαίρεται ότι ευρίσκεται εκτός του πλαισίου του γάμου.⁷⁷

Δ. Βουδισμός

Κεντρική θέση στο θρησκευτικό σύστημα του Βουδισμού κατέχει η ηθική, η οποία στηρίζεται στην ατέρμονη εναλλαγή των γεννήσεων και των θανάτων (samsara) και τον ωθούντα αυτή νόμο των ενεργειών και των συνεπειών τους (karma).⁷⁸ Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ηθικής είναι η διαχρονικότητα αυτής, καθώς ισχύει από την ίδρυση του Βουδισμού μέχρι σήμερα, αλλά και η πρακτική μορφή της, καθόσον συνιστά το *«μέσο που κρατά καθαρά και απαλλαγμένα από αρνητικές επιρροές το μυαλό και τη ζωή του ανθρώπου, διατηρεί την πνευματική υγεία»*,⁷⁹ *«επιτρέπει την ηθική βελτίωση κι οδηγεί στην κατάκτηση της απόλυτης ευτυχίας»*.⁸⁰

Σύμφωνα με τη βουδιστική ηθική, ο άνθρωπος οφείλει ν' ακολουθεί τη *«μέση οδό»*, να κινείται δηλαδή ανάμεσα στην εγωιστική ικανοποίηση των παθών και την υπερβολική άσκηση με την ορθή ομιλία, την ορθή πράξη, την ορθή ζωή⁸¹. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να τηρεί ως κανόνες τις πέντε βασικές συμβουλές του Βούδα: (α) να μην βλάπτεις τα έμβια όντα, (β) να μην κλέβεις,

⁷⁷ Φωτοπούλου Χ., *Ισλάμ, παρένθετη μητρότητα, εξωσωματική γονιμοποίηση και βλαστοκύτταρα*, διαθέσιμο σε <https://www.pemptousia.gr/2014/10/islam-parentheti-mitrotita-exosomati/> (ημ. πρόσβασης: 11.03.2016).

⁷⁸ Γιαννουλάτος Α., *Όψεις Ινδουισμού – Βουδισμού*, (Αθήνα 1985), σελ. 99-103.

⁷⁹ Morel P., *The ethical basis of Buddhism*, διαθέσιμο σε <http://www.homeoint.org/morrel/budhism/ethical.htm> (ημ. πρόσβασης: 15.03.2016).

⁸⁰ Sri Dhammanand Maha, *Buddhist Ethics*, διαθέσιμο σε <http://www.budas.org/edu/whatbuddbelieve/145.htm> (ημ. πρόσβασης: 15.03.2016).

⁸¹ Φωτοπούλου Χ., *Ισλάμ, παρένθετη μητρότητα, εξωσωματική γονιμοποίηση και βλαστοκύτταρα*, διαθέσιμο σε <https://www.pemptousia.gr/2014/10/islam-parentheti-mitrotita-exosomati/> (ημ. πρόσβασης: 11.03.2016).

(γ) να μην προβαίνεις σε λάθος σεξουαλική συμπεριφορά, (δ) να μην πεις ψέματα και (ε) να μην πίνεις οινοπνευματώδη.⁸²

Υπό τα δεδομένα αυτά, βασικά κριτήρια ηθικής αξιολόγησης των τεχνικών της παρεμβατικής γονιμοποίησης κατά τη βουδιστική ηθική και τη βουδιστική διδασκαλία, συνιστούν η έννοια της δοκιμασίας, της αγωνίας, του σωματικού και πνευματικού πόνου, της ατέλειας, της σύγκρουσης, της υπαρξιακής αγωνίας.⁸³ Συνεπώς, με βάση τα εν λόγω κριτήρια, η τεχνητή σπερματέγχυση και η εξωσωματική γονιμοποίηση εκλαμβάνονται στο βουδισμό ως τεχνικές μη ερχόμενες σε αντίθεση με την ηθική και τη διδασκαλία του και κατά συνέπεια επιτρεπτές, διότι βοηθούν στην ανακούφιση από μια συγκεκριμένη μορφή ανθρώπινου πόνου, την αγωνία του να μην μπορεί κάποιος ν' αποκτήσει παιδιά.⁸⁴ Ως πρακτική, η οποία συνδράμει στην ανακούφιση του ανθρώπινου πόνου και ως εκ τούτου δεν μπορεί εύκολα να κατακριθεί σε ηθικό επίπεδο, θεωρείται και η παρένθετη μητρότητα.

---

⁸² Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica, τόμος 12, στο λήμμα «Βουδισμός», σελ. 415.

⁸³ Γιαννουλάτος Α., *Όψεις Ινδουισμού – Βουδισμού*, (Αθήνα 1985), σελ. 137-138.

⁸⁴ Φωτοπούλου Χ., *Ισλάμ, παρένθετη μητρότητα, εξωσωματική γονιμοποίηση και βλαστοκύτταρα*, διαθέσιμο σε <https://www.pemptousia.gr/2014/10/islam-parentheti-mitrotita-exosomati/> (ημ. πρόσβασης: 11.03.2016).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ– Συνταγματική Προβληματική

Το βασικό ερώτημα που τίθεται στο παρόν κεφάλαιο, είναι εάν η ανθρώπινη επιθυμία για απόκτηση παιδιού μεταφράζεται με νομικούς όρους. Με άλλα λόγια μπορεί αυτή η επιθυμία να χαρακτηριστεί ως «φυσική ελευθερία», η οποία είναι αδιάφορη για το δίκαιο, ή θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως δικαίωμα, με όλους τους τυχόν κρατικούς περιορισμούς που αυτό συνεπάγεται;⁸⁵

Στην περίπτωση της φυσικής αναπαραγωγής, η εμπλοκή του δικαίου συνίσταται στη νομική αναγνώριση της βιολογική σχέσης γεννήτορα-απογόνου. Υπό την έννοια αυτή, γίνεται λόγος για «δικαίωμα στην αναπαραγωγή»,⁸⁶ ήτοι στην ελευθερία κάθε προσώπου να αποφασίζει για το εάν, πώς, πότε, και πόσα παιδιά θα αποκτήσει.

Αντίστοιχα, το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αφορά, κατ' αρχήν, όχι μόνο τη φυσική, αλλά και την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή.⁸⁷ Ωστόσο, στην τελευταία φαίνεται να υφίσταται ένα αυστηρότερα νομοθετημένο δικαίωμα, η απόλαυση του οποίου εξαρτάται από τη βούληση της πολιτείας και υπόκειται σε αυστηρούς περιορισμούς.

Σχηματικά, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι ανιχνεύονται δύο τάσεις ως προς την κατοχύρωση του εν λόγω δικαιώματος αναπαραγωγής. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη στην Ευρώπη, το δικαίωμα αποκτήσεως φυσικών απογόνων συνάγεται από ένα άλλο, συνταγματικώς κατοχυρωμένο δικαίωμα, ήτοι το δικαίωμα αναπτύξεως της προσωπικότητας ή το δικαίωμα ίδρυσης της οικογένειας, συνιστά επομένως βασική εκδήλωση της προσωπικότητας εκάστου ατόμου και ως εκ τούτου, περιλαμβάνεται στην

---

⁸⁵ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 85-86.

⁸⁶ Βλ. Διακήρυξη της Τεχεράνης (1968) και Μανιτάκης Α., *Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή*, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία : η ηθικονομική διάσταση*, (επιμ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε.), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 43

⁸⁷ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 17-18. Αντίθετη άποψη έχει η Φουντεδάκη, βλ. Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 157.

κατηγορία των λεγόμενων «φυσικών δικαιωμάτων». Αντίθετα, στον αγγλοσαξωνικό χώρο, η θεωρία επικεντρώνεται στην αναζήτηση μεθόδων ελέγχου των ήδη υφιστάμενων, αλλά και μελλοντικών επιστημονικών δυνατοτήτων, και όχι στην αναζήτηση θεωρητικών θεμελίων του σχετικού δικαιώματος αναπαραγωγής.⁸⁸

I. Αναπαραγωγικά Δικαιώματα.

Τα αναπαραγωγικά δικαιώματα αποτελούν νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα και ελευθερίες που συνδέονται με την αναπαραγωγή και την αναπαραγωγική υγεία εν γένει.⁸⁹ Σύμφωνα με τον ορισμό που παραθέτει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας: «Τα αναπαραγωγικά δικαιώματα στηρίζονται στην αναγνώριση του βασικού δικαιώματος όλων των ζευγαριών ή ατόμων να αποφασίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα τον αριθμό, spacing και την επιλογή του κατάλληλου χρόνου για τα παιδιά τους έχοντας την πληροφόρηση και τα μέσα για να το επιτύχουν, και το δικαίωμα να επιδιώξουν τα υψηλότερα πρότυπα της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας. Επίσης περιλαμβάνουν το δικαίωμα όλων να αποφασίζουν για την αναπαραγωγή ελεύθεροι από διακρίσεις, εξαναγκασμό και βία».⁹⁰

Έναυσμα για τη γέννηση του ισχυρισμού ότι τα αναπαραγωγικά δικαιώματα χρήζουν νομικής προστασίας αποτέλεσαν οι διεκδικήσεις γυναικών το 19ο αιώνα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και ειδικότερα, αξιώσεις για προστασία από την παρέμβαση του κράτους στην αναπαραγωγική ελευθερία των γυναικών όταν αυτές δε συναινούν.⁹¹ Η νομική εδραίωση, όμως, του δικαιώματος στην αναπαραγωγή αποτέλεσε νομολογιακό προϊόν των δικαστηρίων των Ηνωμένων Πολιτειών στις

---

⁸⁸ Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 48-49.

⁸⁹ Cook R./ Mahmoud F., *Advancing Reproductive Rights Beyond Cairo and Beijing*, International Family Planning Perspectives, September 1996, Vol. 22, No. 3. 22 (3): 115-121.

⁹⁰ Βλ. επίσημη ιστοσελίδα Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας <http://who.int/reproductivehealth/en/> (ημ. Πρόσβασης 30.07.2016).

⁹¹ Wigley J., *POLITICS AND FERTILITY: THE EVOLUTION OF SEXUAL AND REPRODUCTIVE RIGHTS* διαθέσιμο σε <http://www.victoria.ac.nz/law/centres/nzcpl/publications/human-rights-research-journal/publications/vol-3/Wigley.pdf> (ημ πρόσβασης 01.08.2016).

υποθέσεις *Skinner v. Oklahoma*⁹² και *Griswold v. Connecticut*,⁹³ όπου η αναγνώριση του δικαιώματος προήλθε μέσω μιας δέσμης άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων, ως το δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό (the right to privacy).

Σε διεθνές επίπεδο, το 1945, ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών περιελάμβανε την υποχρέωση «να προωθήσει (...) τον καθολικό σεβασμό και την τήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους, χωρίς διακρίσεις ως προς τη φυλή, το φύλο, τη γλώσσα ή τη θρησκεία», χωρίς, όμως, να ορίζει το περιεχόμενο των δικαιωμάτων. Τρία χρόνια αργότερα, τα Ηνωμένα Έθνη υιοθέτησαν την Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που αποτέλεσε το πρώτο διεθνές νομικό δεσμευτικό κείμενο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σχετική αναφορά για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα δεν υπήρχε στο εν λόγω κείμενο.

Μόλις το 1968, στη Διακήρυξη της Τεχεράνης τα αναπαραγωγικά δικαιώματα εμφανίζονται ως υποσύνολο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συγκεκριμένα οριζόταν ότι: «Οι γονείς έχουν ένα βασικό ανθρώπινο δικαίωμα να αποφασίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα τον αριθμό και το ρυθμό γέννησης των παιδιών τους».⁹⁴ Στη θεωρία έχει υποστηριχθεί ότι η σχετική διατύπωση δεν φαίνεται να είναι αρκετά σαφής, ενώ η έλλειψη κοινά αποδεκτών αρχών σε συνδυασμό με τα αντικρουόμενα συμφέροντα των φεμινιστικών κινημάτων και των κινημάτων για τον πληθυσμό, δεν ανέδειξαν τον όρο αυτό σε ένα αποτελεσματικό εργαλείο επιρροής πολιτικών επιλογών και ρυθμίσεων.⁹⁵ Σημειώνεται ότι το εν λόγω δικαίωμα επιβεβαιώθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1969, με τη Διακήρυξη για την κοινωνική πρόοδο και την ανάπτυξη, όπου αναφέρεται: «Η οικογένεια ως βασική μονάδα της κοινωνίας και του φυσικού περιβάλλοντος για την ανάπτυξη και την ευημερία

---

⁹² *Skinner v. State of Oklahoma*, 316 U.S. 535 (1942) διαθέσιμο σε <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/316/535/case.html> (ημ πρόσβασης 01.08.2016).

⁹³ *Griswold v. Connecticut* 381 U.S. 479 (1965) διαθέσιμο σε <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/381/479/case.html> (ημ πρόσβασης 01.08.2016).

⁹⁴ Διακήρυξη της Τεχεράνης, Διεθνές Συνέδριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1968).

⁹⁵ Freedman L./ Isaacs S., *Human Rights and Reproductive Choice*, Studies in Family Planning , 1993, Vol. 24, No. 1: 18-30.

όλων των μελών της, ιδιαίτερα των παιδιών και των νέων, θα πρέπει να επικουρείται και να προστατεύεται, προκειμένου να μπορεί να αναλάβει πλήρως τις ευθύνες της μέσα στην κοινότητα. Οι γονείς έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα να καθορίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα τον αριθμό και το ρυθμό γέννησης των παιδιών τους».⁹⁶

Ακολούθησε το εικοσαετές «Πρόγραμμα Δράσης του Καΐρου», το οποίο υιοθετήθηκε το 1994 από τη Διεθνή Διάσκεψη για τον Πληθυσμό και την Ανάπτυξη. Το εν λόγω κείμενο συνιστά μη δεσμευτικό πρόγραμμα, σύμφωνα με το οποίο οι κυβερνήσεις έχουν την ευθύνη να καλύψουν τις αναπαραγωγικές ανάγκες των ατόμων ανεξαρτήτως των δημογραφικών τους στόχων και οριοθετεί την έννοια της «αναπαραγωγικής υγείας» ως κάτωθι: «Η αναπαραγωγική υγεία συνιστά μία κατάσταση πλήρους σωματικής, πνευματικής και κοινωνικής ευεξίας, και όχι απλά η απουσία μίας ασθένειας ή αναπηρίας, σε όλα τα ζητήματα που σχετίζονται με το αναπαραγωγικό σύστημα και όλες τις λειτουργίες και τις διαδικασίες αυτού. Ως εκ τούτου, η αναπαραγωγική υγεία υπονοεί ότι οι άνθρωποι είναι σε θέση να έχουν μια ικανοποιητική και ασφαλή σεξουαλική ζωή και ότι έχουν την ικανότητα προς αναπαραγωγή και την ελευθερία να αποφασίσουν εάν, πότε και πόσο συχνά θα το πράξουν. Σύμφυτη με την τελευταία αυτή προϋπόθεση είναι το δικαίωμα των ανδρών και των γυναικών να ενημερώνονται [για] και να έχουν πρόσβαση σε ασφαλείς, αποτελεσματικές, προσιτές και αποδεκτές μεθόδους οικογενειακού προγραμματισμού της επιλογής τους, καθώς και σε άλλες μεθόδους για τη ρύθμιση της γονιμότητας, που δεν αντιτίθενται στο νόμο, και το δικαίωμα πρόσβασης σε κατάλληλες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης που επιτρέπουν στις γυναίκες να διέλθουν με ασφάλεια την εγκυμοσύνη και τον τοκετό και παρέχουν στα ζευγάρια τις καλύτερες πιθανότητες να αποκτήσουν ένα υγιές βρέφος» (παρ. 72).⁹⁷

Ειδικότερα, σε επίπεδο προστασίας των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων των γυναικών δέον να αναφερθούμε στην Τέταρτη Παγκόσμια Διάσκεψη για τις γυναίκες, που έλαβε χώρα στο Πεκίνο το 1995. Στη μη δεσμευτική Διακήρυξη αυτής εμπεριέχεται ένας ευρύτερος, σε σχέση με το Πρόγραμμα του Καΐρου, ορισμός των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων, σύμφωνα με τον

---

⁹⁶ Διακήρυξη για την Κοινωνική Πρόοδο και Ανάπτυξη.

⁹⁷ Knudsen L., *Reproductive Rights in a Global Context*, Vanderbilt University Press 2006, pp. 5-6.

οποίο: «Τα ανθρώπινα δικαιώματα των γυναικών περιλαμβάνουν το δικαίωμά τους να έχουν τον έλεγχο και να αποφασίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα για θέματα που αφορούν τη σεξουαλικότητά τους, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, χωρίς εξαναγκασμό, διακρίσεις και βία. Η ισότητα στις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα σεξουαλικών σχέσεων και αναπαραγωγής, συμπεριλαμβανομένου του πλήρους σεβασμού της ακεραιότητας του ατόμου, προϋποθέτει αμοιβαίο σεβασμό, συγκατάθεση και κοινές ευθύνες για τη σεξουαλική συμπεριφορά και τις συνέπειες αυτής» (παρ. 69)⁹⁸.

Από τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι η προστασία των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων σε διεθνές επίπεδο φαίνεται να έγκειται κυρίως σε ήπιο δίκαιο (soft law), τη στιγμή που τα εν λόγω ζητήματα αποτέλεσαν αντικείμενο διεκδικήσεων σε παγκόσμιο επίπεδο, ανεξαρτήτως από την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση, την κουλτούρα ή τις θρησκευτικές πεποιθήσεις.⁹⁹

II. Δικαίωμα αναπαραγωγής στον ευρωπαϊκό χώρο.

Το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αποτέλεσε αρχικά ένα αμυντικό δικαίωμα προκειμένου να αναχαιτίσει τις παραβιάσεις της αναπαραγωγικής ελευθερίας: τον καταναγκασμό στη σεξουαλική επαφή, την καταναγκαστική αναπαραγωγή εντός τους πλαισίου του γάμου, αλλά και τον καταναγκασμό σε σύναψη γάμου. Στις δεκαετίες του 1960 και 1970 με την επινόηση των διαφόρων μεθόδων αντισύλληψης το ατομικό δικαίωμα της αναπαραγωγής εμφανίστηκε πλέον ως το δικαίωμα του ατόμου να ελέγξει τη γονιμότητά του.¹⁰⁰ Σύν τω χρόνω όμως τα δεδομένα άλλαξαν. Με την εξέλιξη της επιστήμης και των γενετικών τεχνολογιών η επίκληση του δικαιώματος στην αναπαραγωγή δεν αφορά τόσο στον περιορισμό και έλεγχο της μη επιθυμητής γονιμότητας όσο τον έλεγχο της ανεπιθύμητης υπογονιμότητας.

---

⁹⁸ Cook R./ Mahmoud F., *Advancing Reproductive Rights Beyond Cairo and Beijing*, International Family Planning Perspectives, September 1996, Vol. 22, No. 3. 22 (3): 115-121.

⁹⁹ Knudsen L., *Reproductive Rights in a Global Context*, Vanderbilt University Press 2006, pp. 7.

¹⁰⁰ Βλ. αναλυτικότερα για το ζήτημα αυτό *The Fight for Reproductive Rights*, διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.ushistory.org/us/57b.asp> (ημ. πρόσβασης 10.08.2016).

Στην *Γαλλία*, η θεωρητική θεμελίωση του σχετικού δικαιώματος εκφράζεται συμποκνωμένα στη διερεύνηση της ύπαρξης ή μη ενός «δικαιώματος στο παιδί», ή ειδικά για την τεχνητή γονιμοποίηση ενός «δικαιώματος πρόσβασης στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή», η οποία διχάζει του γάλλους μελετητές.¹⁰¹ Άλλοι τάσσονται υπέρ του δικαιώματος αυτού, άλλοι αρνούνται την επέκταση του δικαιώματος αυτού στην τεχνητή αναπαραγωγή, ενώ, μία τρίτη μερίδα είναι ολοκληρωτικά αντίθετη με την αναγνώριση μίας τέτοιας φύσεως υποκειμενικού δικαιώματος.

Η επιχειρηματολογία των πολέμιων της αναγνώρισης του δικαιώματος, εδράζεται στην παραδοχή ότι η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή επιτελεί διπλό σκοπό. Αφενός, εξυπηρετεί ατομικό σκοπό, ήτοι θεραπευτικό της ισότητας, και αφετέρου, υφίσταται ο συλλογικός σκοπός της σύνδεσης του παιδιού που θα γεννηθεί με μία οικογένεια, ήτοι γίνεται αναφορά στο δικαίωμα του παιδιού να εδραιώσει τη συγγένεια με τους γονείς του.¹⁰² Η γαλλική, όμως, νομολογία εμφανίζεται διστακτική στην αναγνώριση του «δικαιώματος στο παιδί», με εξαίρεση μία εφετειακή απόφαση.

Σε γενικές γραμμές, δέον να σημειωθεί ότι, κατά τη γαλλική θεωρία, η δυνατότητα αναπαραγωγής, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στην κατηγορία των δικαιωμάτων που ανήκουν σε κάθε άνθρωπο. Σύμφωνα δε, με την διδασκαλία του Ρουσσώ, μόνο η ζωή και η ελευθερία είναι κατά κύριο λόγο φυσικά δικαιώματα και είναι εκείνα με τα οποία εκφράζεται η πεμπτούσια της ανθρώπινης υπάρξεως.¹⁰³ Ο γαλλικός νόμος σχετικά με την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ρυθμίζει εξαντλητικά τις προϋποθέσεις προσφυγής στις μεθόδους της, δίχως να αναφέρεται σε δικαιώματα.

Στον αγγλοσαξωνικό χώρο, και ειδικότερα στη Μεγάλη Βρετανία, ο σχετικός προβληματισμός ήταν γενικότερης φύσεως: «*Εάν η επιθυμία να*

---

¹⁰¹ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 95.

¹⁰² Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 92.

¹⁰³ Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογές της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 63.

αποκτήσει κανείς παιδί είναι βιολογική, είναι αφύσικο να την εμποδίσει κανείς; Εάν η επιθυμία είναι κοινωνικής φύσεως, τότε η απαγόρευση των τεχνητών μέσων πραγματοποίησής της είναι επέμβαση στην ελευθερία; Εάν η επιθυμία ανταποκρίνεται στους σκοπούς του Θεού, θα έπρεπε να χρησιμοποιήσουμε ακόμα και αφύσικες μεθόδους, για να την εκπληρώσουμε;... Ακόμα και αν αυτό μπορεί να συμβεί, είναι σωστό ή ηθικό ή χρήσιμο να επιτρέψουμε στην επιστήμη και στην τεχνολογία να επέμβουν στο αρχικό σημείο της ύπαρξης και αν είναι, με τι όρους;».¹⁰⁴ Ανεξάρτητα δε, από την ύπαρξη ή όχι δικαιώματος, η δυνατότητα προσφυγής στην αναπαραγωγική διαδικασία μέσω τεχνικών μεθόδων, οριοθετείται από τις εκτιμήσεις σχετικά με το συμφέρον του παιδιού, τις οποίες οφείλουν να λάβουν υπόψη τους τα ιατρικά κέντρα, που παρέχουν τέτοιας φύσεως υπηρεσίες.

III. Συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος στο Ελληνικό Σύνταγμα (άρθρ. 5 παρ. 1 Σ).

Η θεμελίωση του δικαιώματος αναπαραγωγής στην ελληνική έννομη τάξη αποτελεί πρόσφορο έδαφος για συγκρούσεις, δεδομένου ότι τα άρθρα 5 παρ. 1,¹⁰⁵ 5 παρ. 3,¹⁰⁶ 9 παρ. 1 εδ. β'¹⁰⁷ και 21 παρ. 1¹⁰⁸ του Συντάγματος διεκδικούν

---

¹⁰⁴ Απόσπασμα από τις συζητήσεις στην Βουλή των Λόρδων. Βλ. Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 64.

¹⁰⁵ Άρθρο 5 παρ. 1 Σ: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Για περισσότερα, βλ. ενδεικτικά Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε., *Τεχνητή Γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2005, σελ.8 επ. και Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 158 επ.

¹⁰⁶ Άρθρο 5 παρ. 3 Σ: «Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος». Για περισσότερα, βλ. Μανιτάκης Α., *Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή*, σε Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 33-84.

¹⁰⁷ Άρθρο 9 παρ. 1 εδ. β' Σ: «Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη». Για περισσότερα, βλ. Βιδάλης Τ., *Ζωή χωρίς πρόσωπο: Το σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα. 2003, σελ. 100 επ. και *Το πρόσταγμα της οικογένειας: Η συνταγματικότητα του νόμου για την "ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή"*, ΝοΒ 2003, σελ. 834-895.

εφαρμογή. Η διαδικασία της παρένθετης μητρότητας αποτελεί μια από τις μεθόδους υποβοήθησης στην ανθρώπινη αναπαραγωγή, σκοπεύει δηλαδή, όπως ακριβώς και οι υπόλοιπες μέθοδοι, στην απόλαυση του δικαιώματος στην αναπαραγωγή. Το γενικότερο, όμως, ζήτημα, το οποίο υποκρύπτεται πίσω από την επιλογή του συνταγματικού θεμελίου του εν λόγω δικαιώματος, είναι εάν η αναπαραγωγή εμπίπτει στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής του ατόμου ή δύναται να αποτελέσει αντικείμενο δημόσιας επέμβασης.¹⁰⁹

Σύμφωνα με την κρατούσα στην ελληνική θεωρία άποψη, το δικαίωμα στην αναπαραγωγή θεμελιώνεται στο άρθρο 5§1 Σ και αποτελεί ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας,¹¹⁰ σε συνδυασμό με τα ισχύοντα επί του θέματος στο διεθνές περιβάλλον και τη Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών.¹¹¹ Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ύπαρξη των παιδιών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ζωής ενός ανθρώπου, προκαλεί επανεκτιμήσεις των αξιών και επαναπροσδιορισμό των βασικών στοιχείων της ταυτότητάς του. Ως προσωπικότητα δε, νοείται το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, οι οποίες προκύπτουν από την ιδιότητα του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος και με τις οποίες εξατομικεύεται ορισμένο πρόσωπο και ολοκληρώνεται η φυσική,

---

¹⁰⁸ Άρθρο 21 παρ. 1 Σ: «Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους». Για περισσότερα, βλ. Χρυσόγονος Κ., *Το ελληνικό σύνταγμα και η οικογένεια*, ΕΛΛΔ/νη 1997, σελ. 738 επ.

¹⁰⁹ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 94.

¹¹⁰ Πανάγος Κ., *Παρένθετη μητρότητα: Ελληνικό νομικό καθεστώς και εγκληματολογικές προεκτάσεις*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 73.

¹¹¹ Σύμβαση ΟΗΕ για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών (18 Δεκεμβρίου 1979), η οποία κυρώθηκε με το Νόμο 1342 της 1/1 Απριλίου 1983 «Κύρωση της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών» (ΦΕΚ Α' 39) και τροποποιήθηκε με το Νόμο 4096 της 22/23 Νοεμβρίου 2012 «Κύρωση της Τροποποίησης του άρθρου 20 παράγραφος 1 της Σύμβασης για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, όπως υιοθετήθηκε κατά τη συνάντηση των κρατών – μερών στην ανωτέρω Σύμβαση, στις 22.5.1995 και εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 22.12.1995 (Α/RES/50/202/23.2.1996)» (ΦΕΚ 232, τ. Α').

κοινωνική, πνευματική και ηθική του υπόσταση.¹¹² Εν τοις πράγμασι, το άτομο έχει την ελευθερία να αυτοκαθοριστεί και να αυτοδιατεθεί, προγραμματίζοντας και διαμορφώνοντας τη ζωή του, με τον τρόπο που εκείνο επιθυμεί. Η απαρίθμηση των εν δυνάμει στοιχείων συγκρότησης της προσωπικότητας είναι ενδεικτική, προκειμένου να υπάρξει πρόσφορο έδαφος για την υπαγωγή στην έννοια αυτή και νέων εκφάνσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας, οι οποίες συναρτώνται άμεσα από την εξέλιξη της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, αλλά και με τα τεχνολογικά επιτεύγματα. Επομένως, ως απόρροια των ανωτέρω έκφανση της προσωπικής ανάπτυξης αποτελεί καθένας να μπορεί να αποφασίζει ελεύθερα εάν θα αποκτήσει τέκνα, καθώς και πότε, πόσα και πώς θα τα αποκτήσει.¹¹³ Ο τρόπος απόκτησης απογόνων λοιπόν δεν είναι δεσμευτικά ο φυσικός, δηλαδή αυτός που επιχειρείται μέσω της σεξουαλικής επαφής, αλλά συνταγματικά κατοχυρωμένη θεωρείται και η τεχνητή αναπαραγωγή με προσφυγή στις μεθόδους της ΙΥΑ, διότι σε διαφορετική περίπτωση θα ετίθετο ζήτημα αυτονομίας στην απόλαυση του αυτού δικαιώματος από όλους όσους επιθυμούν να αποκτήσουν τέκνο.¹¹⁴

Δεδομένου όμως ότι η προσφυγή στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος είναι επιτρεπτή, μόνο εάν έχει εξαντληθεί ο κατάλογος των ειδικών θεμελιωδών δικαιωμάτων, κρίνεται σκόπιμο για την πληρότητα της παρούσας, να εξεταστεί εάν το δικαίωμα στην αναπαραγωγή δύναται να συναχθεί από άλλη συνταγματική διάταξη και ειδικότερα, από τη διάταξη του άρθρου 21 παρ. 1 ή του άρθρου 9 παρ. 1 του Συντάγματος.¹¹⁵

Με το άρθρο 21 του Συντάγματος διατυπώνεται ότι η οικογένεια τελεί υπό

---

¹¹² Βλ. Ειδικότερες παραπομπές σε Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 65, υποσημ. 53.

¹¹³ Βλ. Διακήρυξη της Τεχεράνης (1968), Διακήρυξη του Προγράμματος του Καΐρου (1994), Διακήρυξη της Διάσκεψης του Πεκίνου (1995).

¹¹⁴ Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2005 (β' έκδοση), σελ. 9.

¹¹⁵ Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 68.

την προστασία του Κράτους. Με βάση την ανωτέρω συνταγματική διάταξη το δικαίωμα αποκτήσεως απογόνων θα μπορούσε να θεμελιωθεί στο εν λόγω άρθρο, εφόσον η οικογένεια δημιουργείται ή εν πάσει περιπτώσει ολοκληρώνεται με τον ερχομό του τέκνου.¹¹⁶ Ωστόσο, κατά την κρατούσα στη θεωρία και νομολογία άποψη το άρθρο 21 του Συντάγματος κατοχυρώνει το θεσμό της οικογένειας ως θεσμό του ιδιωτικού δικαίου και παράλληλα, κατοχυρώνει ένα κοινωνικό δικαίωμα κύριο περιεχόμενο του οποίου συνιστά η αυξημένη μέριμνα που πρέπει να επιδεικνύει το Κράτος (με το εκάστοτε επιλεγθέν προστατευτικό πλέγμα παροχών βάσει κοινωνικής και φορολογικής πολιτικής) προς τα μέλη της οικογένειας.¹¹⁷ Επομένως, η ύπαρξη ατομικού δικαιώματος, όπως χαρακτηρίζονται κατ' εξοχήν τα δικαιώματα αναφορικά με την ελεύθερη δράση του ατόμου, δεν είναι εφικτό να συναχθεί από το περιεχόμενο της εν λόγω διατάξεως.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 9 παρ. 1 του Συντάγματος, *«η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη»*. Η βάση του εν λόγω άρθρου προστασία της οικογενειακής ζωής αναφέρεται στην προστασία του ατόμου ως μέλους της οικογένειας και στην προστασία των οικογενειακών σχέσεων, εν γένει. Η αρχή του απαραβίαστου της οικογενειακής ζωής επιτάσσει την αποχή του Κράτους, αλλά και των ιδιωτών από ενέργειες, οι οποίες θα έθιγαν την ήδη δημιουργημένη οικογένεια, χωρίς κάποιου είδους αναφορά στη δημιουργία οικογένειας. Πρόκειται επομένως για ένα αμυντικό δικαίωμα, μια αξίωση αποχής τρίτων από τυχόν παραβιάσεις της ιδιωτικής σφαίρας. Τυχόν συσχέτιση με το άρθρο 12 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κρίνεται ατυχής, καθόσον το άρθρο 12 αναφέρεται ρητά στο δικαίωμα συνάψεως γάμου και ιδρύσεως οικογένειας, ενώ, το άρθρο 9 του Συντάγματος είναι συγγενές με το περιεχόμενο του άρθρου 8 παρ. 1 της ΕΣΔΑ (προστασία της ιδιωτικής και κοινωνικής ζωής, προστασίας του ασύλου και

---

¹¹⁶ Δαγτόγλου Π., *Ατομικά Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1991, σελ 326.

¹¹⁷ Δαγτόγλου Π., *Ατομικά Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1991, σελ 328.

της κατοικίας).¹¹⁸

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το δικαίωμα αναπαραγωγής, το οποίο αποτελεί ειδικότερη μορφή του δικαιώματος ιδρύσεως οικογένειας, δεν μπορεί να συνάγεται παρά μόνο από το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, προστατεύει την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας. Μάλιστα, ενισχυτικό του εν λόγω επιχειρήματος είναι η θεμελίωση σε αυτό τόσο της ελευθερίας συνάψεως γάμου, όσο και της ιδρύσεως οικογένειας. Επιπλέον, η δυνατότητα της γυναίκας να προσφύγει στην άμβλωση, η αρνητική όψη του δικαιώματος αναπαραγωγής, συνδέεται άρρηκτα με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας,¹¹⁹ άποψη που έχει υιοθετηθεί και νομολογιακά από τα ελληνικά δικαστήρια.¹²⁰

Βασική αποστολή της εν λόγω συνταγματικής διάταξης, νοούμενη υπό τη σκοπιά της προστασίας της ανθρώπινης αξίας, αποτελεί η κατοχύρωση της εσωτερικής προσωπικής βιοτικής σφαίρας, εν όψει ενδεχόμενων κινδύνων που συνδέονται με τα τεχνολογικά επιτεύγματα και δεν καλύπτονται πλήρως από τις παραδοσιακές ελευθερίες.¹²¹

IV. Περιεχόμενο και περιορισμοί του δικαιώματος.

Το δικαίωμα αναπαραγωγής ή άλλως το δικαίωμα αποκτήσεως φυσικών απογόνων συνίσταται ως το δικαίωμα του ατόμου να αποφασίσει εάν και πότε θα αποκτήσει παιδιά, αλλά και πόσα.¹²² Επί φυσικής αναπαραγωγικής

---

¹¹⁸ Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 68.

¹¹⁹ Ράικος Λ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τομ. Β', τευχ. Α', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, σελ. 26.

¹²⁰ ΕφΛαρ 544/2007, ΙΔΒ, τ. 4, με σχόλιο Κ. Φουντεδάκη. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην εν λόγω απόφαση αναγνωρίστηκε αυτοτελής αξίωση του συζύγου για χρηματική αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης κατ' άρθρο 59 ΑΚ, σε περίπτωση που η σύζυγός του παρακωλυθεί κατά την άσκηση της νόμιμης επιλογής της να διακόψει την κύηση.

¹²¹ Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 70.

¹²² Το Ψήφισμα του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1989 σχετικά με την τεχνητή γονιμοποίηση in vivo και in vitro αναφέρεται στη «νόμιμη επιθυμία» απόκτησης απογόνων.

διαδικασίας, αναμφίβολα και εν όψει του άρθρου 57 του Αστικού Κώδικα,¹²³ δεν υφίσταται κάποιος περιορισμός ή προϋποθέσεις σχετικά με την προσωπική κατάσταση του ατόμου.

Απεναντίας, αναφορικά με το δικαίωμα αναπαραγωγής μέσω της προσφυγής στις νέες τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, έχουν εκφραστεί έντονοι προβληματισμοί. Είναι επιτρεπτή γενικά ή μόνον υπό προϋποθέσεις που αναφέρονται στη νομική ή φυσική κατάσταση του ατόμου, η προσφυγή στις εν λόγω μεθόδους; Περαιτέρω, προστατεύεται η επιθυμία ενός ζευγαριού να αποκτήσει παιδί ή προστατεύεται και η επιθυμία του να αποκτήσει ορισμένο παιδί, λ.χ. αγόρι ή κορίτσι, με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά;¹²⁴

Στη συνταγματική διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 διατυπώνεται με ρητό τρόπο ότι το δικαίωμα αναπτύξεως της προσωπικότητας περιορίζεται υπό τριπλό τρόπο, από το «Σύνταγμα», «τα δικαιώματα των άλλων» και «τα χρηστά ήθη».¹²⁵ Ο όρος «Σύνταγμα», χρησιμοποιείται από τη διάταξη με την τυπική του όρου έννοια και δηλώνει το συνταγματικό κείμενο όπως ισχύει σήμερα μετά την αναθεώρηση του 2001 και τις διατάξεις των Ψηφισμάτων και των Συντακτικών Πράξεων, οι οποίες εξακολουθούν να ισχύουν, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 111 Σ.¹²⁶

Ο δεύτερος περιορισμός απαντάται στα «δικαιώματα των άλλων», ήτοι όλα τα δικαιώματα, τα οποία κατοχυρώνονται ή καλύπτονται σε

---

¹²³ Άρθρο 57 ΑΚ: «Όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις για τις αδικοπράξεις δεν αποκλείεται».

¹²⁴ Επισημαίνεται ότι για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, και δεδομένου ότι κεντρικός άξονας της εργασίας αποτελεί η ο θεσμός της παρένθετης μητρότητας, το ζήτημα εάν προστατεύεται ή όχι, συνταγματικώς, η επιθυμία του ζευγαριού να αποκτήσει ορισμένο παιδί, με ορισμένα συνιστά διάφορο ζήτημα που εκφεύγει της παρούσας.

¹²⁵ Αντίθετη άποψη Μανιτάκη, ο οποίος θεωρεί ότι το δικαίωμα απόκτησης απογόνων εδράζεται στο 5 παρ. 3 Σ περί προσωπικής ελευθερίας. Ως εκ τούτου, το δικαίωμα στην αναπαραγωγή υπόκειται «σε περιορισμούς που ο νόμος ορίζει με τρόπο απρόσωπο, δικαιολογημένο και ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό». Μανιτάκης Α., *Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή*, σε Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 33-84.

¹²⁶ Ράικος Λ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τομ. Β', τευχ. Α', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, σελ. 46 επομ.

συνταγματικό επίπεδο. Κατά τον καθηγητή *Δαγτόγλου*,¹²⁷ ως «δικαιώματα των άλλων» νοούνται όλα τα ατομικά δικαιώματα, αλλά και όλα τα ιδιωτικά δικαιώματα, είτε προκύπτουν από το νόμο, είτε από σύμβαση. Έχει υποστηριχθεί ότι η επιφύλαξη των δικαιωμάτων των άλλων δεν συνιστά γενική επιφύλαξη υπέρ του νόμου, υπό την έννοια ότι ο νομοθέτης δεν μπορεί να κατοχυρώνει απεριόριστα νέα δικαιώματα,¹²⁸ τα οποία θα περιστέλλουν το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης. Δέον να επισημανθεί ότι ως «άλλοι» υπό τη σκοπιά της διάταξης νοούνται τόσο τα φυσικά πρόσωπα, όσο και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου.¹²⁹ Από την άλλη πλευρά, δε δύναται να θεωρηθεί ότι το κοινωνικό ή γενικό συμφέρον καλύπτεται από την έννοια των «δικαιωμάτων των άλλων», καθώς μέσω της διατάξεως προστατεύονται τα προσωπικά, ατομικά ή ιδιωτικά συμφέροντα των ατόμων.

Ως τρίτος περιορισμός κατονομάζονται τα «χρηστά ήθη», νοούμενα ως οι κάθε φορά γενικά αποδεκτοί ηθικοί κανόνες που πηγάζουν από τις αξιολογικές επιλογές του συνταγματικού και κοινού νομοθέτη και όχι η ηθική με βάση τη χριστιανική πίστη.¹³⁰

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι περαιτέρω κρατικές επεμβάσεις, οι οποίες θα περιόριζαν το εν λόγω δικαίωμα, χωρίς την επίκληση κάποιου εκ των ανωτέρω συνταγματικά προβλεπόμενων λόγων, θα ήταν ανεπίτρεπτες.

Ειδικότερα, ως προς τις μεθόδους της ιατρικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής δέον να επισημανθεί πως ήδη από τη δεκαετία του '90 είχε αναγνωριστεί η ανάγκη νομοθετικής ρυθμίσεως. Έτσι, λόγου χάρη, στο Ψήφισμα του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1989 σχετικά με την τεχνητή γονιμοποίηση *in vivo* και *in vitro*, εκφράζεται η προτροπή προς τον εθνικό νομοθέτη να λάβει εγκαίρως μέτρα, ώστε να αποφευχθούν ενδεχόμενοι

---

¹²⁷ Δαγτόγλου Π., *Ατομικά Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1991, σελ. 1011.

¹²⁸ Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 73.

¹²⁹ Ράικος Λ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τομ. Β', τευχ. Β', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, σελ. 159.

¹³⁰ Ράικος Λ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τομ. Β', τευχ. Α', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, σελ. 46 επομ.

κίνδυνοι από τις νέες δυνατότητες που αποκτά ο άνθρωπος, αλλά, ταυτόχρονα, η προσφυγή στις μεθόδους αυτές να είναι σύμφωνη με τα θεμελιώδη δικαιώματα. Ενδεικτικά αναφέρεται, η ευθύνη της κοινωνίας έναντι των μελλουσών γενεών, η προστασία των γυναικών έναντι οιασδήποτε μορφής εκμεταλλεύσεως και εμπορευματοποίησης του ανθρώπινου σώματος, η προστασία της οικογένειας, ως βασικού κυττάρου της κοινωνίας, αλλά και η προστασία του συμφέροντος του παιδιού,¹³¹ όπως προκύπτει από τη Διεθνή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού (20.11.1989), η οποία κυρώθηκε με το Νόμο 2101/1992, καθώς και από το Νόμο 3305/2005.

IV. Ειδικά ζητήματα σε σχέση με την παρένθετη μητρότητα.

Ειδικότερα, ως προς τη συνταγματικότητα της ρύθμισης για την παρένθετη μητρότητα, οι θεωρητικοί στη χώρα μας, έχουν επισημάνει τρία ζητήματα, αναφορικά: (α) με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια της κυοφόρου, (β) με τη δυνατότητα της άγαμης μοναχικής γυναίκας να καταφύγει στη συγκεκριμένη μέθοδο υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και (γ) τον αποκλεισμό του άγαμου μοναχικού άνδρα από την προσφυγή στη συγκεκριμένη μέθοδο.

(α) Υποστηρίζεται ότι η απόφαση μίας γυναίκας να κυοφορήσει ένα γονιμοποιημένο ωάριο για λογαριασμό τρίτης γυναίκας, προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια της κυοφόρου, δεδομένου ότι την μετατρέπει σε «γονιμοποιητική μηχανή».¹³² Ο βασικός αντίλογος στην εν λόγω προβληματική, ο οποίος φέρεται να χαιρετίζεται ως ο ορθότερος, έγκειται στο ότι η απόφαση της κυοφόρου, υποκινούμενη από αλτρουιστικούς λόγους, να αναλάβει να κυοφορήσει για λογαριασμό μίας τρίτης γυναίκας, σε καμία περίπτωση δεν δύναται να θεμελιώσει προσβολή της αξιοπρέπειας της κυοφόρου, για το λόγο ότι υποβιβάζεται σε σκεύος, μέσο προς επίτευξη ενός

---

¹³¹ Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογής της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 74-75.

¹³² Καράσης Μ., *Το νέο σχέδιο νόμου για την εφαρμογή των μεθόδων της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής*, Αρμ 59 (2005) σελ. 831.

σκοπού.¹³³ Κι αυτό γιατί η ενήλικας κυοφόρος ως υποκείμενο του δικαίου διαθέτει δικαίωμα αυτοδιάθεσης του σώματός της προκειμένου να υπηρετήσει τη ζωή και προσέρχεται στη διαδικασία αυτή αυτοβούλως.

Χαρακτηριστικό δε της προστασίας της αξιοπρέπειας της κυοφόρου είναι ότι ρήτρες που τυχόν εμπεριέχονται στη συμφωνία της παρένθετης και του ή των προσώπων που επιθυμούν το παιδί και παρουσιάζουν υπερβολή ως προς τους περιορισμούς της ελευθερίας της κυοφόρου χάριν προστασίας του εμβρύου θεωρούνται άκυρες. Άλλωστε, η κυοφόρος διατηρεί και το δικαίωμα της άμβλωσης εντός των ορίων που αυτή είναι επιτρεπτή από το ποινικό δίκαιο. Επομένως, εφόσον η επιλογή δανεισμού μήτρας είναι ελεύθερη και ταυτόχρονα διασφαλίζεται η κυοφόρος από ρήτρες που θα έθιγαν τον πυρήνα αυτοκαθορισμού της, δε μπορεί να θεωρηθεί ότι η δυνατότητα προσφυγής στην παρένθετη μητρότητα θίγει το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος.

(β) Η δυνατότητα της άγαμης μοναχικής μητέρας να προσφύγει στην πρακτική της παρένθετης μητρότητας, προκειμένου να αποκτήσει τέκνο, φέρεται να βρίσκεται σε ασυμφωνία με την προστασία της παιδικής ηλικίας, η οποία τελεί υπό την προστασία του κράτους σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος. Επιχείρημα υπέρ της συγκεκριμένης θέσης ανευρίσκεται στο ότι το κράτος είναι υποχρεωμένο να λάβει τα προσήκοντα μέτρα, προκειμένου να διευκολυνθεί η ανάπτυξη ενός παιδιού κάτω από τις καλύτερες δυνατές συνθήκες και συνεπώς, δεν είναι δυνατό να προβλέπει εκ των προτέρων την δημιουργία μονογονεϊκών οικογενειών. Ωστόσο, μία τέτοια ερμηνεία έρχεται σε ευθεία αντίθεση με το άρθρο 21 του Συντάγματος, το οποίο περιλαμβάνει στο πεδίο ρύθμισής του και τις μονογονεϊκές οικογένειες,¹³⁴ οι οποίες δύναται να προκύψουν και μετά τη διάσταση των συζύγων, γεγονός σύνηθες στην εποχή μας, ή και με τον θάνατο του συζύγου.

(γ) Κατά τα οριζόμενα στο νόμο 3089/2002 για την ιατρική υποβοήθηση

---

¹³³ Κριαρή-Κατράνη Ι., *Το Σύνταγμα και το σχέδιο νόμου «ιατρικής υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»*, ΧρΙΔ Β/2002, σελ. 687 .

¹³⁴ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., *Το σχέδιο νόμου για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και ο αντίλογος στις αντιδράσεις εναντίον του*, ΧρΙΔ Β/2002, σελ. 677

στην ανθρώπινη αναπαραγωγή, δίδεται η δυνατότητα στις άγαμες μοναχικές μητέρες να προσφύγουν στις μεθόδους της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, προκειμένου να αποκτήσουν τέκνο. Σύμφωνα με το άρθρο 1458 Α.Κ. «...Η δικαστική αίτηση παρέχεται ύστερα από αίτηση της γυναίκας...», αλλά και το άρθρο 1464 Α.Κ. αναφέρει «...μητέρα του τέκνου τεκμαίρεται...». Επομένως ο νομοθέτης έχει ταχθεί υπέρ της εφαρμογής της Ι.Υ.Α μόνο σε άγαμες γυναίκες, αποκλείοντας τους άγαμους άνδρες. Μέρος της θεωρίας αλλά και της νομολογίας έχει απασχολήσει το ζήτημα, εάν ο αποκλεισμός του άγαμου μοναχικού άνδρα από την προσφυγή σε μεθόδους τεχνητής γονιμοποίησης με δανεισμό μήτρας συνιστά κατάφωρη παραβίαση της συνταγματικά κατοχυρωμένης αρχής της ισότητας.

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη,¹³⁵ σκοπός του νόμου είναι η θεραπευτική κάλυψη των περιπτώσεων αδυναμίας τεκνοποιίας από βιολογική άποψη εξαιτίας αδυναμίας κυοφορίας, με αποτέλεσμα, εκ των πραγμάτων, ο δανεισμός μήτρας να απευθύνεται μόνο στην άγαμη μοναχική γυναίκα. Μόνο η γυναίκα κυοφορεί και γεννά και άρα μόνο αυτή μπορεί να φέρει σχετική ιατρική αδυναμία, ώστε να επιτρέπεται προσφυγή στην παρένθετη μητέρα. Αυτός είναι, άλλωστε και ο λόγος που ο νόμος δεν προβλέπει γενικά τη δυνατότητα της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής για τους άγαμους και μοναχικούς άνδρες με τους οποίους το τέκνο που θα γεννηθεί δεν θα συνδέεται βιολογικά μαζί τους. Το γεγονός, δηλαδή, ότι για να αποκτήσουν οι τελευταίοι παιδιά θα χρειαζόταν προσφυγή στην παρένθετη μητρότητα για την κάλυψη μίας ιατρικής αδυναμίας που δεν είναι δική τους. Υπό τα δεδομένα αυτά, δεν φαίνεται να υφίσταται εν τοις πράγμασι διακριτική μεταχείριση των δύο φύλων, κατά παράβαση του άρθρου 4 παρ. 2 του Συντάγματος, καθόσον ο νόμος ρυθμίζει με ανόμοιο τρόπο ανόμοιες καταστάσεις.

---

¹³⁵ Βιδάλης Τ., *Το πρόταγμα της οικογένειας: Η συνταγματικότητα του νόμου για την «ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»*, ΝοΒ τ.51 (2003) σελ. 839. Ομοίως, την άποψη αυτή, περί της αδυναμίας εφαρμογής των μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής σε άγαμο μοναχικό άνδρα, δέχεται και η καθηγήτρια Φουντεδάκη Κ. σε *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 178.

Απεναντίας, και υπό την ίδια αφετηρία, ήτοι την κάλυψη θεραπευτικών σκοπών, έχει υποστηριχθεί ότι ο νόμος εισάγει δυσμενή διακριτική μεταχείριση σε βάρος των ανδρών.¹³⁶ Και τούτο, διότι στην περίπτωση της άγαμης μοναχικής γυναίκας που προστρέχει στην Ι.Υ.Α. λόγω ιατρικής αδυναμίας επιτρέπεται η κάλυψη –πέραν της ιατρικής αδυναμίας κυοφορίας- μιας αδυναμίας η οποία δεν στηρίζεται σε βλάβη του αναπαραγωγικού συστήματος, αλλά στη φυσιολογία του αναπαραγωγικού συστήματος (μη παραγωγή σπέρματος). Αντίθετα, στην περίπτωση του άνδρα δεν του αναγνωρίζεται αντίστοιχη δυνατότητα, ήτοι κάλυψη της αδυναμίας του μέσω της δωρεάς ωαρίων και του δανεισμού μήτρας όταν ο τελευταίος λόγω στειρότητας θέλει να καταφύγει στην Ι.Υ.Α. Μάλιστα, η εν λόγω άποψη αποτυπώθηκε σε δύο πρωτόδικες αποφάσεις, οι οποίες έκαναν δεκτές τις αιτήσεις των δύο άγαμων μοναχικών ανδρών, χορηγώντας τους την απαιτούμενη από το άρθρο 1458 ΑΚ, δικαστική άδεια για το δανεισμό μήτρας,¹³⁷ αλλά, τουλάχιστον, η μία εκ των δύο δεν ευδοκίμησε σε δεύτερο βαθμό, αφού απερρίφθη ως μη νόμιμη. Σύμφωνα με την άποψη αυτή προκειμένου να σώσουμε τη συνταγματικότητα της ρύθμισης θα πρέπει να κάνουμε σύμφωνη με το σύνταγμα ερμηνεία του νόμου και να προβούμε σε εφαρμογή της ρύθμισης και υπέρ του άγαμου άνδρα. Εφόσον η άγαμη γυναίκα υποβοηθάται πέρα από τα όρια του φύλου της με τη δωρεά σπέρματος, θα πρέπει και ο άνδρας να υποβοηθάται πέρα από τα όρια του φύλου του τόσο με δωρεά ωαρίων όσο και με δανεισμό μήτρας, ήτοι καταφυγή σε παρένθετη μητέρα. Τα προηγούμενα, βέβαια, με την αυτονόητη προϋπόθεση ότι στο πρόσωπο του άνδρα, όπως ακριβώς απαιτείται για τη γυναίκα, θα πρέπει να συντρέχει ιατρική ανάγκη για προσφυγή στη Ι.Υ.Α. εξαιτίας αδυναμίας φυσιολογικής αναπαραγωγής.

Κατά τη γνώμη της γράφουσας, ορθότερη, αν και πιο τολμηρή, φαίνεται η

---

¹³⁶ Κουμουτζής Ν., *Η τεχνητή αναπαραγωγή του άγαμου μοναχικού άνδρα* ΧρΙΔ ΙΑ 2011, σελ. 316.

¹³⁷ Η πρώτη απόφαση που έκανε δεκτό το αίτημα ενός άγαμου μοναχικού άνδρα να καταφύγει στη συγκεκριμένη μέθοδο ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής ήταν η 2827/2008 του ΜονΠρωτΑθ (ΧρΙΔ Θ/2009, σελ. 817) και στη συνέχεια ακολούθησε η απόφαση 13707/2009 του ΜονΠρΘεσ (ΧρΙΔ ΙΑ/2011, σελ. 267).

τελευταία άποψη καθότι ούτως ή αλλώς εκ φύσεως η αναπαραγωγή είναι διαδικασία που προϋποθέτει και εμπεριέχει τη συμμετοχή βιολογικών στοιχείων και των δύο φύλων, αφού το κάθε φύλο ολοκληρώνεται με τη βοήθεια του άλλου. Επομένως, εφόσον η άγαμη γυναίκα δικαιούται να λάβει ξένο ανδρικό σπέρμα, θα πρέπει για την ισότιμη μεταχείριση του άνδρα να λαμβάνει και αυτός γεννητική συνδρομή μέσω της χρήσης γυναικείας μήτρας. Και πάλι, όμως, ζήτημα αναφύεται σε σχέση με τον άμεσο ενδιαφερόμενο τρίτο, ήτοι το παιδί που θα γεννηθεί από την αξίωση αυτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ – Νομοθετικό πλαίσιο στην Ελλάδα

Ι. Η νομοθετική ρύθμιση στην Ελλάδα.

Η οριακή μέθοδος της παρένθετης μητρότητας δεν αντιμετωπίζεται από όλα τα κράτη με συγκεκριμένο τρόπο, καθώς υπάρχουν κράτη που εμφανίζονται απόλυτα αυστηρά απαγορεύοντας την προσφυγή στην παρένθετη μητρότητα και αποδοκιμάζοντας τη μέθοδο αυτή¹³⁸, κράτη όπως το Βέλγιο που αφήνει αρρύθμιστη τη δυνατότητα εφαρμογής στη μέθοδο αυτή και κράτη που εντάσσουν την προσφυγή στην παρένθετη μητρότητα στην απόλυτη συμβατική ελευθερία. Ωστόσο, και οι τρεις αυτές προσεγγίσεις εγκυμονούν κινδύνους. Στην απόλυτη απαγόρευση η παράνομη εφαρμογή της μεθόδου δημιουργεί προβλήματα στην ίδρυση της συγγένειας, η οποία θα επιδιωχθεί με την καταφυγή στην υιοθεσία, η οποία είναι χρονοβόρα διαδικασία και μέχρι να συντελεσθεί δεν «κατοχυρώνει» τους ανθρώπους που επιθυμούν το παιδί. Στην περίπτωση της έλλειψης οποιασδήποτε ρύθμισης δημιουργείται ανασφάλεια δικαίου που θα κληθούν τα δικαστήρια να επιλύσουν, ενώ στην τελευταία περίπτωση η ρύθμιση αποκλειστικώς από την ιδιωτική σφαίρα της συμβατικής ελευθερίας ενέχει κινδύνους για την συμβατότητα κάθε συμφωνίας με τα χρηστά ήθη.

Η ελληνική πολιτεία δεν ακολούθησε κάποια από τις παραπάνω προσεγγίσεις, αλλά με τον ν. 3089/2002 συνδύασε την κρατική ρύθμιση με την ιδιωτική αυτονομία, καθώς συνδυάζει τόσο την ύπαρξη αυστηρών προϋποθέσεων καταφυγής στη μέθοδο αυτή όσο και συγκεκριμένων συνεπειών στην ίδρυση συγγένειας με την ιδιωτική αυτονομία.

Βασικός στόχος του ν. 3089/2002 για την «ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»¹³⁹ ήταν η προσαρμογή και ο συγχρονισμός του αστικού δικαίου, αλλά, ειδικότερα, του οικογενειακού και του κληρονομικού

---

¹³⁸ Όπως για παράδειγμα η Αυστρία, Γερμανία, Γαλλία, Ελβετία, Ιταλία, Ιαπωνία, Νορβηγία και Σουηδία, βλ. Κωνσταντίνος Πανάγος, *Παρένθετη μητρότητα, Ελληνικό νομικό καθεστώς και ποινικές προεκτάσεις*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 35 επ.

¹³⁹ ΦΕΚ τεύχ. Α' 327/23.12.2002.

δικαίου με την αλματώδη ανάπτυξη και εφαρμογή των ιατρικών μεθόδων που υποβοηθούν την ανθρώπινη αναπαραγωγή.¹⁴⁰

Με το εν λόγω νομοθέτημα προστέθηκαν, αλλά και αναθεωρήθηκαν σημαντικές διατάξεις του ενάτου, πλέον, κεφαλαίου του Αστικού Κώδικα για τη συγγένεια. Επίσης, εισήχθη ένα νέο κεφάλαιο, το κεφάλαιο όγδοο, αναφορικά με τους όρους του επιτρεπτού των ιατρικών αναπαραγωγικών μεθόδων, καθώς, επίσης, και για τα ζητήματα που βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με αυτές.¹⁴¹ Περαιτέρω, ο ν. 3089/2002 εισήγαγε δυο βασικές καινοτομίες, οι οποίες λειτουργούν και ως ιδεολογικοί άξονες του νέου νομοθετικού κειμένου. Ειδικότερα, η πρώτη μεγάλη καινοτομία απαντάται στη ρητή έκφραση της αποδοχής των εναλλακτικών οικογενειακών σχημάτων, και συγκεκριμένα της μονογονεϊκής οικογένειας και της οικογένειας των μόνιμων ελεύθερων συντρόφων (ελεύθερη ένωση).¹⁴² Η δεύτερη σημαντική τομή του ν. 3089/2002 έγκειται στο επίπεδο της ίδρυσης της συγγένειας, με την επικράτηση και το προβάδισμα της αρχής της «κοινωνικοσυναισθηματικής» συγγένειας, έναντι της βιολογικής

---

¹⁴⁰ Εισηγητική Έκθεση Ν.3089/2002, Ι. 2, σ. 1.

¹⁴¹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., Ο νέος Ν.3305/2005 για την «εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»: ζητήματα από το συσχετισμό των διατάξεων του μεταξύ τους και με τις ρυθμίσεις του Ν.3089/2002, Αρμ2005 (59). 669.

¹⁴² Άρθρο πρώτο του Ν. 3089/2002 «Στη θέση των ήδη καταργημένων με το άρθρο 17 του Ν. 1329/1983 άρθρων 1455 - 1460 του Αστικού Κώδικα τίθεται νέο κεφάλαιο όγδοο με το ακόλουθο περιεχόμενο: (...) Άρθρο 1456 Κάθε ιατρική πράξη που αποβλέπει στην υποβοήθηση της ανθρώπινης αναπαραγωγής, σύμφωνα με τους όρους του προηγούμενου άρθρου, διενεργείται με την έγγραφη συναίνεση των προσώπων που επιθυμούν να αποκτήσουν τέκνο. Αν η υποβοήθηση αφορά άγαμη γυναίκα, η συναίνεση αυτής και, εφόσον συντρέχει περίπτωση ελεύθερης ένωσης, του άνδρα με τον οποίο συζεί παρέχεται με συμβολαιογραφικό έγγραφο. Η συναίνεση ανακαλείται με τον ίδιο τύπο μέχρι τη μεταφορά των γαμετών ή των γονιμοποιημένων ωαρίων στο γυναικείο σώμα. Με την επιφύλαξη του άρθρου 1457, η συναίνεση θεωρείται ότι ανακλήθηκε, αν ένα από τα πρόσωπα που είχαν συναινέσει πέθανε πριν από τη μεταφορά.

Άρθρο 1457 Η τεχνητή γονιμοποίηση μετά το θάνατο του συζύγου ή του άνδρα με τον οποίο η γυναίκα συζούσε σε ελεύθερη ένωση επιτρέπεται με δικαστική άδεια μόνο εφόσον συντρέχουν σωρευτικώς οι εξής προϋποθέσεις: α. Ο σύζυγος ή ο μόνιμος σύντροφος της γυναίκας να έπασχε από ασθένεια που συνδέεται με πιθανό κίνδυνο στειρότητας ή να υπήρχε κίνδυνος θανάτου του. β. Ο σύζυγος ή ο μόνιμος σύντροφος της γυναίκας να είχε συναινέσει με συμβολαιογραφικό έγγραφο και στη μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση. Η τεχνητή γονιμοποίηση διενεργείται μετά την πάροδο έξι μηνών και πριν από τη συμπλήρωση διετίας από το θάνατο του άνδρα».

συγγένειας.¹⁴³ Κατά την εν λόγω αρχή, λόγω της συμμετοχής στη διαδικασία της τεχνητής αναπαραγωγής και τρίτων προσώπων, το βιολογικό κριτήριο υποχωρεί έναντι της βούλησης των μερών, ήτοι της ιδιωτικής αυτονομίας, δυνάμει του οποίου η νομική συγγένεια ιδρύεται εν τέλει όχι απαραίτητα με τους γενετικούς – βιολογικούς γονείς του παιδιού που θα γεννηθεί αλλά με αυτούς που το επιθυμούν.¹⁴⁴

Εν συνεχεία, με το νόμο ν. 3305/2005¹⁴⁵ συμπληρώθηκε, ερμηνεύτηκε και εξειδικεύτηκε ο προγενέστερος ν. 3089/2002 σε ορισμένες διατάξεις του.¹⁴⁶ Επίσης, ρυθμίστηκαν και κάποια ζητήματα που ο ν. 3089/2002 δεν αντιμετώπισε. Ειδικότερα,¹⁴⁷ με το δεύτερο κατά χρονολογική σειρά νόμο 3305/2005 (α) εξειδικεύονται οι διατάξεις του ν. 3089/2002 προσδίδοντάς τους την απαραίτητη βιοϊατρική διάσταση, (β) προσδιορίζονται οι ειδικοί όροι προσφυγής στις μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής,¹⁴⁸ (γ) τίθεται το πλαίσιο για την έρευνα σε γαμέτες και γονιμοποιημένα ωάρια,¹⁴⁹ (δ) καθορίζονται οι όροι ίδρυσης και λειτουργίας των Μονάδων Ιατρικώς Υποβοηθούμενης αναπαραγωγής¹⁵⁰ και των Τραπεζών Κρυοσυντήρησης,¹⁵¹ (ε) προβλέπεται η ίδρυση ανεξάρτητης Εθνικής Αρχής Ι.Υ.Α. και οι όροι

---

¹⁴³ Δεληγιάννη Ι., *Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής του ανθρώπου στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας*, Αρμ 49 (1995) σ. 281 του ιδίου, *Ίδρυση και αμφισβήτηση της συγγένειας κατά το ελληνικό δίκαιο*, ΕΛΛΔνη 33 (1992), σ. 4 επ., 9 επ., 15 επ.

¹⁴⁴ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 4.

¹⁴⁵ Ν. 3305/2005 *Εφαρμογή της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής* (Φ.Ε.Κ. Α'17 27.1.2005).

¹⁴⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Ο νέος Ν.3305/2005 για την «εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»: ζητήματα από το συσχετισμό των διατάξεων του μεταξύ τους και με τις ρυθμίσεις του Ν.3089/2002*, Αρμ2005 (59). 670.

¹⁴⁷ Εισηγητική Έκθεση ν.3305/2005, Α., ΚΝοΒ (53) 2005, σελ. 24, Καράσης Μ., *Το νέο σχέδιο νόμου για την «εφαρμογή των μεθόδων της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»*, Αρμ (59) 2005. 829-830, Σκορίνη-Παπαρρηγοπούλου Φ., *Ο νέος Ν.3305/2005 για την εφαρμογή της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής και η σχέση του με τον Ν.3089/2002*, Συνήγορος (48) 2005. 10.

¹⁴⁸ Άρθρο 13 Ν. 3305/2005 Παρένθετη μητρότητα.

¹⁴⁹ ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' Ν. 3305/2005 - ΔΙΑΘΕΣΗ ΓΕΝΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ Άρθρο 6 Αριθμός μεταφερόμενων ωαρίων και γονιμοποιημένων ωαρίων, Άρθρο 7 Κρυοσυντήρηση, Άρθρο 8 Διάθεση γαμετών και γονιμοποιημένων ωαρίων, Άρθρο 9 Ειδικοί περιορισμοί, Άρθρο 10 Προεμφυτευτική γενετική διάγνωση, Άρθρο 11 Έρευνα που δεν οδηγεί σε εγκυμοσύνη, Άρθρο 12 Έρευνα που οδηγεί σε εγκυμοσύνη.

¹⁵⁰ Άρθρο 16 Ν. 3305/2005 Ίδρυση και λειτουργία Μονάδων Ι.Υ.Α.

¹⁵¹ Άρθρο 17 Ν. 3305/2005 Ίδρυση και λειτουργία Τραπεζών Κρυοσυντήρησης

λειτουργίας αυτής,¹⁵² (στ) θεσπίζονται ποινικές και διοικητικές κυρώσεις για τις παραβάσεις των διατάξεων του ν. 3089/2002 και των διατάξεων αυτού του ίδιου του νόμου.¹⁵³

II. Το επιτρεπτό της παρένθετης μητρότητας.

A. Οι γενικοί όροι του επιτρεπτού.

Με τις διατάξεις των άρθρων 1455-1456 του Αστικού κώδικα τίθενται οι γενικοί όροι του επιτρεπτού, ήτοι οι προϋποθέσεις, που θα πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να εφαρμοσθεί οποιαδήποτε μέθοδος ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, συμπεριλαμβανομένης και της παρένθετης μητρότητας. Αναφορικά με την τελευταία μέθοδο, δεόν να επισημανθεί ότι θα πρέπει να συντρέχουν και ειδικότερες πρόσθετες προϋποθέσεις.

(1) Ιατρική αναγκαιότητα: Η πρώτη προϋπόθεση που θέτει το άρθρο 1455 παρ. 1 ΑΚ είναι η ύπαρξη ιατρικής αναγκαιότητας και συγκεκριμένα, επιτρέπεται η προσφυγή στις μεθόδους τεχνητής γονιμοποίησης για την αντιμετώπιση της αδυναμίας απόκτησης τέκνων με φυσικό τρόπο, ήτοι η υπογονιμότητα, ή για την αποφυγή του κινδύνου μετάδοσης στο τέκνο κάποιας σοβαρής ασθένειας,¹⁵⁴ οπότε και στην περίπτωση αυτή είναι επιτρεπτή και η επιλογή του φύλου του παιδιού. Σαφέστατα, η προσφυγή στις μεθόδους της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής δεν θα πρέπει να γίνεται για λόγους που τίθενται εκτός του πλαισίου της ιατρικής αναγκαιότητας, όπως π.χ. να αποφύγει μία γυναίκα τις συνέπειες μίας εγκυμοσύνης.

Η θέση της εν λόγω προϋπόθεσης αντανακλά την επιδίωξη του νομοθέτη να καμφθούν οι αντιρρήσεις των κατακριτών της τεχνητής γονιμοποίησης,

---

¹⁵² ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε' Ν. 3305/2005 - ΕΘΝΙΚΗ ΑΡΧΗ ΙΑΤΡΙΚΩΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ Άρθρο 19 Σύσταση Αποστολή Νομική φύση, Άρθρο 20 Αρμοδιότητες της Αρχής, Άρθρο 21 Συγκρότηση της Αρχής, Άρθρο 22 Λειτουργία της Αρχής, Άρθρο 23 Κωλύματα ασυμβίβαστα μελών της Αρχής, Άρθρο 24 Υποχρεώσεις και δικαιώματα μελών της Αρχής, Άρθρο 25 Γραμματεία της Αρχής.

¹⁵³ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ' Ν. 3305/2005 - ΚΥΡΩΣΕΙΣ Άρθρο 26 Ποινικές κυρώσεις, Άρθρο 27 Διοικητικές κυρώσεις.

¹⁵⁴ Σπυριδάκης Ι., *Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2006, σελ. 403.

και, συγκεκριμένα, ότι η αναπαραγωγή μετατρέπεται σε τεχνική διαδικασία.¹⁵⁵ Η φυσική αναπαραγωγή πραμένει ο κανόνας, ενώ η τεχνητή έχει ρόλο επικουρικό και αποτελεί την κατ' εξαίρεση οδό, όχι απλώς την εναλλακτική. Παρότι, βέβαια, έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι θα μπορούσε να υποστηριχθεί το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο δεδομένης της μεταβολής των κοινωνικών αντιλήψεων δε θα θεωρούνταν προσβολή των χρηστών ηθών μία μη ιατρικώς αναγκαία υποβοηθούμενη αναπαραγωγή.¹⁵⁶

Όπως αναφέρεται στην αρχή της Εισηγητικής Έκθεσης του ν. 3305/2205 ως υπογονιμότητα ορίζεται ιατρικά η αδυναμία απόκτησης απογόνων μετά από τουλάχιστον ένα χρόνο ελεύθερων σεξουαλικών επαφών. Η υπογονιμότητα μπορεί να αφορά τόσο τον άνδρα, όσο και τη γυναίκα. Στην περίπτωση δε ζευγαριού, γίνεται δεκτό ότι αρκεί να έχει πρόβλημα υπογονιμότητας ο ένας εκ των δύο συζύγων ή συντρόφων, έτσι ώστε να καλυφθεί η προϋπόθεση της ιατρικής αναγκαιότητας, καθ' όσον κρίσιμο στοιχείο συνιστά η αδυναμία του ζεύγους να αναπαραχθεί.¹⁵⁷ Στην έννοια της φυσικής αδυναμίας απόκτησης τέκνων θεωρείται ότι περιλαμβάνεται και η δευτερογενής υπογονιμότητα, με αποτέλεσμα να μη συνιστά εμπόδιο για την εφαρμογή κάποιας μεθόδου ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής η ύπαρξη τέκνων είτε θετών είτε βιολογικών.¹⁵⁸

Επίσης, κατά τα οριζόμενα στο νόμο είναι επιτρεπτή η τεχνητή γονιμοποίηση και όταν υπάρχει κίνδυνος μετάδοσης στο τέκνο κάποιας σοβαρής ασθένειας είτε από τον ένα είτε και από τους δύο γονείς, ήτοι όταν πρόκειται για κληρονομικά νοσήματα, τα οποία μεταβιβάζονται από τους γονείς προς τα παιδιά. Εν προκειμένω, η αποτροπή του κινδύνου μετάδοσης της νόσου επιτυγχάνεται είτε με ετερόλογη γονιμοποίηση, είτε με το δανεισμό

---

¹⁵⁵ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 171.

¹⁵⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, *Το δίκαιο ως εργαλείο ελέγχου της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής*, περιοδικό *Τνδικτος*, Αφιέρωμα στη «Βιοτεχνολογία και τη Βιοηθική», τεύχος 14, σελ. 151-152.

¹⁵⁷ Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 165.

¹⁵⁸ Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 729.

μήτρας.

Ζήτημα τίθεται εάν είναι επιτρεπτή η προσφυγή στην τεχνητή γονιμοποίηση, στην περίπτωση που δεν συντρέχει κάποιος από τους ανωτέρω όρους, πλην, όμως, επιδιώκεται η γέννηση ενός υγιούς παιδιού, το οποίο θα είναι και ισοσυμβατό με τον άρρωστο αδελφό του, για τη θεραπεία του τελευταίου από την ασθένεια που το ταλανίζει. Με βάση τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης, δεν υφίσταται τέτοια δυνατότητα. Το γεγονός, άλλωστε, της γέννησης ενός παιδιού με αποκλειστικό σκοπό να συνδράμει ως δότης τον αδελφό του, θα συνιστούσε εργαλειοποίησή του ανθρώπου, καθώς τον αποκλειστικό λόγο γέννησης του παιδιού αυτού θα αποτελούσε η επιθυμία της θεραπείας ή διατήρησης στη ζωή του πρώτου τέκνου. Υποστηρίζεται, ωστόσο, και το αντεπιχείρημα ότι η έλευση ενός παιδιού και η δια μέσου αυτού λύτρωση του ήδη υπάρχοντος άρρωστου παιδιού οδηγεί στη δημιουργία εξαιρετικά έντονων δεσμών αγάπης και ευγνωμοσύνης που κάθε άλλο παρά στην εργαλειοποίησή του οδηγούν.¹⁵⁹

(2) Ηλικιακό Όριο: Δεδομένου ότι η διαδικασία αναπαραγωγής με φυσικό τρόπο αποτελεί ένα αμιγώς ιδιωτικό ζήτημα, θα ήταν ανεπίτρεπτο ο νομοθέτης να θέσει οποιουδήποτε είδους ηλικιακά όρια. Αντιθέτως, επί της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, ο νομοθέτης θέσπισε συγκεκριμένα ηλικιακά όρια, τα οποία τα συνάρτησε με βιολογικά κριτήρια. Αρχικά, στο άρθρο 1455 παρ. 1 εδ. 1 ΑΚ, έγινε μία πρώτη προσπάθεια και ορίστηκε ότι: «*Η υποβοήθηση είναι επιτρεπτή μέχρι την ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του υποβοηθούμενου προσώπου*». Η εν λόγω ρύθμιση προβλέφθηκε έτσι ώστε να αποκλειστεί η περίπτωση προσφυγής σε μεθόδους τεχνητής αναπαραγωγής, λόγω της παρόδου της φυσιολογικής ηλικίας αναπαραγωγής,¹⁶⁰ ενώ, παράλληλα, επιδιώκεται η προστασία του συμφέροντος του παιδιού μέσω της αποφυγής τεκνοποίησης σε μεγάλη ηλικία.

---

¹⁵⁹ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 191.

¹⁶⁰ Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 166.

Εν συνεχεία, το άρθρο 4 του ν. 3305/2005 εξειδικεύει τα ανωτέρω ηλικιακά όρια και ειδικότερα, θέσπισε το 50ό έτος της ηλικίας ως το ανώτατο ηλικιακό όριο μέχρι το οποίο είναι δυνατή η εφαρμογή μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στη γυναίκα, το οποίο είναι δεσμευτικό, ακόμη και στην περίπτωση που το ιατρικό πρόβλημα βαραίνει το σύζυγο/ σύντροφο. Ως προς τον άνδρα, από την άλλη πλευρά, δεν θέσπισε κάποιο συγκεκριμένο ηλικιακό όριο, με αποτέλεσμα για αυτόν να εξακολουθεί να ισχύει το αόριστο κριτήριο της φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του άρθρου 1455 παρ. 1 εδ. 1 ΑΚ.¹⁶¹ Σύμφωνα, μάλιστα, με όσα προβλέπονται στην Εισηγητική Έκθεση του ν. 3305/2005, η θέσπιση του συγκεκριμένου ηλικιακού ορίου υπαγορεύτηκε από ιατρικούς και κοινωνικούς λόγους, διότι η εγκυμοσύνη και η τεκνοποιία σε προχωρημένη ηλικία συνδέονται με αυξημένους κινδύνους για την υγεία της γυναίκας και το συμφέρον του παιδιού που θα γεννηθεί.¹⁶²

Αναφορικά με τη συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη, έντονος προβληματισμός έχει ανακύψει στη θεωρία για τη συμβατότητα της εν λόγω ρύθμισης με τη συνταγματική διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2, που αφορά την ισότητα των φύλων. Από τη μία πλευρά, υποστηρίζεται ότι η προαναφερθείσα ρύθμιση διατυπώνει ρητώς το συμβαίνον στη φύση, ήτοι το γεγονός ότι η αναπαραγωγική ικανότητα της γυναίκας υπόκειται σε συγκεκριμένα χρονικά όρια, σε αντίθεση με την αναπαραγωγική ικανότητα του άνδρα, που διατηρείται και σε μεγαλύτερες ηλικίες. Υπό το πρίσμα αυτό, η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του ν. 3305/2005 είναι σύμφωνη προς την επιταγή του άρθρου 4 παρ. 2 του Συντάγματος, καθώς ο νομοθέτης εναρμόνισε τη ρύθμιση

---

¹⁶¹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 13.

¹⁶² Με το άρθρο 1 παρ. 2 του ν. 3305/2005 ορίζεται ότι «Κατά την εφαρμογή των παραπάνω μεθόδων (εννοούνται οι μέθοδοι της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής) πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το συμφέρον του παιδιού που θα γεννηθεί». Η συγκεκριμένη διάταξη δεν εισάγει μία πρόσθετη γενική προϋπόθεση για όλες τις μεθόδους της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής αλλά αποτελεί έναν δεοντολογικό κανόνα απευθυνόμενο προς τον γιατρό, ο οποίος πρέπει να επιλέγει εκείνες τις μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, οι οποίες προστατεύουν καλύτερα το συμφέρον του παιδιού που θα γεννηθεί. Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 173.

με τη φυσική ικανότητα αναπαραγωγής των δύο φύλων, επέλεξε δηλαδή ως κριτήριο διαφοροποίησης ένα εγγενές χαρακτηριστικό των δύο φύλων που αποτελεί εκ προοιμίου φυσική διάκρισή τους βασισμένη σε καθαρά βιολογικά κριτήρια.¹⁶³

Λαμβάνοντας υπόψη, ωστόσο, ότι ο δικαιολογητικός λόγος της ύπαρξης του ηλικιακού περιορισμού του άρθρου 4 παρ. 1 του ν. 3305/2005 είναι, πρωτίστως, λόγοι προστασίας του συμφέροντος του παιδιού, καθώς η τεκνοποιία, εν γένει, σε μεγάλη ηλικία, συνδέεται, σε αρκετές περιπτώσεις, με κίνδυνο εμφάνισης οργανικών επιπλοκών τόσο για τη γυναίκα, όσο και για το παιδί, χωρίς να λησμονείται ένας ακόμα παράγοντας, τα κοινωνικά και ψυχολογικά μειονεκτήματα που απορρέουν από τη φροντίδα ενός παιδιού από μία γυναίκα μεγάλης ηλικίας,¹⁶⁴ εύκολα δύνатаι να αντιληφθεί κανείς ότι θα μπορούσε να προβλεφθεί το ίδιο ηλικιακό όριο και για τον άνδρα. Κι αυτό γιατί αφενός τα μειονεκτήματα που απορρέουν από την ύπαρξη ενός υπερήλικα πατέρα είναι ίδιας βαρύτητας με την ύπαρξη μιας μεγάλης ηλικίας μητέρας, αφετέρου οι γαμέτες ανδρών ηλικίας άνω των 40 έχουν αυξημένο κίνδυνο πρόκλησης χρωμοσωματικών ανωμαλιών και συγγενών βλαβών στο έμβρυο.¹⁶⁵ Μία τέτοια ρύθμιση θα βρισκόταν σε αρμονία και με το άρ. 5§1 Σ., το οποίο προβλέπει περιορισμούς στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, καθώς και με το άρ. 1§2 του ν. 3305/2005.

Οι υποστηρικτές της συνταγματικότητας της ύπαρξης ηλικιακού ορίου μόνο στο πρόσωπο της γυναίκας επισημαίνουν περαιτέρω ότι το αποδεκτό της ύπαρξης ηλικιακού ορίου μόνο για τη γυναίκα, επιρρώνεται και από το γεγονός ότι ο νομοθέτης στην περίπτωση της υιοθεσίας προέβλεψε τη δυνατότητα να μπορεί να υιοθετηθεί ένα παιδί όταν ο ένας γονέας βρίσκεται εντός των ηλικιακών ορίων και ο άλλος είναι ηλικιωμένος, επιλέγοντας κατ'

---

¹⁶³ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 13.

¹⁶⁴ Βλ. Έκθεση επί του νομοσχεδίου «Εφαρμογή των μεθόδων της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής» (μετέπειτα ν. 3305/2005) της Β' Διεύθυνσης Επιστημονικών Μελετών της Βουλής των Ελλήνων.

¹⁶⁵ Γι' αυτόν τον λόγο άλλωστε στο άρθρο 8 παρ. 7 του ν. 3305/2005 προβλέπεται ότι ο δότης σπέρματος δεν θα πρέπει να έχει συμπληρώσει το 40ό έτος της ηλικίας του.

αυτόν τον τρόπο να αγνοήσει την ανάγκη να έχει το παιδί που θα υιοθετηθεί δύο γονείς που θα είναι σε θέση να ανταποκριθούν σωματικά, πνευματικά και ψυχικά στις ανάγκες ανατροφής του. Ωστόσο, όμως, η ατυχής, κατά πολλούς θεωρητικούς, σχετική επιλογή στην περίπτωση της υιοθεσίας, δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να επαναληφθεί και στην περίπτωση της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Άλλωστε δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι η υιοθεσία είναι μια κατάσταση ουσιωδώς διαφορετική από αυτήν την παρένθετης μητρότητας καθώς στην πρώτη περίπτωση η ύπαρξη ενός παιδιού, ορφανού, είναι ήδη δεδομένη και επομένως συντρέχει σπουδαίος λόγος διευκόλυνσης της συντέλεσης της υιοθεσίας.

Σε σχέση, τώρα, με το τιθέμενο κατώτατο όριο ηλικίας, με τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του ν. 3305/2005 προβλέπεται ότι στις μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής μπορούν να προσφεύγουν ενήλικα μόνο πρόσωπα. Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται η εφαρμογή των μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής σε ανηλίκους, αποκλειστικά και μόνο, λόγω σοβαρού νοσήματος που επισύρει κίνδυνο στειρότητας, όπως είναι τα κακοήγη νοσήματα των γεννητικών αδένων (όρχεις, ωθήκες) ή άλλα κακοήγη νοσήματα που απαιτούν χημειοθεραπεία ή/και ακτινοθεραπεία, οι οποίες είναι δυνατόν να καταστρέψουν τα γεννητικά όργανα τόσο του άνδρα όσο και της γυναίκας.¹⁶⁶ Η μοναδική δε μέθοδος υποβοηθούμενης αναπαραγωγής που μπορεί να εφαρμοσθεί σε ανηλίκους είναι αυτή της κρυοσυντήρησης γεννητικού υλικού τους.

(3) Αποκλεισμός επιλογής φύλου: Σύμφωνα με το άρθρο 1455 παρ. 1 εδ. 4 ΑΚ «η επιλογή του φύλου του τέκνου δεν είναι επιτρεπτή, εκτός αν πρόκειται να αποφευχθεί σοβαρή κληρονομική νόσος που συνδέεται με το φύλο». Η νομοθετική αυτή απαγόρευση απορρέει από τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 2 παρ. 1, η οποία προστατεύει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, δεδομένου ότι η επιλογή φύλου, κατά χρόνο, μάλιστα, που δεν μπορεί να ερωτηθεί το παιδί, συνιστά

---

¹⁶⁶ Βλ. Εισηγητική Έκθεση ν. 3305/2005, σελ. 2-3.

απαράδεκτο ετεροκαθορισμό, που θα καθορίσει τη ζωή του.¹⁶⁷

Η ανωτέρω απαγόρευση κάμπτεται μόνο επί περιπτώσεων φυλοσύνδετων νοσημάτων, ήτοι σοβαρών κληρονομικών νόσων, που συνδέονται με το φύλο του παιδιού (λ.χ. η αιμοφιλία και η νόσος Duchenne). Εύλογα, ο νόμος καθιστά επιτρεπτή, στις περιπτώσεις αυτές, την επιλογή φύλου, έτσι ώστε να αποφευχθεί η μετάδοση της νόσου από το γονέα στο έμβρυο.

Αν και η ανωτέρω διάταξη κάνει λόγο μόνο για επιλογή φύλου, εν τούτοις, συνάγεται ερμηνευτικά, ότι αποκλείεται η επιλογή και άλλων βιολογικών χαρακτηριστικών που δε συνδέονται με παθολογικούς φαινότυπους όπως λ.χ. το χρώμα των μαλλιών και των ματιών¹⁶⁸, καθώς κατ' αυτόν τον τρόπο θίγεται η προσωπική αυτονομία του παιδιού που θα γεννηθεί, δεδομένου ότι διαμορφώνεται με βάση το πρότυπο ενός άλλου.¹⁶⁹

(4) Απαγόρευση αναπαραγωγικής κλωνοποίησης: Η κλωνοποίηση διακρίνεται σε δύο είδη: την αναπαραγωγική,¹⁷⁰ με την οποία επιδιώκεται η δημιουργία ανθρώπων γενετικά πανομοιότυπων με τον άνθρωπο από τον οποίο προέρχεται ο πυρήνας του κυττάρου, και τη θεραπευτική,¹⁷¹ με την οποία επιδιώκεται η δημιουργία ιστών και οργάνων, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αντικαταστάσεις οργάνων ή για την αντιμετώπιση σοβαρών ασθενειών.

Ειδικότερα, η κλωνοποίηση για αναπαραγωγικούς σκοπούς απαγορεύεται ρητώς από τις διατάξεις των άρθρων 1455 παρ.1 εδ. 3 ΑΚ και 2 παρ. 3 εδ. 2 ν. 3305/2005. Ο περιορισμός αυτός του δικαιώματος απόκτησης απογόνων εδράζεται στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, δεδομένου ότι η κλωνοποίηση για αναπαραγωγικούς σκοπούς αποτελεί ετεροκαθορισμό, ο

---

¹⁶⁷ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 18 επομ.

¹⁶⁸ Παπαχρίστου Θ., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλα, 2014, σελ. 210.

¹⁶⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 18 επομ.

¹⁷⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 19.

¹⁷¹ Παπαχρίστου Θ., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλα, 2014, σελ. 209.

οποίος θίγει την αξία της διαφορετικότητας.¹⁷²

Από την άλλη πλευρά, η θεραπευτική κλωνοποίηση, σε αντίθεση με την αναπαραγωγική κλωνοποίηση, είναι επιτρεπτή, όπως συνάγεται και από τις διατάξεις των άρθρων 1459 παρ. 1 ΑΚ και 7 παρ. 7 του ν. 3305/2005, κατά τις διατάξεις των οποίων, το πλεονάζον γεννητικό υλικό μπορεί να χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων και για ερευνητικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς.¹⁷³

(5) Συναίνεση: Ακόμα μία βασική προϋπόθεση, προκειμένου να προχωρήσει η διαδικασία της τεχνητής γονιμοποίησης είναι η έγγραφη συναίνεση των εμπλεκομένων προσώπων. Εφόσον, λοιπόν, πρόκειται για έγγαμο ζευγάρι, θα πρέπει να συναινέσουν αμφότεροι οι σύζυγοι, ενώ στην περίπτωση που το ζευγάρι έχει υπογράψει σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 3719/2008, οι δύο συμβληθέντες.¹⁷⁴ Εάν δε πρόκειται για ζευγάρι που συζεί σε ελεύθερη ένωση πρέπει να υπογράψουν και οι δύο σύντροφοι, ενώ, στην περίπτωση της άγαμης μοναχικής γυναίκας η οποία προσφεύγει σε τεχνητή γονιμοποίηση, αρκεί η δική της και μόνο συναίνεση.

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 6 του Ν. 3305/2005, περί της κρυοσυντήρησης γεννητικού υλικού ανήλικου, απαιτείται η συναίνεση και των δύο γονέων του ανήλικου, ανεξάρτητα από το ποιος έχει την επιμέλεια. Εάν δεν υπάρχουν γονείς ή έχουν εκπέσει αμφότεροι από τη γονική μέριμνα,, η συναίνεση δηλώνεται από τον επίτροπο ύστερα από άδεια του εποπτικού συμβουλίου. Στην κρυοσυντήρηση του γεννητικού υλικού συναινεί και ο

---

¹⁷² Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 19.

¹⁷³ Παπαχρίστου Θ., *Οικογενειακό Δίκαιο, Δίκαιο & Οικονομία*, Π.Ν. Σάκκουλα, 2014, σελ. 209.

¹⁷⁴ Άρθρο 1456 «Κάθε ιατρική πράξη που αποβλέπει στην υποβοήθηση της ανθρώπινης αναπαραγωγής, σύμφωνα με τους όρους του προηγούμενου άρθρου, διενεργείται με την έγγραφη συναίνεση των προσώπων που επιθυμούν να αποκτήσουν τέκνο. Αν η υποβοήθηση αφορά άγαμη γυναίκα, η συναίνεση αυτής και, εφόσον συντρέχει περίπτωση ελεύθερης ένωσης, του άνδρα με τον οποίο συζεί παρέχεται με συμβολαιογραφικό έγγραφο. Η συναίνεση ανακαλείται με τον ίδιο τύπο μέχρι τη μεταφορά των γαμετών ή των γονιμοποιημένων ωαρίων στο γυναικείο σώμα. Με την επιφύλαξη του άρθρου 1457, η συναίνεση θεωρείται ότι ανακλήθηκε, αν ένα από τα πρόσωπα που είχαν συναινέσει πέθανε πριν από τη μεταφορά».

ίδιος ο ανήλικος, υπό την προϋπόθεση ότι έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1456 παρ.2 εδ. 1 ΑΚ, οι συναινέσεις θα πρέπει να δίνονται πριν λάβει χώρα οποιαδήποτε ενέργεια ιατρικής υποβοήθησης της αναπαραγωγής. Εφόσον, όμως, τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα καθυστερήσουν να υποβληθούν σε κάποια μέθοδο ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής ή για κάποιο χρονικό διάστημα διακόψουν τις σχετικές προσπάθειες, γίνεται δεκτό ότι δε χρειάζεται να συναινέσουν εκ νέου. Σε περίπτωση που ανάμεσα στην «εγκαταλειφθείσα» και νέα προσπάθεια μεσολαβήσει μεγάλο χρονικό διάστημα, και η σύζυγος/ σύντροφος εμφανιστεί μόνη της στο κέντρο ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, υποστηρίζεται ότι θα πρέπει να ελέγχεται τυχόν ανάκληση της συναίνεσης εκ μέρους του συζύγου.¹⁷⁵

Οι συναινέσεις των ενδιαφερομένων θα πρέπει να ακολουθούν τον έγγραφο τύπο, και, συγκεκριμένα, όταν πρόκειται για έγγαμο ζευγάρι η συναίνεση αρκεί να δοθεί και με ιδιωτικό έγγραφο, ανεξαρτήτως της φύσεως της ακολουθούμενης διαδικασίας γονιμοποίησης.¹⁷⁶ Η συναίνεση που χορηγείται με ιδιωτικό έγγραφο, σε συνδυασμό με τα οριζόμενα στη διάταξη του άρθρου 1471 παρ. 2 αρ. 2 ΑΚ, δημιουργεί τεκμήριο πατρότητας, καθώς πατέρας του παιδιού που θα γεννηθεί, θα είναι ο σύζυγος της μητέρας του. Το ιδιωτικό έγγραφο αρκεί και στην περίπτωση ζευγαριού, που έχει συνάψει σύμφωνο συμβίωσης, καθώς για το παιδί που θα γεννηθεί ενόσω είναι σε ισχύ το σύμφωνο συμβίωσης, ισχύει το τεκμήριο πατρότητας του άρθρου 8 του ν. 3719/2008.¹⁷⁷ Στην περίπτωση που το ζευγάρι που επιθυμεί να υποβληθεί σε τεχνητή γονιμοποίηση συζεί σε ελεύθερη ένωση, η συναίνεση τόσο του άνδρα, όσο και της γυναίκας θα πρέπει να περιληφθεί με συμβολαιογραφικό έγγραφο, διότι σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1475 παρ. 2, η συναίνεση

---

¹⁷⁵ Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 733.

¹⁷⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 25.

¹⁷⁷ Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 733.

του άνδρα επέχει θέσης αναγνώρισης του τέκνου, ενώ της γυναίκας τεκμαίρεται ως συναίνεση στην εκούσια αναγνώριση του τέκνου από τον πατέρα.¹⁷⁸ Άξιον επισήμανσης είναι το γεγονός ότι με συμβολαιογραφικό έγγραφο θα πρέπει να δηλωθεί η συναίνεση της άγαμης μοναχικής γυναίκας, αν και δεν υφίσταται ζήτημα ταυτόχρονης αναγνώρισης του τέκνου, όπως στην προηγούμενη περίπτωση.¹⁷⁹ Ο συμβολαιογραφικός τύπος προβλέφθηκε, εν προκειμένω, για λόγους ομοιομορφίας προς την περίπτωση της γυναίκας που συζεί σε ελεύθερη ένωση με το σύντροφό της, αλλά, κυρίως, να διασφαλίσει ότι η απόφαση της γυναίκας να τεκνοποιήσει αποτελεί συνειδητή επιλογή.¹⁸⁰ Ο έγγραφος τύπος της συναίνεσης, εκτός από τα ζητήματα ίδρυσης της συγγένειας, συνιστά ασφαλιστική δικλείδα και για τα συμφέροντα του ιατρού, δεδομένου ότι καθίσταται ευχερέστερη η απόδειξη της συναίνεσης, η οποία διαδραματίζει καθοριστικό λόγο για τη θεμελίωση τυχόν ποινικής, αστικής, διοικητικής ευθύνης του τελευταίου.¹⁸¹

Βασικό χαρακτηριστικό για την εγκυρότητα της συναίνεσης των ενδιαφερομένων συνιστά η προηγούμενη ενημέρωσή τους, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η ληφθείσα απόφαση για υποβολή ή συμμετοχή σε οποιαδήποτε μέθοδο ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής αποτελεί προϊόν συνειδητής επιλογής, αφού, προηγουμένως, ληφθούν υπόψη όλα τα ενδεχόμενα και οι επιπτώσεις μίας τέτοιας απόφασης.¹⁸² Κατά τα οριζόμενα στη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του ν. 3305/2005, η ενημέρωση των ενδιαφερόμενων προσώπων θα πρέπει να πραγματοποιείται από το επιστημονικό προσωπικό των μονάδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής με λεπτομερή και κατανοητό τρόπο ως προς τη διαδικασία,

---

¹⁷⁸ Παπαχρίστου Θ., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλα, 2014, σελ. 212.

¹⁷⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 26.

¹⁸⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 26. Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 229.

¹⁸¹ Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 229.

¹⁸²Βλ. Εισηγητική Έκθεση του ν.3305/2005 «Εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής».

τις εναλλακτικές λύσεις, τα αναμενόμενα αποτελέσματα, τους ενδεχόμενους κινδύνους, τυχόν ηθικές, νομικές και οικονομικές συνέπειες από την εφαρμογή των μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

Η ελάχιστη έκταση της προηγούμενης ενημέρωσης που τίθεται ως προϋπόθεση για τη νομιμότητα των συναινέσεων, έχει εγείρει ορισμένους προβληματισμούς. Ειδικότερα, η υποχρέωση του γιατρού να ενημερώνει τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα για τις ηθικές και κοινωνικές συνέπειες της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής¹⁸³ οριοθετείται με αρκετά ασαφή τρόπο, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ότι ο γιατρός θα προβεί στην παρουσίαση των ηθικών και κοινωνικών επιπτώσεων, όπως το αντιλαμβάνεται ο ίδιος, μέσα από τη δική του οπτική γωνία.

Αναφορικά με την υποχρέωση του άρθρου 5 παρ. 1 του ν. 3305/2005, ήτοι την ενημέρωση των προσώπων, που επιθυμούν να προσφύγουν στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, εκ μέρους του επιστημονικού προσωπικού της μονάδας και για τις νομικές συνέπειες, κρίνεται υπερβολική. Διότι το επιστημονικό προσωπικό της μονάδας, αφενός, δεν διαθέτει νομική κατάρτιση, και αφετέρου, δεν είναι υποχρεωμένο να ενημερώνει το ίδιο τους ενδιαφερόμενους για τα νομικά ζητήματα, αλλά οφείλει να τους επισημάνει την ανάγκη να λάβουν εξειδικευμένη ενημέρωση για τα ζητήματα αυτά από νομικό.¹⁸⁴ Παρά το γεγονός ότι σε σχέση με τις οικονομικές συνέπειες, η ενημέρωση ως προς αυτές δεν συνιστά προϋπόθεση για τη νομιμότητα της συναίνεσης, πλην, όμως, ενδεχόμενη παράλειψή ενδέχεται να θεμελιώσει αυτοτελή αστική ευθύνη του γιατρού.

Τέλος, δεν είναι νοητή παραίτηση από την ενημέρωση, καθώς, από τη μία πλευρά το άρθρο 11 παρ. 3 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας ορίζει ότι πρέπει να καταβάλλεται ιδιαίτερη προσοχή κατά την ενημέρωση που αφορά πράξεις ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, και από την άλλη η

---

¹⁸³ Φουντεδάκη Κ., Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 261-262.

¹⁸⁴ Φουντεδάκη Κ., Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 262.

προσφυγή στις εν λόγω μεθόδους αφορά, όχι μόνο τα πρόσωπα, αλλά και τα παιδιά που πρόκειται να γεννηθούν.

Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι η συναίνεση είναι άκυρη, εάν προηγουμένως δεν λάβει χώρα η προσήκουσα ενημέρωση από τα προσήκοντα πρόσωπα.¹⁸⁵ Συνακολούθως, οι ιατρικές πράξεις στις οποίες προβαίνει ο γιατρός βάσει της άκυρης συναίνεσης είναι παράνομες, γεγονός που επισύρει κατ' αποτέλεσμα αστικές, ποινικές και πειθαρχικές ευθύνες.

Περαιτέρω, είναι δυνατή η ανάκληση των συναινέσεων, οποτεδήποτε μέχρι τη μεταφορά των γαμετών ή των γονιμοποιημένων ωαρίων στο γυναικείο σώμα, και εφόσον περιβληθεί τον ίδιο τύπο, με τον οποίο δόθηκε και η συναίνεση. Μάλιστα, σε περίπτωση που η σχετική δήλωση ανάκλησης δεν απευθύνεται προς τον ιατρό ή τον υπεύθυνο της μονάδας, θα πρέπει να γνωστοποιηθεί και σε αυτούς.¹⁸⁶ Υπό την επιφύλαξη του άρθρου 1457 ΑΚ για τη μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση, η συναίνεση θεωρείται, επίσης, ως ανακληθείσα εάν το πρόσωπο που τη χορήγησε πέθανε πριν από τη μεταφορά του γεννητικού υλικού στο γυναικείο σώμα. Σε περίπτωση που το δικαίωμα ανάκλησης της συναίνεσης του ενός συζύγου ασκηθεί κατά τρόπο καταχρηστικό, με τον οποίο προσβάλλεται η δικαιολογημένη αξίωση του άλλου συζύγου για τεκνοποιία, τότε η εν λόγω συμπεριφορά συνιστά κλονιστικό γεγονός και συνιστά λόγο υποβολής αγωγής διαζυγίου από τον άλλο σύζυγο.¹⁸⁷

Β. Οι ειδικοί όροι για την παρένθετη μητρότητα

Πέραν των ανωτέρω γενικών υποχρεώσεων, για την εφαρμογή της παρένθετης μητρότητας θα πρέπει να συντρέχουν και οι ειδικές προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος στα άρθρα 1458 ΑΚ και 8 του ν. 3305/2005 για τη συγκεκριμένη μέθοδο ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, και ειδικότερα: (1) η έγγραφη συμφωνία μεταξύ των μερών, (2) τα ωάρια που

---

¹⁸⁵ Φουντεδάκη Κ., Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 264.

¹⁸⁶ Παπαχρίστου Θ., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλα, 2014, σελ. 213.

¹⁸⁷ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 32.

χρησιμοποιούνται να μην προέρχονται από την κυοφόρο γυναίκα, (3) η ιατρική αδυναμία κυοφορίας της γυναίκας που επιθυμεί το παιδί, (4) η καταλληλότητα της υποψήφιας παρένθετης μητέρας για κυοφορία, (5) η κοινωνική μητέρα ή η κυοφόρος θα πρέπει να έχει την κατοικία ή την προσωρινή διαμονή της στην Ελλάδα και (6) η έκδοση δικαστικής άδειας.

(1) Έγγραφο συμφωνία μεταξύ των μερών: Για τη λήψη δικαστικής άδειας σχετικά με την προσφυγή στη μέθοδο της παρένθετης μητρότητας, απαιτείται, προηγουμένως, να προσκομιστεί στο δικαστήριο έγγραφο και χωρίς αντάλλαγμα συμφωνία μεταξύ των μερών δηλαδή, αφενός των προσώπων που επιθυμούν να τεκνοποιήσουν και αφετέρου, της υποψήφιας κυοφόρου, καθώς και του συζύγου της στην περίπτωση που είναι έγγαμη, ή του συντρόφου αυτής, στην περίπτωση που έχει συνάψει σύμφωνο συμβίωσης.¹⁸⁸ Η συμμετοχή του συζύγου ή του συντρόφου της κυοφόρου είναι απαραίτητη, καθόσον η συμφωνία αυτή δύναται να επηρεάσει την έννομη σχέση των συζύγων ή συντρόφων με το τέκνο.¹⁸⁹ Ειδικότερα, εφόσον η κοινωνική μητέρα λάβει την απαιτούμενη από το δικαστήριο άδεια κατά το άρθρο 1458 ΑΚ, θα ισχύει ως προς αυτήν το τεκμήριο μητρότητας του άρθρου 1464 παρ. 1 ΑΚ, κατά το οποίο μητέρα του τέκνου είναι η γυναίκα που έλαβε τη δικαστική άδεια, ενώ, πατέρας του τέκνου θα θεωρείται ο σύζυγος της, σε εφαρμογή του άρθρου 1465 παρ. 1 ΑΚ. Αντίθετα, ο σύζυγος/σύντροφος της κυοφόρου δεν θα αποκτήσει νομική σχέση με το παιδί, όπως ακριβώς δεν αποκτά και η σύζυγος ή η σύντροφός του. Ο γραπτός χαρακτήρας της συμφωνίας διασφαλίζει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη έχουν λάβει μία απόφαση με ωριμότητα και σοβαρότητα, από την οποία δύναται να ιδρυθεί συγγένεια τέκνου με τη μητέρα, που έλαβε την δικαστική άδεια.

Επιπροσθέτως, ένας ακόμη όρος που έθεσε ο νομοθέτης για την έγκυρη κατάρτιση της συμφωνίας συνιστά η απουσία οικονομικού ανταλλάγματος, καθώς η ίδρυση της σχέσης μητέρας-παιδιού δεν είναι κοινωνικά ανεκτό να

---

¹⁸⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Τόμος II, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005 (Ε' έκδοση), σελ. 51.

¹⁸⁹ Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 743.

συνδέεται με την απόκτηση οικονομικού οφέλους.¹⁹⁰ Τούτη η απαγόρευση προστατεύει, επίσης, και την ιδιωτική αυτονομία των εμπλεκόμενων προσώπων, καθώς, από τη μία πλευρά, δεν θα είναι δυνατό να εξαγοραστούν οι αναπαραγωγικές δυνατότητες της κυοφόρου και αφετέρου, το παιδί δε θα κινδυνεύει να καταστεί όμηρος κατά την εκτέλεση της συμφωνίας των παράλογων οικονομικών απαιτήσεων της κυοφόρου.¹⁹¹

Η ανάγκη απουσίας οικονομικού ανταλλάγματος επαναλαμβάνεται και στο άρθρο 13 παρ. 4 του ν. 3305/2005, ενώ, παράλληλα, επισημαίνεται ότι δεν συνιστά οικονομικό αντάλλαγμα: α) η καταβολή των δαπανών που απαιτούνται για την επίτευξη της εγκυμοσύνης, την κυοφορία και τον τοκετό καθώς και β) κάθε θετική ζημία της κυοφόρου εξαιτίας της αποχής από την εργασία της, καθώς και οι αμοιβές για εξαρτημένη εργασία, τις οποίες στερήθηκε λόγω απουσίας, με σκοπό την επίτευξη της εγκυμοσύνης, την κυοφορία, τον τοκετό και τη λοχεία. Αξιοσημείωτο είναι ότι κατά της απαγόρευσης οικονομικού ανταλλάγματος έχει ασκηθεί κριτική, δεδομένου ότι με την απαγόρευση αμοιβής περιορίζεται σημαντικά ο κύκλος των γυναικών που θα δέχονταν να αναλάβουν ένα τόσο βαρύ έργο και ως εκ τούτου δύναται να συμφωνηθεί άτυπα αντάλλαγμα, το οποίο να οδηγήσει στην ανάπτυξη εκμεταλλευτικών σχέσεων.¹⁹² Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί ότι η ανάληψη της κυοφορίας από τη φέρουσα μητέρα χρειάζεται να ιδωθεί ως μια μορφή εργασίας ή έργου που πρέπει να αμείβεται όπως κάθε άλλη εργασία ή έργο, προκειμένου να αποφεύγεται η οικονομική εκμετάλλευση του συνήθως ασθενέστερου μέρους (κυοφόρος).¹⁹³

---

¹⁹⁰ Πανάγος Κ., *Παρένθετη μητρότητα: Ελληνικό νομικό καθεστώς και εγκληματολογικές προεκτάσεις*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 55.

¹⁹¹ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 355.

¹⁹² Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο - Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Δημοσιεύματα ιατρικού δικαίου και βιοηθικής, Δ/νση σειράς: Καιάφα-Γμπάντι Μ., Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 219 επ.

¹⁹³ Έτσι και Τάκης Βιδάλης σε Συνέδριο με θέμα: Η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στην Ευρώπη: κοινωνικά, ηθικά και νομικά ζητήματα, Β' Συνεδρία, Ειδικές μορφές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: μεταθανάτια και παρένθετη μητρότητα, Όμιλος Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, 12 Δεκεμβρίου 2014, όπου διερωτήθηκε αν είναι όντως ανήτικο το οικονομικό αντάλλαγμα.

Επιπρόσθετα, η συμφωνία μεταξύ των μερών θα πρέπει να βρίσκεται σε συμφωνία με τα χρηστά ήθη, εν γένει. Έτσι, θα πρέπει να θεωρούνται άκυρες σύμφωνα με το άρθρο 179 ΑΚ, τυχόν πρόσθετες ρήτρες, οι οποίες θίγουν τον πυρήνα αυτοκαθορισμού της παρένθετης μητέρας και δεσμεύουν υπερβολικά την ελευθερία της.¹⁹⁴ Στο πλαίσιο αυτό άκυρη ως αντίθετη στα χρηστά ήθη θα πρέπει να θεωρείται και η ρήτρα με την οποία απαγορεύεται στην κυοφόρο να ασκήσει το δικαίωμά της για άμβλωση, διότι το δικαίωμα αυτό, όπως αναλυτικά αναφέρθηκε ανωτέρω, τοποθετείται στον πυρήνα του δικαιώματος αυτοκαθορισμού της γυναίκας κατ' άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, καθώς και τις διεθνείς συμβάσεις και διακηρύξεις για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα, τη Διεθνή Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών, αλλά και την εν γένει Ευρωπαϊκή Νομοθεσία κατά των διακρίσεων.¹⁹⁵

(2) Προέλευση ωαρίων: Μία ακόμη προϋπόθεση που θέτει ο νόμος για τη χορήγηση της δικαστικής άδειας του άρθρου 1458 ΑΚ είναι τα γονιμοποιημένα ωάρια που θα εμφυτευτούν στη μήτρα της κυοφόρου να μην ανήκουν στην ίδια, και ως εκ τούτου να αποκλείεται η πλήρης υποκατάσταση της μητρότητας.¹⁹⁶ Ο δικαιολογητικός λόγος της απαγόρευσης αυτής έγκειται στο ότι κρίνεται υπερβολικά δεσμευτική η αποστέρηση από τη βιολογική καθ' όλα μητέρα, της νομικής μητρότητας για χάρη της κοινωνικής μητέρας και έρχεται σε αντίθεση με τα χρηστά ήθη (άρθρο 179 ΑΚ).¹⁹⁷ Για το λόγο αυτό, άλλωστε, η βιολογική μητρότητα στην παρένθετη μητρότητα θα πρέπει να είναι διασπασμένη, ήτοι άλλη γυναίκα να χορηγεί το γεννητικό υλικό και

---

¹⁹⁴ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 355.

¹⁹⁵ Βλ. εκτενέστερα για την Ευρωπαϊκή Νομοθεσία κατά των διακρίσεων σε Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων*, 2010, διαθέσιμο στον ιστότοπο https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_EL.pdf (ημ. πρόσβασης 11.08.2016).

¹⁹⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 64.

¹⁹⁷ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 64..

άλλη να κυοφορεί,¹⁹⁸ αν και στη θεωρία έχει υποστηριχθεί ότι ο δανεισμός μήτρας θα πρέπει να επιτρέπεται μόνο όταν το ωάριο παρέχεται από τη γυναίκα που επιθυμεί να τεκνοποιήσει. Εξάλλου, στην Εισηγητική Έκθεση του ν. 3089/2002 γίνεται εκτενής και σαφής αναφορά για τη δυνατότητα της κοινωνικής μητέρας να χρησιμοποιήσει ωάριο τρίτης δότριας.

Από την άλλη πλευρά, ως προς την προέλευση των σπερματοζωαρίων, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι αυτά δύναται να προέρχονται τόσο από τον σύζυγο ή τον σύντροφο της γυναίκας που επιθυμεί να τεκνοποιήσει, όσο και από τρίτο δότη ή να προέρχεται ως πλεονάζον από άλλη εξωσωματική γονιμοποίηση.¹⁹⁹

(3) Ιατρική αδυναμία κυοφορίας της γυναίκας που επιθυμεί να αποκτήσει παιδί: Ο βασικότερος ειδικός όρος του επιτρεπτού της παρένθετης μητρότητας έγκειται στο ότι η γυναίκα που επιθυμεί να αποκτήσει παιδί θα πρέπει να είναι ιατρικώς αδύνατο να το κυοφορήσει η ίδια (άρθρο 1458 εδ. β'). Σύμφωνα δε με ένα μέρος της θεωρίας, η εν λόγω προϋπόθεση συνιστά επανάληψη της γενικής προϋπόθεσης ιατρικής αναγκαιότητας που έθεσε ο νόμος στο άρθρο 1455 παρ. 1 ΑΚ, για το λόγο ότι η προϋπόθεση της ιατρικής αναγκαιότητας θα έπρεπε να τονιστεί και ειδικά στο πλαίσιο της παρένθετης μητρότητας, ως την πιο ακραία μορφή ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής που ρυθμίζεται στο νόμο.²⁰⁰ Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται ότι ο ειδικός όρος που θέτει ο νομοθέτης στο άρθρο 1458 εδ β' ΑΚ και απαιτεί η γυναίκα που επιθυμεί να αποκτήσει παιδί να είναι ιατρικώς αδύνατο να το κυοφορήσει η ίδια, δεν συνιστά απλώς επανάληψη του γενικού όρου της ιατρικής αναγκαιότητας. Απεναντίας, σκοπός του νομοθέτη είναι να εξειδικεύσει τον γενικό όρο της ιατρικής αναγκαιότητας, ήτοι την αδυναμία απόκτησης τέκνων με φυσικό τρόπο, η οποία περιλαμβάνει τόσο την περίπτωση της ιατρικής αδυναμίας σύλληψης όσο και την περίπτωση της

¹⁹⁸ Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 744.

¹⁹⁹ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 52.

²⁰⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Τόμος II, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005 (Ε' έκδοση), σελ. 50 επομ.

ιατρικής αδυναμίας κυοφορίας, και να τονίσει ότι η προσφυγή στη μέθοδο της παρένθετης μητρότητας είναι επιτρεπτή μόνο στις περιπτώσεις όπου η ενδιαφερόμενη γυναίκα είναι ιατρικώς αδύνατο να κυοφορήσει η ίδια.²⁰¹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων προερχόμενα από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων είναι το σύνδρομο Mayer-Rokitansky-Kuster-Hauser (MRKH),²⁰² η κακή ποιότητα του ενδομητρίου,²⁰³ η παρουσία πολλαπλών ινομυωμάτων,²⁰⁴ η υστερεκτομή.²⁰⁵

Περαιτέρω, ζήτημα τίθεται σε επίπεδο θεωρίας σχετικά με το γεγονός, ότι, ενώ, ο νομοθέτης στο άρθρο 1455 παρ. 1 εδ. α' ΑΚ ορίζει ρητά ότι οι μέθοδοι ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής προσφέρονται τόσο για την αντιμετώπιση της αδυναμίας απόκτησης τέκνων με φυσικό τρόπο, όσο και για την αποφυγή του κινδύνου μετάδοσης στο τέκνο σοβαρής ασθένειας, στο άρθρο 1458 ΑΚ δεν υπάρχει αντίστοιχη πρόβλεψη. Κρίνεται, μάλλον, ορθότερη και στο πλαίσιο της ενότητας του νόμου, η άποψη, κατά την οποία το νομοθετικό αυτό κενό δύναται να καλυφθεί με αναλογική εφαρμογή του άρθρου του 1455 παρ.1 εδ. α' ΑΚ. Ειδικότερα, η αδυναμία απόκτησης τέκνων συνίσταται τόσο σε αδυναμία σύλληψης, όσο και σε αδυναμία κυοφορίας και αντιστοίχως, η μετάδοση στο τέκνο σοβαρής ασθένειας πραγματοποιείται τόσο μέσω της σύλληψης (λ.χ. κυστική ίνωση), όσο και μέσω της κυοφορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας σοβαρής ασθένειας είναι η νόσος HIV/AIDS και στην περίπτωση που μία γυναίκα είναι οροθετική, ο ιός HIV μπορεί με την περιγεννητική (κάθετη) μετάδοση είτε να μεταδοθεί ενδομητρίως στο έμβρυο μέσω του πλακούντα είτε να μεταδοθεί στο νεογνό με τον θηλασμό. Από την άλλη, όμως, πλευρά, δεδομένου ότι με την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1455 παρ. 1 ΑΚ διευρύνεται το πεδίο εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 1458 ΑΚ, μίας εξαιρετικής και αυστηρής ρύθμισης, υποστηρίζεται ότι με την ειδική διάταξη του άρθρου 1458 ΑΚ ο

---

²⁰¹ Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 741.

²⁰² ΜονΠρΚορ 224/2006, Τράπεζα νομικών πληροφοριών του ΔΣΑ, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

²⁰³ Βλ. ΜονΠρΑθ 4175/2007, Βάση δεδομένων ΝΟΜΟΣ.

²⁰⁴ Βλ. ΜονΠρΘεσ 976/2013, Βάση δεδομένων ΝΟΜΟΣ.

²⁰⁵ 103ΕιρΧαν 218/2013 και ΜονΠρΚαβ 125/2004, Βάση δεδομένων ΝΟΜΟΣ.

νομοθέτης επιθυμεί να περιορίσει το εύρος εφαρμογής του άρθρου 1455 παρ. 1 ΑΚ αποκλειστικά και μόνο στις περιπτώσεις όπου υπάρχει ιατρική αδυναμία κυοφορίας, η οποία αποτελεί έννοια είδους ως προς την αδυναμία τεκνοποιίας.²⁰⁶

Αναφορικά με την προϋπόθεση της ιατρικής αδυναμίας κυοφορίας, στη θεωρία ανέκυψε το ζήτημα κατά πόσο δύναται να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στο πλαίσιο του νόμου και η ιατρική αδυναμία κυοφορίας, η οποία επήλθε μετά από την απόκτηση ενός ή περισσότερων τέκνων από την υποψήφια μητέρα, ήτοι αναφερόμαστε στη δευτερογενή ή επιγενόμενη αδυναμία κυοφορίας. Ελλείψει σχετικής αναφοράς στη νομοθετική διάταξη, η μέθοδος της παρένθετης μητρότητας μπορεί να εφαρμοστεί και όταν η αδυναμία κυοφορίας είναι δευτερογενής.²⁰⁷ Τυχόν ύπαρξη σχετικού περιορισμού, ήτοι να μην υπάρχουν άλλοι απόγονοι προκειμένου να επιτραπεί η υποβοήθηση με δανεισμό μήτρας, βρίσκεται σε ευθεία αντίθεση με τη συνταγματική διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1, διότι τα χρηστά ήθη τα οποία υποτίθεται ότι προστατεύονται με αυτόν τον περιορισμό, δεν διασαλεύονται από το γεγονός ότι αυτός που ζητάει να τεκνοποιήσει έχει ήδη ένα ή περισσότερα παιδιά.²⁰⁸ Σύμφωνα, ωστόσο, με έτερη γνώμη, η δευτερογενής αδυναμία κυοφορίας «βρίσκεται έξω από το βεληνεκές του ν. 3089/2002», δεδομένου ότι επιδίωξη του νομοθέτη ήταν να ρυθμίσει την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, σε περίπτωση που η αναπαραγωγή δεν είναι δυνατή με φυσικό τρόπο.²⁰⁹

Η ιατρική αδυναμία κυοφορίας της γυναίκας που επιθυμεί να τεκνοποιήσει, θα πρέπει να αποδεικνύεται με ιατρικές γνωματεύσεις, οι οποίες πιστοποιούν τη σχετική αδυναμία κατά τρόπο σαφή και συγκεκριμένο,²¹⁰

---

²⁰⁶ Κουτσοιράδης Α., *Θέματα παρένθετης μητρότητας - Ιδίως μετά τον Ν. 3305/2005*, στον Τμητικό Τόμο Ι. Μανωλεδάκη ΙΙΙ, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 855.

²⁰⁷ Κουτσοιράδης Α., *Θέματα παρένθετης μητρότητας - Ιδίως μετά τον Ν. 3305/2005*, στον Τμητικό Τόμο Ι. Μανωλεδάκη ΙΙΙ, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 855.

²⁰⁸ Κουμουτζής Ν., σε Γεωργιάδη Α./ Σταθόπουλο Μ., *Αστικός Κώδικας*, Τόμος VII, Οικογενειακό Δίκαιο, Άρθρα 1346-1504, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 609.

²⁰⁹ Παντελίδου Κ., *Ζητήματα του νέου θεσμού της παρένθετης μητρότητας*, Αρμ 58 (2004), σελ. 979.

²¹⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Τόμος ΙΙ, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2005 (Ε' έκδοση), σελ. 50 επομ.

καθώς ιατρικές γνωματεύσεις, όπου γίνεται γενικά και αόριστα αναφορά σε αδυναμία τεκνοποίησης με φυσικό τρόπο ή σε αδυναμία σύλληψης, δεν αρκούν. Παράλληλα, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 13 παρ. 1, τα πρόσωπα που επιθυμούν το παιδί θα πρέπει να υποβληθούν στον ιατρικό έλεγχο του άρθρου 4 για τον ιό της ανθρώπινης ανοσοανεπάρκειας (HIV-1 και HIV-2), ηπατίτιδα Β και C και σύφιλη.

(4) Καταλληλότητα της υποψήφιας παρένθετης μητέρας για κυοφορία: Μία ακόμη προϋπόθεση που τίθεται εκ του νόμου, προκειμένου το δικαστήριο να χορηγήσει άδεια για το δανεισμό μήτρας, είναι ότι η γυναίκα, η οποία θα αναλάβει να κυοφορήσει, θα πρέπει να είναι κατάλληλη για κυοφορία. Παρά το γεγονός, ότι η εν λόγω προϋπόθεση δεν περιλαμβανόταν στο σχέδιο της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής του ν. 3089/2002, εν τούτοις, προστέθηκε στη συνέχεια κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή.

Ειδικότερα, αναφορικά με τις εξετάσεις στις οποίες θα πρέπει να υποβληθεί η υποψήφια κυοφόρος, ο νόμος (άρθρα 13 παρ. 2 και 4 ν.3305/2005) ορίζει ότι θα πρέπει να εξεταστεί για τον ιό της ανθρώπινης ανοσοανεπάρκειας (HIV-1 και HIV-2), ηπατίτιδα Β και C και σύφιλη. Εξαιτίας δε της ειδικής βαρύτητας που θα έχει για την κυοφόρο η διαδικασία της κυοφορίας, σύμφωνα με την Εισηγητική Έκθεση του ν. 3305/2005, θα πρέπει να υποβληθεί σε ψυχολογική εξέταση.

Ο σχετικός έλεγχος καταλληλότητας της υποψήφιας παρένθετης μητέρας πραγματοποιείται, ώστε να εξακριβωθεί η κατάσταση της υγείας της. Για το λόγο αυτό, στην προσκομιζόμενη στο Δικαστήριο ιατρική βεβαίωση θα πρέπει να πιστοποιείται, αφενός, ότι η κύηση δεν συνεπάγεται κάποιο κίνδυνο για την υγεία της υποψήφιας κυοφόρου και αφετέρου, πιθανολογείται με βάση την κατάσταση της υγείας της ότι θα έχει μία ομαλή εγκυμοσύνη και έναν φυσιολογικό τοκετό.²¹¹ Ο τρόπος ζωής της υποψήφιας κυοφόρου είναι αδιάφορος για το Δικαστήριο και επομένως, δεν τον λαμβάνει υπόψη του

---

²¹¹ Κουμουτζής Ν., σε Γεωργιάδη Α./ Σταθόπουλο Μ., *Αστικός Κώδικας*, Τόμος VII, Οικογενειακό Δίκαιο, Άρθρα 1346-1504, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 610.

στην κρίση για την καταλληλότητα αυτή, κατ' εξαίρεση, μόνο, λαμβάνει υπόψη ορισμένες ειδικές καταστάσεις που επηρεάζουν την κατάσταση της υγείας της και εγκυμονούν κινδύνους για την ίδια και το έμβρυο,²¹² όπως λ.χ. η εξάρτηση της υποψήφιας από τοξικές ουσίες ή από το αλκοόλ.²¹³

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλογή του νομοθέτη να μη θέσει περιορισμούς ως προς το πρόσωπο της κυοφόρου γυναίκας, παρά το γεγονός, ότι κατά τη διάρκεια των εργασιών της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής του ν. 3089/2002 ορισμένα από τα μέλη της επιτροπής υπέβαλαν σχετικές προτάσεις.²¹⁴ Ειδικότερα, το ζήτημα που απασχόλησε τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή συνίστατο στο εάν θα έπρεπε να τεθεί στο νόμο ως προϋπόθεση η κυοφόρος γυναίκα να είναι έγγαμη και να έχει ήδη αποκτήσει ένα ή και περισσότερα δικά της παιδιά, με το σκεπτικό ότι έτσι διασφαλίζεται, αφενός, ότι η ίδια η κυοφόρος, η οποία εξαιτίας επιπλοκών οι οποίες είναι πάντα πιθανό να εμφανιστούν κατά τη διάρκεια μίας εγκυμοσύνης δε θα απολέσει την δυνατότητα τεκνοποίησης και αφετέρου, ότι η παρένθετη μητέρα, έχοντας ήδη βιώσει την εμπειρία της εγκυμοσύνης και της μητρότητας, θα είναι σε θέση να λάβει ώριμα και με σύνεση την απόφαση να κυφορήσει για λογαριασμό μίας άλλης γυναίκας.²¹⁵ Μία τέτοια, όμως, απόφαση θα προκαλούσε ενδεχομένως σημαντικά προβλήματα στη δική της οικογένεια, ιδίως στα παιδιά της, τα οποία θα ήταν αδύνατο να κατανοήσουν τι ακριβώς συμβαίνει, με αποτέλεσμα η πρόταση αυτή να απορριφθεί από τα μέλη της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής.

Ένας άλλος προβληματισμός που απασχόλησε τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή ήταν εάν θα πρέπει η κυοφόρος να είναι συγγενής με τη μητέρα που επιθυμεί το παιδί, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να διαφυλαχθούν τα

---

²¹² Βαθρακοκοίλης Β., *Ερμηνεία – Νομολογία Αστικού Κώδικα (ΕΡΝΟΜΑΚ) κατ' άρθρο*, Τόμος Ε', Οικογενειακό Δίκαιο, άρθρα 1346-1694, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, σελ. 576.

²¹³ Κουμουτζής Ν., σε Γεωργιάδη Α./ Σταθόπουλο Μ., *Αστικός Κώδικας*, Τόμος VII, Οικογενειακό Δίκαιο, Άρθρα 1346-1504, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 610.

²¹⁴ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 359.

²¹⁵ Καράσης Μ., *Το νέο σχέδιο νόμου για την «εφαρμογή των μεθόδων της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής» - Προβλήματα συνταγματικότητας και προτάσεις*, Αρμ. 59 (2005) σελ. 835.

αλτρουιστικά κίνητρα της παρένθετης μητέρας,²¹⁶ και η οποία απορρίφθηκε με το σκεπτικό ότι περιοριζόταν η δυνατότητα των ενδιαφερόμενων προσώπων να προσφύγουν στη συγκεκριμένη μέθοδο.²¹⁷

(5) Κατοικία: Η πέμπτη, κατά σειρά, προϋπόθεση που θέτει ο νόμος για τη χορήγηση της δικαστικής άδειας συνίσταται στην κατοικία της κυοφόρου και της κοινωνικής μητέρας. Ειδικότερα, κατά την αρχική διατύπωση του άρθρου 8 ν. 3089/2002, πριν αυτό τροποποιηθεί από το άρθρο 17 ν. 4272/2014, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν τόσο η κυοφόρος, όσο και η κοινωνική μητέρα να έχουν την κατοικία τους στην Ελλάδα, καθώς σκοπός του νομοθέτη ήταν να αποτρέψει φαινόμενα αναπαραγωγικού τουρισμού, ήτοι γυναίκες από άλλες χώρες να έρχονται στην Ελλάδα, είτε για να αποκτήσουν παιδί, είτε για γίνουν παρένθετες μητέρες.²¹⁸

Ωστόσο, όμως, μία τέτοιας φύσεως προϋπόθεση θα ήταν αντίθετη με διατάξεις του Συντάγματος, όσο και του Ευρωπαϊκού Δικαίου.²¹⁹ Αναφορικά με το Σύνταγμα είχε υποστηριχθεί ότι η ρύθμιση προσέκρουε στα άρθρα 4 παρ. 1, 2 και 5 παρ. 1, διότι απέκλειε ανεπίτρεπτα την ισότιμη πρόσβαση όλων των πολιτών στις δυνατότητες που προσφέρει η ιατρική επιστήμη για την απόκτηση τέκνου. Ουσιαστικά, επιφυλασσόταν δυσμενέστερη μεταχείριση έναντι αλλοδαπών πολιτών που τύχαινε να έχουν απλώς την κατοικία τους στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο δε, του ευρωπαϊκού δικαίου, φερόταν ως μη συμβατή ούτε με το κοινοτικό δίκαιο, στο μέτρο που παραβίαζε τα άρθρα 56 και 57 περ. δ' ΣΛΕΕ²²⁰ (πρώην άρθρα 49 και 50 περ. δ' ΣΕΚ) για την ελεύθερη

---

²¹⁶ Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 742.

²¹⁷ Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 360.

²¹⁸ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 52..

²¹⁹ Κουτσουράδης Α., *Θέματα παρένθετης μητρότητας - Ιδίως μετά τον Ν. 3305/2005*, στον Τμητικό Τόμο Ι. Μανωλεδάκη ΙΙΙ, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 850 επιμ.

²²⁰ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΟΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ Άρθρο 56 (πρώην άρθρο 49 της ΣΕΚ) «Στο πλαίσιο των κατωτέρω διατάξεων, οι περιορισμοί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών στο εσωτερικό της Ένωσης απαγορεύονται όσον αφορά τους υπηκόους των κρατών μελών που είναι εγκατεστημένοι σε κράτος μέλος άλλο από εκείνο του αποδέκτου της παροχής. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, αποφασίζοντας σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, δύνανται να επεκτείνουν το εφεγέτημα

κυκλοφορία των υπηρεσιών, καθώς έθετε εμπόδια στην ελευθερία των πολιτών άλλων κρατών-μελών της Ένωσης να κάνουν χρήση των παρεχομένων υπηρεσιών στον τομέα της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στην Ελλάδα. Αντίστοιχα, έθετε όρια και στους ιατρούς κατά την παροχή των σχετικών υπηρεσιών.

Στη συνέχεια ο έλληνας νομοθέτης με το άρθρο 17 του ν. 4272/2014 αντικατέστησε το άρθρο 8 του ν. 3089/2002 και πλέον δίδεται η δυνατότητα εφαρμογής της μεθόδου της παρένθετης μητρότητας όταν μία από τις δύο γυναίκες (κοινωνική μητέρα ή παρένθετη) έχει την κατοικία της στην Ελλάδα, ή διαμένει προσωρινά στην Ελλάδα.

Πέραν των καινοτομιών που εισήγαγε το άρθρο 17 ν. 4272/2014, εν τοις πράγμασι, διευκολύνεται και ο αναπαραγωγικός τουρισμός και η Ελλάδα μπορεί να καταστεί πόλος έλξης τόσο για ζευγάρια ή άγαμες μοναχικές γυναίκες που επιθυμούν να τεκνοποιήσουν με τη συγκεκριμένη μέθοδο, όσο και για υποψήφιες παρένθετες μητέρες.

(6) Δικαστική άδεια: Κατά τα οριζόμενα στο 1458 ΑΚ, η τεχνητή γονιμοποίηση με δανεισμό μήτρας επιτρέπεται μόνο κατόπιν δικαστικής άδειας, η οποία παρέχεται πριν από τη μεταφορά των γονιμοποιημένων ωαρίων στην κυοφόρο.²²¹ Ο νομοθέτης τοποθετεί το χρονικό σημείο της χορήγησης της άδειας πριν από την κυοφορία, έτσι ώστε το Δικαστήριο να είναι σε θέση να ελέγξει την συνδρομή όλων των ανωτέρω προϋποθέσεων.²²² Στο σημείο αυτό, δέον να επισημανθεί ότι με την απόφαση 27035/2003 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, το Δικαστήριο χορήγησε τη

των διατάξεων του παρόντος κεφαλαίου και σε υπηκόους τρίτου κράτους που παρέχουν υπηρεσίες και είναι εγκατεστημένοι στο εσωτερικό της Ένωσης».

Άρθρο 57 (πρώην άρθρο 50 της ΣΕΚ) «Κατά την έννοια των Συνθηκών, ως υπηρεσίες νοούνται οι παροχές που κατά κανόνα προσφέρονται αντί αμοιβής, εφόσον δεν διέπονται από τις διατάξεις τις σχετικές με την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των κεφαλαίων και των προσώπων. Οι υπηρεσίες περιλαμβάνουν ιδίως: α) βιομηχανικές δραστηριότητες, β) εμπορικές δραστηριότητες, γ) βιοτεχνικές δραστηριότητες, δ) δραστηριότητες των ελευθέρων επαγγελματιών. Με την επιφύλαξη των διατάξεων του κεφαλαίου που αφορά το δικαίωμα εγκαταστάσεως, εκείνος που παρέχει υπηρεσία δύναται για την εκτέλεση αυτής να ασκήσει προσωρινά τη δραστηριότητά του στο κράτος μέλος όπου παρέχεται η υπηρεσία με τους ίδιους όρους που το κράτος αυτό επιβάλλει στους δικούς του υπηκόους».

²²¹ Βαθρακοκοίλης Β., *Ερμηνεία – Νομολογία Αστικού Κώδικα (ΕΡΝΟΜΑΚ) κατ' άρθρο, Τόμος Ε', Οικογενειακό Δίκαιο*, άρθρα 1346-1694, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, σελ. 577.

²²² Παντελίδου Κ., *Ζητήματα του νέου θεσμού της παρένθετης μητρότητας*, Αρμ 58 (2004), σελ. 980.

σχετική άδεια ενόσω η κυοφορία βρισκόταν σε εξέλιξη, με το σκεπτικό ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση συνέτρεχε λόγος ανωτέρας βίας που ανέστειλε την αποσβεστική προθεσμία του άρθρου 1458 εδ. α' ΑΚ.²²³

Αρμόδιο δικαστήριο για τη χορήγηση της άδειας είναι σύμφωνα με το άρθρο 740 ΚΠολΔ το Μονομελές Πρωτοδικείο, στην περιφέρεια του οποίου έχει τη συνήθη διαμονή της είτε η αιτούσα- υποψήφια κοινωνική μητέρα, είτε η γυναίκα που θα κυοφορήσει. Η άδεια παρέχεται σύμφωνα με το άρθρο 799 ΚΠολΔ με τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας.

Την αίτηση για τη χορήγηση της άδειας νομιμοποιείται να υποβάλει μόνο η γυναίκα που επιθυμεί να τεκνοποιήσει είτε υπό την ιδιότητα της συζύγου/ της μόνιμης συντρόφου, είτε υπό την ιδιότητα της άγαμης μοναχικής γυναίκας, ενώ, τυχόν υποβολή αίτησης από την πλευρά του άνδρα υπό την ιδιότητα του συζύγου/ του συντρόφου της κοινωνικής μητέρας, η αίτηση θα απορριφθεί ως απαράδεκτη ελλείψει ενεργητικής νομιμοποίησης.

Περαιτέρω, και σε χρονικό σημείο μετά την χορήγηση της άδειας, ζήτημα γεννάται σχετικά με τη δυνατότητα ανάκλησης της δικαστικής απόφασης, για το λόγο ότι μεταβλήθηκαν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εκδόθηκε (άρθρο 758 ΚΠολΔ).²²⁴ Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η διαδικασία για τη χορήγηση άδειας του άρθρου 1458 ΑΚ στοχεύει στη δημιουργία οριστικών και μη αναστρέψιμων αποτελεσμάτων, ενώ, η ανάκληση των οριστικών αποφάσεων της εκούσιας δικαιοδοσίας στοχεύει στην προσαρμογή του ρυθμιστικού μέτρου στις μεταβαλλόμενες και για το λόγο αυτό μη προβλέψιμες συνθήκες, καθίσταται σαφές ότι η δυνατότητα ανάκλησης θα πρέπει να θεωρείται περιορισμένη και να χορηγείται σε εξαιρετικές περιπτώσεις.

---

²²³ Εν προκειμένω, η κοινωνική μητέρα ηλικίας 40 ετών είχε σπεύσει να υποβληθεί σε τεχνητή γονιμοποίηση με δανεισμό μήτρας λίγες μόνο μέρες μετά από την ψήφιση του ν. 3089/2002 με παρένθετη μητέρα την αδελφή της ηλικίας 41 ετών. Το δικαστήριο λοιπόν έκρινε ότι η σπουδή της κοινωνικής μητέρας ήταν δικαιολογημένη καθώς τόσο η ίδια όσο και η αδελφή της βρίσκονταν σε οριακή ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής.

²²⁴ Παντελίδου Κ., *Ζητήματα του νέου θεσμού της παρένθετης μητρότητας*, Αρμ 58 (2004), σελ. 981.

Ως προς την αίτηση ανάκλησης, ζήτημα γεννάται στην περίπτωση που το έμβρυο που κυοφορεί η παρένθετη προέρχεται βιολογικά από την ίδια,²²⁵ διότι μετά τη γέννα εφαρμοστέο είναι το τεκμήριο του άρθρου 1464 παρ. 1 ΑΚ, με αποτέλεσμα η γυναίκα που έλαβε τη δικαστική άδεια συνδέεται, πλέον, νομικά με το παιδί. Δεδομένου ότι σύμφωνα με το άρθρο 758 ΚΠολΔ, αίτηση ανάκλησης μίας απόφασης μπορεί να υποβάλει μόνο κάποιος από τους διαδίκους της αρχικής δίκης, στην προκειμένη περίπτωση θα έπρεπε η υποψήφια, τότε, κυοφόρος να είχε κλητευθεί με διαταγή του δικαστηρίου (άρθρο 748§3 ΚΠολΔ) στην αρχική δίκη, προκειμένου να νομιμοποιείται ενεργητικά σε αίτηση ανάκλησης.

Στο σημείο αυτό, δέον να επισημανθεί ότι η ιατρική υποβοήθηση με δανεισμό μήτρας, η οποία διενεργείται χωρίς την προηγούμενη έκδοση της απαιτούμενης δικαστικής άδειας, οδηγεί στη μη εφαρμογή του τεκμηρίου μητρότητας του άρθρου 1464 ΑΚ υπέρ της κοινωνικής μητέρας. Συνεπώς, μητέρα του τέκνου θα τεκμαίρεται ότι είναι η γυναίκα που το γέννησε, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 1463 εδ. α' ΑΚ. Παράλληλα, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 26 παρ. 8 του ν. 3305/2005 η κοινωνική μητέρα, η κυοφόρος, αλλά και ο ιατρός που συμμετείχαν σε διαδικασία δανεισμού μήτρας χωρίς την τήρηση των νόμιμων προϋποθέσεων, ευθύνονται ποινικά.

III. Ίδρυση της συγγένειας

A. Ο κανόνας της ίδρυσης της συγγένειας με βάση τη γέννηση

Όπως αναλυτικότερα αναφέρθηκε στο οικείο κεφάλαιο, η συνδρομή της σύγχρονης γενετικής τεχνολογίας προς τα άτεκνα ζευγάρια έθεσε και τη νομική επιστήμη ενώπιον νέων προβλημάτων. Ο τομέας του δικαίου, ο οποίος επηρεάστηκε περισσότερο από τις τεχνολογικές εξελίξεις ήταν το δικαιο της συγγένειας, δεδομένου ότι έπρεπε να καθοριστούν εκ νέου τα κριτήρια βάσει

---

²²⁵ Παντελίδου Κ., *Ζητήματα του νέου θεσμού της παρένθετης μητρότητας*, Αρμ 58 (2004), σελ. 980-981.

των οποίων θα πρέπει να αξιολογούνται ως συγγενικές ή μη οι σχέσεις με τα παιδιά, τα οποία προήλθαν κατόπιν υποβολής των γονέων του σε τεχνητή γονιμοποίηση. Ενώ, λοιπόν, μέχρι πρότινος το δίκαιο της συγγένειας περιστρεφόταν γύρω από τη βιολογική αλήθεια, πλέον φαίνεται το κριτήριο αυτό να υποχωρεί έναντι της λεγόμενης «κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας».²²⁶

Με το ν. 3089/2002 επαναπροσδιορίζεται η έννοια της συγγένειας με βάση το «κοινωνικοσυναισθηματικό» στοιχείο, δεδομένου ότι στη διαδικασία της αναπαραγωγής συμμετέχουν και τρίτα πρόσωπα, όπως είναι οι δότες γεννητικού υλικού ή η κυοφόρος γυναίκα. Συνεπώς, η έννοια του γονέα δεν βασίζεται πλέον σε βιολογικό υπόβαθρο και η νομική συγγένεια δεν ιδρύεται απαραίτητα με γνώμονα τη βιολογική αλήθεια, ήτοι την καταγωγή. Από την άλλη πλευρά, η αποδοχή της νομικής σημασίας των ιδιωτικών επιλογών, δηλαδή της βούλησης των μερών, στο πεδίο της συγγένειας, έχει ως αποτέλεσμα τη νομική σύνδεση του παιδιού με τα πρόσωπα εκείνα που το επιθυμούν, ήτοι τους «κοινωνικούς» γονείς.²²⁷

B. Η ίδρυση της συγγένειας με τη μητέρα: η εξαίρεση του άρθρου 1464 ΑΚ

Σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 1463 εδ α' Α.Κ. «*Η συγγένεια του προσώπου με τη μητέρα του και τους συγγενείς της συνάγεται από τη γέννηση*», ενώ, κατά τα οριζόμενα στη διάταξη του άρθρου 1464 Α.Κ.: «*Σε περίπτωση τεχνητής*

---

²²⁶ Δεληγιάννη Ι., *Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής του ανθρώπου στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας*, Αρμ. 49 (1995), σελ. 281.

²²⁷ Τούτη η θεμελίωση του «κοινωνικοσυναισθηματικού» κριτηρίου έχει επικριθεί, δεδομένου ότι η οικογένεια και η συγγένεια αποτελούν πρωτίστως θεσμούς δημόσιας τάξης, και ως εκ τούτου δεν είναι ανεκτή από την έννομη τάξη η συναλλακτική ελευθερία σε ζητήματα δημόσιας τάξης, όπως είναι η συγγένεια. Κοτζάμπιαση Α., *Δικαίωμα στη μητρότητα και τεχνητή γονιμοποίηση: ένα πολιτικό ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 19.

Περαιτέρω, το κοινωνικοσυναισθηματικό κριτήριο ομοιάζει με έννοια επικίνδυνα αόριστη και ρευστή, η οποία κρίνεται ακατάλληλη για τη μεταχείριση ζητημάτων, για τα οποία η ανάγκη για ασφάλεια δικαίου είναι προφανής. Η βιολογική αλήθεια, αντίθετα, είναι το μόνο ασφαλές κριτήριο για τη μεταχείριση σχετικών ζητημάτων. Χριστοδούλου Κ., *Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια (Προς μία ενοποίηση του δικαίου της συγγένειας: πατρότητας - μητρότητας)*, Κριτική Επιθεώρηση νομικής θεωρίας και πράξης, τεύχ. 1995/1, Αθήνα - Κομοτηνή 1995, σελ. 256

γονιμοποίησης, αν η κυοφορία έγινε από άλλη γυναίκα, υπό τους όρους του άρθρου 1458, μητέρα του τέκνου τεκμαίρεται η γυναίκα στην οποία δόθηκε η σχετική δικαστική άδεια. Το τεκμήριο αυτό ανατρέπεται, με αγωγή προσβολής της μητρότητας που ασκείται μέσα σε προθεσμία έξι μηνών από τον τοκετό, είτε από την τεκμαιρόμενη μητέρα, είτε από την κυοφόρο γυναίκα, εφόσον αποδειχθεί ότι το τέκνο κατάγεται βιολογικά από την τελευταία. Η προσβολή γίνεται από τη δικαιούμενη γυναίκα αυτοπροσώπως ή από ειδικό πληρεξούσιό της ή ύστερα από άδεια του δικαστηρίου, από τον νόμιμο αντιπρόσωπό της. Με την αμετάκλητη δικαστική απόφαση που δέχεται την αγωγή το τέκνο έχει αναδρομικά από τη γέννησή του μητέρα τη γυναίκα που το κυοφόρησε».

Μέχρι και πριν από το ν. 3089/2002 στην ελληνική έννομη τάξη ίσχυε ο κανόνας, ρωμαϊκής προέλευσης, «mater semper certa est», χωρίς καμία εξαίρεση. Με άλλα λόγια, η συγγένεια ενός προσώπου με τη μητέρα του και τους συγγενείς αυτής συναγόταν από τη γέννηση, καθώς το εξωτερικό γεγονός του τοκετού είναι ευχερώς διαπιστώσιμο και αυταπόδεικτο, και ως εκ τούτου αυτονόητη ήταν η θεμελίωση της μητρότητας στον τοκετό.

Η ως άνω αυτονόητη θεμελίωση της μητρότητας στον τοκετό κλονίστηκε από τις εξελίξεις της επιστήμης, οι οποίες κατέστησαν εφικτό το δανεισμό μήτρας. Με τις νέες δυνατότητες της επιστήμης είναι δυνατό η μητρότητα και ο τοκετός, ή η μητρότητα αυτή καθαυτήν να μη συμπίπτουν στο ίδιο πρόσωπο. Απομακρυνόμενο, λοιπόν, από το σχετικό κανόνα, το νέο άρθρο 1464 Α.Κ. προβλέπει ότι για τις περιπτώσεις που μία γυναίκα προσφεύγει στη βοήθεια μίας άλλης, υποκατάστατης γυναίκας, η οποία κυοφορεί και γεννά για λογαριασμό της, μητέρα του τέκνου τεκμαίρεται η γυναίκα, στην οποία δόθηκε η σχετική δικαστική άδεια. Με τον τρόπο αυτό, το νέο άρθρο επιδιώκει να καλύψει ένα νομικό κενό, το οποίο προέκυψε από τις εξελίξεις της επιστήμης και ήταν παντελώς άγνωστο για τον ιστορικό νομοθέτη του Αστικού Κώδικα.²²⁸

---

²²⁸ Χριστοδούλου Κ., *Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια (Προς μία ενοποίηση του δικαίου της συγγένειας: πατρότητας - μητρότητας)*, Κριτική Επιθεώρηση νομικής θεωρίας και πράξης, τεύχ. 1995/1, Αθήνα - Κομοτηνή 1995, σελ. 277. Πριν από την εισαγωγή του νόμου

Εφόσον, λοιπόν, η κυοφορία έγινε από άλλη γυναίκα, υπό τους όρους του άρθρου 1458 Α.Κ., δημιουργείται νομικός δεσμός μεταξύ του τέκνου και της «κοινωνικής» μητέρας. Εν τοις πράγμασι, πρόκειται για την αποδοχή από το νομοθέτη μίας τεκμαιρόμενης μητρότητας, η οποία θεμελιώνεται στην προηγούμενη άδεια του δικαστηρίου, η οποία επιτρέπει σε ορισμένη γυναίκα να προσφύγει στη βοήθεια της κυοφόρου. Σκοπός της διάταξης αυτής, είναι η νομική σύνδεση του παιδιού με τη γυναίκα που θέλησε να τεκνοποιήσει και όχι με την κυοφόρο, προστατεύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το συμφέρον του παιδιού. Αποτελεί δε σαφή έκφραση της αρχής της «κοινωνικοσυναισθηματικής» συγγένειας.

Με τη γέννηση του παιδιού ιδρύεται αυτόματα η μητρότητα, έτσι ώστε η τεκμαιρόμενη μητέρα να επωφελείται με όλα τα προβλεπόμενα εκ του νόμου δικαιώματα του γονέα που του αρνούνται την απόδοση του παιδιού του και αντίστοιχα βαρύνεται με τις σχετικές υποχρεώσεις του γονέα, όπως λ.χ. υποχρέωση φροντίδας και διατροφής.

Απαραίτητη προϋπόθεση, σύμφωνα με το άρθρο 1464 Α.Κ., για την εφαρμογή του τεκμηρίου της μητρότητας, είναι η προηγούμενη χορήγηση της προβλεπόμενης από το άρθρο 1458 Α.Κ. άδεια του δικαστηρίου, κατόπιν εξέτασης της συνδρομής των επιμέρους όρων του ιδίου άρθρου. Τυχόν μη τήρηση των προβλεπόμενων στο άρθρο 1468 ΑΚ προϋποθέσεων, συνιστά λόγο προσβολής της απόφασης με ένδικα μέσα, αλλά σε περίπτωση που η απόφαση καθίσταται αμετάκλητη, το σφάλμα της πρωτόδικης απόφασης καλύπτεται.²²⁹ Το τιθέμενο τεκμήριο είναι μαχητό, καθώς προβλέπεται η δυνατότητα ανατροπής του, και ειδικότερα, εάν μέσα σε προθεσμία έξι μηνών

3089/2002 ήταν γεγονός πως το γράμμα της διάταξης του άρθρου 1463 παρ. 2 εδ. α' Α.Κ. οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι νομική μητέρα, στην περίπτωση δανεισμού μήτρας, είναι η κυοφόρος, που γέννησε το παιδί, και όχι η γυναίκα (γενετική μητέρα), που πρόσφερε τα ωάρια και επιθυμούσε το παιδί.

²²⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκουλα, 2005, σελ. 76.. Αντίθετα, ο Παπαχρίστου θεωρεί πως ακόμη κι αν η άδεια δόθηκε παρά την έλλειψη των όρων του νόμου, μητέρα είναι η γυναίκα που έλαβε την άδεια αυτή, καθώς από τη στιγμή που βάση του τεκμηρίου της μητρότητας είναι η δικαστική άδεια, η τυχόν παράβαση των προϋποθέσεων που τάσσει ο νόμος δεν επηρεάζει την ισχύ του τεκμηρίου ούτε επιτρέπει την ανατροπή του (βλ. Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον αστικό κώδικα*, ό.π., σελ. 70).

από τον τοκετό αποδειχθεί ότι το παιδί κατάγεται βιολογικά από την κυοφόρο γυναίκα. Επί τέτοιας περιπτώσεως, η ιδρυθείσα μητρότητα, ήτοι η τεκμαιρόμενη μητρότητα της «κοινωνικής» μητέρας δύναται να προσβληθεί. Η σύντομη και αποκλειστική προθεσμία των έξι μηνών, τάσσεται προς το συμφέρον του παιδιού, του οποίου η μητρότητα και κατ' επέκταση και η πατρότητα δεν θα πρέπει να είναι αβέβαιη, να τελεί υπό αίρεση για μακρό χρονικό διάστημα.

Η αγωγή για την προσβολή της μητρότητας ασκείται είτε από την κυοφόρο γυναίκα, είτε από την τεκμαιρόμενη μητέρα και ως εκ τούτου δεν νομιμοποιείται κανένας άλλος να εγείρει τη σχετική αγωγή. Η ενεργητική δε, νομιμοποίηση της κυοφόρου γυναίκας, εάν έχει κυοφορήσει με δικά της ωάρια είναι άκρως δικαιολογημένη. Όμως, κατά μία άποψη, θα πρέπει να αναγνωρίζεται και στην τεκμαιρόμενη μητέρα η δυνατότητα να απαλλαγεί από τη νομική μητρότητα, υπό την προϋπόθεση τυχόν παραβίασης της συμφωνίας με την κυοφόρο, με την τελευταία να κυοφορεί κάνοντας χρήση του δικού της γεννητικού υλικού.²³⁰ Ως προς το σημείο αυτό έχουν εκφρασθεί και ενστάσεις, με το επιχείρημα ότι η αναγνώριση και η άσκηση του συγκεκριμένου δικαιώματος στην τεκμαιρόμενη μητέρα, δεν αποκλείεται να οδηγήσει στην ύπαρξη ενός ανεπιθύμητου παιδιού, αφού, εάν η αγωγή γίνει δεκτή, νομική μητέρα θα είναι πλέον η κυοφόρος, που όμως πολύ πιθανόν να μη θέλει να το κρατήσει.²³¹ Αναφορικά τόσο με τον σύζυγο ή σύντροφο της τεκμαιρόμενης μητέρας, όσο και με το σύζυγο ή σύντροφο της κυοφόρου, αυτοί αποκλείονται από την προσβολή της πατρότητας, στην περίπτωση που έχουν παράσχει ρητώς την συναίνεσή τους στην τεχνητή γονιμοποίηση των συζύγων ή των συντρόφων τους, η οποία δικαιολογείται από την αρχή της προστασίας του συμφέροντος του τέκνου.

Από την άλλη πλευρά, η παθητική νομιμοποίηση εξαρτάται από το ποια από τις δύο γυναίκες εγείρει την αγωγή: όταν αιτούσα είναι η τεκμαιρόμενη

---

²³⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, Β' έκδ., εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 76.

²³¹ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 71.

μητέρα, απευθύνεται και κατά της κυοφόρου, και του συζύγου της, εάν είναι έγγαμη ή του συντρόφου της, εάν συζεί σε ελεύθερη συμβίωση, και κατά του τέκνου, ενώ όταν ασκείται από την κυοφόρο γυναίκα, στρέφεται κατά της τεκμαιρόμενης μητέρας και κατά της κυοφόρου, και του συζύγου της, εάν είναι έγγαμη ή του συντρόφου της, εάν συζεί σε ελεύθερη συμβίωση, και επίσης κατά του τέκνου.

Σε περίπτωση που ευδοκιμήσει η σχετική αγωγή και η απόφαση καταστεί αμετάκλητη, τότε σύμφωνα με το άρθρο 1464§3 ΑΚ, το τεκμήριο μητρότητας της κοινωνικής μητέρας ανατρέπεται και το τέκνο έχει πλέον ως νόμιμη μητέρα τη γυναίκα που το γέννησε. Συνεπώς, αναγνωρίζεται, με αναδρομική ισχύ, η νομική συγγένεια του τέκνου με την κυοφόρο. Σε περίπτωση που η κυοφόρος είναι άγαμη, το τέκνο αντιμετωπίζεται ως τέκνο γεννημένο εκτός γάμου, ενώ, εάν είναι έγγαμη ή τελεί σε ελεύθερη συμβίωση, πατέρας του τέκνου θεωρείται ο σύζυγος ή ο σύντροφος της κυοφόρου, κατ' εφαρμογή του τεκμηρίου της πατρότητας του άρθρ. 1465 παρ. 1 ΑΚ και, αντιστοίχως, του άρθρ. 8 παρ. 1 του ν. 3719/2008.

Γ. Η ίδρυση της συγγένειας με τον πατέρα

(i) Όταν πρόκειται για έγγαμο ζευγάρι ή ζευγάρι που έχει υπογράψει σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης:

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1463 εδ β' Α.Κ.: «*Η συγγένεια με τον πατέρα και τους συγγενείς του συνάγεται από το γάμο της μητέρας με τον πατέρα ή ιδρύεται με την αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική. Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 1465 παρ. 1 του ΑΚ «Το τέκνο που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια του γάμου της μητέρας του ή μέσα σε τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωσή του τεκμαίρεται ότι έχει πατέρα τον σύζυγο της μητέρας», ενώ σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 8 παρ. 1 του ν. 3719/2008 «Το τέκνο που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια του συμφώνου συμβίωσης ή εντός τριακοσίων ημερών από τη λύση ή την αναγνώριση της ακυρότητάς του, τεκμαίρεται ότι έχει πατέρα τον άνδρα με τον οποίο η μητέρα κατήρτισε το σύμφωνο».*

Υπό τα ανωτέρω, σε συνδυασμό με όσα επιτάσσει η υιοθέτηση της αρχής της «κοινωνικοσυναισθηματικής» συγγένειας, η οποία ανάγεται κατά κανόνα από το νομοθέτη σε μη αναστρέψιμη νομική συγγένεια, εφόσον, η κοινωνική μητέρα είναι έγγαμη και έχει λάβει τη δικαστική άδεια του άρθρου 1458 ΑΚ, πατέρας του τέκνου τεκμαίρεται ότι είναι ο σύζυγος της κοινωνικής μητέρας. Στην περίπτωση δε, που το ζευγάρι που κατέφυγε σε τεχνητή γονιμοποίηση με δανεισμό μήτρας έχει υπογράψει σύμφωνο συμβίωσης, τότε, πατέρας του τέκνου, με βάση τη διάταξη του άρθρου 8 παρ. 1 του ν. 3719/2008, τεκμαίρεται ο άνδρας με τον οποίο η «κοινωνική» μητέρα έχει υπογράψει το σύμφωνο.

Επί ετερόλογης, όμως, τεχνητής γονιμοποίησης, όπου ο σύζυγος ή ο σύντροφος της μητέρας δεν έχει συναινέσει σε αυτή, αλλά παρόλα αυτά γίνεται πατέρας, μπορεί να προσβάλει την πατρότητα αυτή. Το αυτό δικαίωμα αναγνωρίζεται και στο παιδί μέχρι και την πάροδο ενός έτους από την ενηλικίωσή του.

(ii) Όταν πρόκειται για άγαμο ζευγάρι: Από τον συνδυασμό των διατάξεων του άρθρου 1475 παρ. 2 Α.Κ, όπου ορίζεται ότι «*Η συμβολαιογραφική συναίνεση του άνδρα σε τεχνητή γονιμοποίηση, που προβλέπεται στο άρθρο 1456 § 1 εδ. β, επέχει θέση εκούσιας αναγνώρισης. Η αντίστοιχη συναίνεση της γυναίκας ισχύει και ως συναίνεσή της στην εκούσια αναγνώριση*» με το άρθρο 1478 παρ. 2 Α.Κ. που ορίζει ότι «*Η προσβολή της εκούσιας αναγνώρισης αποκλείεται στην περίπτωση που προβλέπεται από το άρθρο 1475 § 2*», προκύπτει ότι το ζευγάρι που κατέφυγε σε τεχνητή γονιμοποίηση με δανεισμό μήτρας, χωρίς να είναι έγγαμο ή να έχει υπογράψει σύμφωνο συμβίωσης, αλλά ζει σε ελεύθερη ένωση, τότε η ίδρυση της συγγένειας του τέκνου με τον πατέρα θα στηριχθεί στη συναίνεση που έδωσε ο τελευταίος με συμβολαιογραφικό έγγραφο στα πλαίσια του άρθρου 1456 παρ. 1 ΑΚ. Περαιτέρω, η αντίστοιχη

συναίνεση της μητέρας τεκμαίρεται ως συναίνεση αυτής στην εκούσια αναγνώριση.²³²

(iii) Όταν πρόκειται για άγαμη γυναίκα: Εάν μία άγαμη μοναχική γυναίκα χρησιμοποιήσει σπέρμα άγνωστου σε αυτή τρίτου δότη, έχοντας συναινέσει μόνο η ίδια συμβολαιογραφικά, το παιδί που θα γεννηθεί θα λογίζεται ως τέκνο γεννημένο χωρίς γάμο. Σε περίπτωση, που αργότερα, κάποιος άνδρας θελήσει να αναγνωρίσει το τέκνο αυτό, απαιτείται νέα συμβολαιογραφική συναίνεση της γυναίκας, η οποία θα αφορά συγκεκριμένα τη συγκεκριμένη εκούσια αναγνώριση εκ μέρους του άνδρα αυτού.

Ακόμα και εάν, παρανόμως, η εν λόγω γυναίκα είχε χρησιμοποιήσει σπέρμα γνωστού σε αυτή δότη, ο οποίος, φυσικά, δεν είχε χορηγήσει συμβολαιογραφικά τη συναίνεσή του για την υποβολή της γυναίκας στην τεχνητή γονιμοποίηση, θα ισχύουν και εν προκειμένω τα ίδια με ανωτέρω.

Δ. Σχέση παρένθετης μητρότητας και υιοθεσίας

Επί ανυπαρξίας της δικαστικής άδειας, όπως ειπώθηκε, νομική μητέρα είναι η κυοφόρος. Στην περίπτωση αυτή, η μοναδική λύση, προκειμένου να καταστεί μητέρα η γυναίκα που επιθυμεί να αποκτήσει παιδί, και η οποία, κατά το σύνηθες συμβαίνουν, έχει δώσει και το γεννητικό της υλικό, είναι η υιοθεσία, υπό την προϋπόθεση ότι συναινεί και η κυοφόρος, σύμφωνα με το προγενέστερο καθεστώς.

Μετά τη θέσπιση του ν. 3089/2002, ζήτημα τίθεται εάν είναι δυνατή παρόμοια λύση, καθώς, εάν δεχτούμε ότι η υιοθεσία εξακολουθεί να είναι αποδεκτή, ως τρόπος νομικής σύνδεσης του τέκνου που γεννήθηκε από παρένθετη κυοφόρο με τη βιολογική του μητέρα, ελλοχεύει ο κίνδυνος να καταστρατηγηθεί η διαδικασία της παροχής δικαστικής άδειας και του

---

²³² Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 379.

ελέγχου της συνδρομής των προϋποθέσεων για την παρένθετη μητρότητα,²³³ και με αυτόν τον τρόπο θα ματαιωνόταν η βούληση του νομοθέτη. Συνεπώς, δεν θα πρέπει να γίνεται δεκτό μετά το ν. 3089/2002 ότι υφίσταται η δυνατότητα υιοθεσίας, καθώς πρόκειται για παρά το νόμο υιοθεσία, για την οποία ελλοχεύει ο κίνδυνος να χαρακτηριστεί, ως αντίθετη στο νόμο, ακόμα εάν δοθεί η σχετική άδεια του Δικαστηρίου.

Δεδομένου ότι οι δύο διαδικασίες δεν έχουν ως αποτέλεσμα την ίδρυση της συγγένειας με τη μητέρα με τον ίδιο τρόπο και με τις ίδιες ακριβώς συνέπειες, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι υπάρχει περίπτωση καταστρατήγησης των διατάξεων για την παρένθετη μητρότητα και επομένως, είναι επιτρεπτή η λύση της υιοθεσίας, η οποία, ωστόσο, δεν κρίνεται ενδεδειγμένη, καθώς η λύση της υιοθεσίας είναι αντίθετη στη μονιμότητα του τεκμηρίου μητρότητας, που δημιουργεί η παρένθετη μητρότητα.

---

²³³ Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 75 επομ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ – Συγκριτικό Δίκαιο

Ι. Σχετικές ρυθμίσεις σε ξένες νομοθεσίες.

Στο πλαίσιο της επιταγής του Ψηφίσματος του Συμβουλίου της Ευρώπης το έτος 1989, οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, πριν την ψήφιση σχετικών νόμων, προέβησαν σε συστηματική εξέταση του θέματος, λεπτομερή επιστημονική επεξεργασία, ενώ, παράλληλα, παρατηρήθηκε το φαινόμενο της έντονης παρέμβασης των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, με κύριο πρωταγωνιστή την Εκκλησία. Παρά ταύτα, παρατηρείται μία απόκλιση των ρυθμίσεων των κρατών, οι οποίες δεν είναι εναρμονισμένες μεταξύ τους.

Στη Γερμανία οι συμφωνίες για παρένθετη μητρότητα απαγορεύονται με νομοθετική διάταξη του 1991, με αποτέλεσμα να θεωρούνται ανεκτέλεστες, και να συνοδεύονται και από ποινικές κυρώσεις.²³⁴ Όμοια, στην Ελβετία είναι ανεπίτρεπτες μορφές υποκατάστατης μητρότητας και τυχόν συμφωνίες του ζευγαριού που επιθυμεί να τεκνοποιήσει και της παρένθετης μητρότητας κρίνονται άκυρες και δεν συνεπάγονται κανένα έννομο αποτέλεσμα.^{235,236} Περαιτέρω, στην Ιταλία με νομοθετική ρύθμιση του 2004 απαγορεύονται όλες οι μέθοδοι υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

Από την άλλη πλευρά, στο Ηνωμένο Βασίλειο, υφίστατο, αρχικά, η δυνατότητα σε ετερόφυλα ζευγάρια, και εν συνεχεία, και στα ομόφυλα ζευγάρια, υπό την προϋπόθεση ότι ο ένας από τους δύο «κοινωνικούς» γονείς συνδέεται βιολογικά με το παιδί που κυοφορεί η παρένθετη μητέρα, να αναγνωριστούν αμφότεροι ως οι νομικοί γονείς αυτού με τη χορήγηση ειδικής άδειας από το δικαστήριο και εφόσον συντρέχουν μία σειρά από προϋποθέσεις που τάσσει ο νόμος, στις οποίες περιλαμβάνεται και η

---

²³⁴ Schwenzer I. (εκδ.), *Tensions between legal, biological and social conceptions of parentage*, Antwerpen - Oxford 2007, σελ. 178. .

²³⁵ Schwenzer I. (εκδ.), *Tensions between legal, biological and social conceptions of parentage*, Antwerpen - Oxford 2007, σελ. 345.

²³⁶ Κριάρη - Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις και συνταγματικό δίκαιο, Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής*, ό.π., σελ. 39

συναίνεση της παρένθετης μητέρας²³⁷.

Στο ίδιο μήκος κύματος, αλλά με αυστηρότερη διαδικασία προβλέπεται στην Ολλανδία η μεταβίβαση της γονικής ευθύνης στο ανάδοχο ζευγάρι να επιτρέπεται μόνο εφόσον και οι δύο συνδέονται γενετικά με το παιδί.²³⁸ Επίσης, επιτρεπτή είναι και η υποκατάσταση κήσης χωρίς αντάλλαγμα, υπό τον πρόσθετο όρο ότι η φέρουσα μητέρα θα πρέπει να έχει ήδη αποκτήσει δικά της παιδιά.

Στην Αυστρία και τη Δανία γίνεται δεκτό ότι η γυναίκα που φέρει στον κόσμο το παιδί θεωρείται εκ του νόμου μητέρα του,²³⁹ διότι αντίκειται προς το συμφέρον του παιδιού να έχει δύο «μητέρες», ενώ, μεταβολή της μητρότητας είναι δυνατή μόνο στο πλαίσιο της υιοθεσίας. Στην Κροατία η κυοφόρος γυναίκα, η οποία, όμως, έχει χρησιμοποιήσει τα ωάρια άλλης γυναίκας, δύναται να ζητήσει την αναγνώριση της μητρότητας στο πρόσωπό της, υπό την επιφύλαξη ότι δεν προκύπτει κάτι αντίθετο από έγγραφη συμφωνία.²⁴⁰

Εκτός του ευρωπαϊκού χώρου, στην Ιαπωνία το μόνο αναγνωρισμένο κριτήριο μητρότητας είναι η γέννηση. Παρά ταύτα, υφίσταται η δυνατότητα ανατροπής του κριτηρίου αυτού, με τη δυνατότητα προσβολής αυτού μέσα σε οριζόμενη από το νόμο προθεσμία από άλλη γυναίκα, η οποία ισχυρίζεται πως είναι η ίδια η μητέρα του παιδιού. Σε περίπτωση που αποδειχθεί τούτο, η νομική σχέση μεταξύ της γυναίκας, που γέννησε το παιδί, και του παιδιού παύει να υφίσταται.²⁴¹ Περαιτέρω, στην Κίνα απαγορεύεται οποιαδήποτε συμφωνία σχετική με την τεκνοποιία ή την εγκυμοσύνη για λογαριασμό τρίτου, και ως εκ τούτου οι συμφωνίες περί παρένθετης μητρότητας κρίνονται ανεκτέλεστες.²⁴²

---

²³⁷ Vonk M., *Children and their parents, A comparative study of the legal position of children with regard to their intentional and biological parents in English and Dutch law*, Antwerpen - Oxford 2007, σελ 277.

²³⁸ Boele K./ Sverdrup W. and T., *European challenges in contemporary family law*, Antwerpen - Oxford - Portland 2008, σελ. 253.

²³⁹ Schwenzer I. (εκδ.), *Tensions between legal, biological and social conceptions of parentage*, Antwerpen - Oxford 2007, σελ. 124.

²⁴⁰ Schwenzer I. (εκδ.), *Tensions between legal, biological and social conceptions of parentage*, Antwerpen - Oxford 2007, σελ. 124.

²⁴¹ Schwenzer I. (εκδ.), *Tensions between legal, biological and social conceptions of parentage*, Antwerpen - Oxford 2007, σελ. 225-226.

²⁴² Schwenzer I. (εκδ.), *Tensions between legal, biological and social conceptions of parentage*, Antwerpen - Oxford 2007, σελ. 236.

Από την άλλη πλευρά, το Ισραήλ αναγνωρίζει ρητώς και ρυθμίζει την παρένθετη μητρότητα ως μέθοδο ιατρικής υποβοήθησης στην ανθρώπινη αναπαραγωγή. Η δε νομική συγγένεια ιδρύεται με δικαστική απόφαση, όπως και στη χώρα μας, και επιτρέπεται μόνο η μερική υποκατάσταση, ενώ, η πλήρης απαγορεύεται ρητά από το νόμο.²⁴³

Αν και η Αίγυπτος θεωρείται πρωτοπόρος στην τεχνητή αναπαραγωγή στις μουσουλμανικές χώρες της Μέσης Ανατολής, ωστόσο βρίσκει εμπόδια στη θρησκεία. Το αιγυπτιακό δίκαιο βασίζεται στους κανόνες του Ισλάμ, όπου δεν διακρίνεται η νομιμότητα από την ηθική, και το οποίο ρυθμίζει τις πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς και τις αρχές που διέπουν την τεχνητή γονιμοποίηση.²⁴⁴ Λαμβάνοντας υπόψη τη δομή της Αιγυπτιακής κοινωνίας και το ότι οι γυναίκες που δεν μπορούν να τεκνοποιήσουν, στιγματίζονται, η ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στην Αίγυπτο ανθεί, περιοριζόμενη, όμως, από την ισλαμική διδασκαλία.

II. Ζητήματα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου

Οι διαφορές στην αντιμετώπιση της παρένθετης μητρότητας από δίκαιο σε δίκαιο, ξεκινούν από την πλήρη απαγόρευση, περνούν από την αποδοχή υπό προϋποθέσεις και φτάνουν μέχρι την πλήρη απελευθέρωση. Καθίσταται σαφές ότι τα σχετικά προβλήματα ενδέχεται να απασχολήσουν τον εφαρμοστή του δικαίου, όταν κάποια από τα δεδομένα σε μία παρένθετη μητρότητα συνδέονται με περισσότερες από μία χώρες.

Ενδεικτικά, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι σύνηθες αντικείμενο είναι η εξεύρεση του εφαρμοστέου δικαίου στη σύμβαση που συνάπτεται μεταξύ του ζεύγους που επιθυμεί να αποκτήσει παιδί και της κυοφόρου γυναίκας, οι σχέσεις μεταξύ του ζεύγους και του τέκνου, της κυοφόρου και του τέκνου,

---

Cook R./ Shelley D./ Kaganas F., *Surrogate motherhood: international perspectives*, Oxford - Portland 2003, σελ. 35-36

²⁴³ Cook R./ Shelley D./ Kaganas F., *Surrogate motherhood: international perspectives*, Oxford - Portland 2003, σελ. 35-36

²⁴⁴ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε *Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 64.

τυχόν ζητήματα ευθύνης από αδικοπραξία, οι κληρονομικές σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, τα δικαιώματα του κυοφορούμενου, τυχόν ζητήματα υιοθεσίας, στην περίπτωση που το παιδί που γεννιέται από την παρένθετη μητέρα δεν αναγνωρίζεται ως τέκνο των γονέων που το επιθυμούν.²⁴⁵ Σημαντικό ζήτημα αποτελεί και τυχόν forum shopping δικαστηρίου χώρας που επιτρέπει την παρένθετη μητρότητα, και εν συνεχεία τυχόν ζητήματα εκτελέστοτητας της εν λόγω απόφασης σε τρίτη χώρα, όπου πιθανόν να τίθενται ζητήματα αντίθεσης προς τη δημόσια τάξη.

---

²⁴⁵ Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί, σε Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου, Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 66.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η επανάσταση στο χώρο της βιοϊατρικής και της βιοτεχνολογίας και ειδικότερα, στις μεθόδους της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής - ένα από τα περισσότερο εντυπωσιακά επιτεύγματα της ιατρικής επιστήμης- αναπόδραστα, έχει βαθύτατες κοινωνικές, ηθικές και νομικές συνέπειες. Με την εμφάνισή τους και τη θέση τους σε εφαρμογή ηγέρθησαν αντιρρήσεις, επιφυλάξεις, διλήμματα, τα οποία δεν ήρθαν καθόλου εύκολα. Σε εθνικό επίπεδο οι διατυπωθείσες επιφυλάξεις εξακολούθησαν –και εξακολουθούν- να υφίστανται και μετά την ψήφιση των ν. 3089/2002 και 3305/2005, ενώ, δεν είναι οι λίγες οι περιπτώσεις ευρωπαϊκών κρατών, στις οποίες υφίσταται ολοκληρωτική απαγόρευση των μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, όπως, λ.χ. στην Ιταλία και τη Γερμανία.

Όπως κάθε σημαντική καινοτομία στην ανθρώπινη ιστορία, έτσι και η προσφυγή στις μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, εν γένει, αλλά και ειδικότερα, στην παρένθετη μητρότητα, συναντά στην αρχή έντονες αντιδράσεις, επιφυλάξεις από το σύνολο, σχεδόν, όλων των φορέων της κοινωνικής ζωής και απαιτείται ένα αρκετά σημαντικό χρονικό διάστημα, κατά το οποίο συντελείται η κατάλληλη ζύμωση για την ολοκληρωτική αποδοχή αυτών. Όταν, όμως, έρχονται στο προσκήνιο οι πρώτες απτές αποδείξεις των νέων επιτευγμάτων, ήτοι στην προκείμενη περίπτωση ο θεραπευτικός σκοπός της αδυναμίας τεκνοποίησης, δεν μπορεί παρά να επικροτήσει, έχοντας αντιληφθεί τη σπουδαιότητα του επιτεύγματος και την ελπίδα που προσφέρει σε άτεκνα ζευγάρια να αποκτήσουν, επιτέλους, το πολυπόθητο παιδί.

Παρά τις όποιες επιφυλάξεις ή και αντιρρήσεις, κυρίως ηθικής, φιλοσοφικής και θρησκευτικής φύσεως, η εφαρμογή της παρένθετης μητρότητας ανταποκρίνεται σε ένα πρόδηλο κοινωνικό ενδιαφέρον για νέες δυνατότητες τεκνοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, η νομική αποτελεσματικότητα των σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων καλείται να λειτουργήσει ως ασφαλιστική δικλείδα των συμφερόντων τόσο των υποψήφιων γονέων, της

κυοφόρου, και πρωτίστως του παιδιού που θα γεννηθεί, αλλά και εν γένει των κοινωνικών σχέσεων και των καταστάσεων που πρόκειται να δημιουργηθούν.

Σχεδόν δεκαπέντε χρόνια μετά την ψήφιση του ν. 3089/2002 και η ελληνική κοινωνία φαίνεται να μην έχει αποδεχθεί, πλήρως, την προσφυγή σε παρένθετη μητρότητα, παρά το γεγονός ότι η προσφυγή σε άλλες μεθόδους ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής παρουσιάζει αυξητικές τάσεις. Από την άλλη πλευρά, τα επιτεύγματα στον τομέα της βιοϊατρικής- βιοτεχνολογίας δεν σταματούν εδώ, αλλά προχωρούν με γοργούς ρυθμούς και ήδη, τα τελευταία χρόνια οι έρευνες επικεντρώνονται γύρω από τη δημιουργία της «τεχνητής μήτρας», δυνάμει της οποίας η κύηση και η γένεση θα πραγματοποιείται έξω από το σώμα της μητέρας. Χωρίς καμία αμφιβολία, η νέα αυτή πρόκληση, εάν επιτευχθεί, θα μας επιτρέψει να υπερβούμε τους νόμους της φύσης, γεγονός, που αναπόδραστα, θα επισύρει αλυσιδωτές αντιδράσεις στον ίδιο τον πυρήνα της κοινωνίας, με προεκτάσεις ηθικές, φιλοσοφικές, θρησκευτικές, νομικές.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία/ Αρθρογραφία:

- Ανδρουλιδάκη- Δημητριάδη Ι., *Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση*. ΝοΒ 1986, σελ. 16, Hatzis A., "Just the Oven". A Law and Economics approach to Gestational Surrogacy Contracts, διαθέσιμο σε https://www.researchgate.net/profile/Aristides-Hatzis/publication/228261279_Just_the_Oven_A_Law_Economics_Approach_to_Gestational_Surrogacy_Contracts/links/0fcfd507f5c8dbff84000000.pdf (ημ. πρόσβασης: 16.03.2016).
- Βαθρακοκοίλης Β., *Ερμηνεία - Νομολογία Αστικού Κώδικα (ΕΡΝΟΜΑΚ) κατ' άρθρο*, Τόμος Ε', Οικογενειακό Δίκαιο, άρθρα 1346-1694, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη.
- Bernard J., *Η Βιοηθική*, (μεταφρ. Σπανού Ε.), εκδόσεις Π. Τραύλος - Ε. Κωσταράκη, Αθήνα 1996.
- Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο - Πρώτος τόμος: Το πρόσωπο*, Δημοσιεύματα ιατρικού δικαίου και βιοηθικής, Δ/νση σειράς: Καιάφα-Γμπάντι Μ., Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 219 επ.
- του ιδίου, *Το πρόταγμα της οικογένειας: Η συνταγματικότητα του νόμου για την «ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»*, ΝοΒ τ.51 (2003) σελ. 839.
- Γιαννουλάτος Α., *Όψεις Ίνδουισμού - Βουδισμού*, Αθήνα 1985.
- Γιούλτση Β., *Πνευματικότητα και Κοινωνική Ζωή*, Εκδόσεις Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 1999.
- Γραμματικάκη- Αλεξίου Α., *Παρένθετη μητρότητα: Συγκριτική προσέγγιση και ιδιωτικοδιεθνολογικοί προβληματισμοί*, σε *Αφιέρωμα Μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου; Δίκαιο- εργασία- Φύλο- Ψυχή*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 51 επομ.
- Δαγτόγλου Π., *Ατομικά Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991.
- Δεληγιάννης Ι., *Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής του ανθρώπου στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας*, Αρμ 49 (1995) σ. 281
- του ιδίου, *Ίδρυση και αμφισβήτηση της συγγένειας κατά το ελληνικό δίκαιο*, ΕΛΛΔνη 33 (1992), σ. 4 επ., 9 επ., 15 επ.
- Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Επιτροπή Βιοηθικής, *ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ*, 2006, διαθέσιμο σε http://www.bioethics.org.gr/03_b.html#5 (ημ. πρόσβασης: 20.03.2016).
- Καραΐσης Μ., *Βιοηθική και Βιονομία στην Ελληνική Έννομη τάξη*, Αθήνα - Κομοτηνή, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006.
- του ιδίου, *Το νέο σχέδιο νόμου για την εφαρμογή των μεθόδων της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής*, Αρμ 59 (2005) σελ. 831.

- του ιδίου, *Η κρίση του οικογενειακού δικαίου μετά τον ν. 3089/2002 για την «ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»*, Αρμ. 58 (2004), σελ. 1241.
- του ιδίου, *Το σχέδιο νόμου για την «Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή» - Κριτική Θεώρηση*, ΧρΙΔ Β/2002, σελ. 584.
- Κατσιμίγκας Γ., *Η εξωσωματική γονιμοποίηση υπό το πρίσμα της ορθόδοξης θεολογίας*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή επί Ειδικών Ποιμαντικών Θεμάτων και Καταστάσεων, διαθέσιμο σε http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/katsimigas_exosomatiki.html (ημ. πρόσβασης: 15.03.2016).
- Κοτζάμπαση Α., *Δικαίωμα στη μητρότητα και τεχνητή γονιμοποίηση: ένα πολιτικό ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2003.
- Κουμουτζής Ν., σε Γεωργιάδη Α./ Σταθόπουλο Μ., *Αστικός Κώδικας*, Τόμος VII, *Οικογενειακό Δίκαιο*, Άρθρα 1346-1504, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 609 επομ.
- Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε., *Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005 (β' έκδοση).
- της ίδιας, *Οικογενειακό Δίκαιο*, Τόμος II, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005 (Ε' έκδοση).
- της ίδιας, *Ο νέος Ν.3305/2005 για την «εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»*: ζητήματα από το συσχετισμό των διατάξεών του μεταξύ τους και με τις ρυθμίσεις του Ν.3089/2002, Αρμ2005 (59). 669.
- της ίδιας, *Το σχέδιο νόμου για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και ο αντίλογος στις αντιδράσεις εναντίον του*, ΧρΙΔ Β/2002, σελ. 677,
- της ίδιας, Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε., *Η ίδρυση της συγγένειας με την μητέρα, στην περίπτωση του δανεισμού μήτρας: μια νομοθετική πρόταση*, Αρμ., 1994, σελ. 1235.
- Κουμουτζής Ν., *Η τεχνητή αναπαραγωγή του άγαμου μοναχικού άνδρα* ΧρΙΔ ΙΑ 2011, σελ. 316.
- Κουτσοουράδης Α., *Θέματα παρένθετης μητρότητας – Ιδίως μετά τον Ν. 3305/2005*, στον Τιμητικό Τόμο Ι. Μανωλεδάκη III, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 855 επομ.
- Κριάρη- Κατράνη Ι., *Βιοϊατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο: Συνταγματικά θέματα σχετικά τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και της εφαρμογές της γενετικής*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 1994.
- της ίδιας, *Το Σύνταγμα και το σχέδιο νόμου «ιατρικής υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»*, ΧρΙΔ Β/2002, σελ. 687
- Μάλλιος Ε., *Το ανθρώπινο Γονιδίωμα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004.
- Μανιτάκης Α., *Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή*, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Τεχνητή γονιμοποίηση και*

γενετική τεχνολογία : η ηθικονομική διάσταση, (επιμ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε.), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003.

- Μαντζουνέας Ε., *Τεχνητή γονιμοποίηση και ορθόδοξος χριστιανική Ελλάδα*, Εισήγηση στην επιτροπή Νομοκανονικών ζητημάτων της Εκκλησίας της Ελλάδος (Αθήνα 1982).

- Μοριχοβίτης Γ., *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, τόμος Ι, Φλώρινα-Αριστείδου Ι., 2001.

- Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης Συμβούλιο της Ευρώπης, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων*, 2010, διαθέσιμο στον ιστότοπο https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_EL.pdf (ημ. πρόσβασης 11.08.2016).

- Πανάγος Κ., *Παρένθετη μητρότητα: Ελληνικό νομικό καθεστώς και εγκληματολογικές προεκτάσεις*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011.

- Παντελίδου Κ., *Ζητήματα του νέου θεσμού της παρένθετης μητρότητας*, Αρμ 58 (2004), σελ. 979.

- Παπαζήση Θ., *Οριακά θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης*, ΕΛΛΔνη 36 (1995) σελ. 997.

- Παπαχρίστου Θ., *Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2003.

- του ιδίου, *Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλα, 2014.

- Περάκη Β., σε Γεωργιάδη Α. (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ II*, άρθρα 947-2035, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2013, σελ. 729 επομ.

- Πέτρου Ι., *Η ανθρώπινη ελευθερία και τα κοινωνικοηθικά ζητήματα των απαρχών της ζωής του ανθρώπου*, σε Καϊάφα- Γκμπάντι Μ., Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε., Συμενωίδου- Καστανίδου Ε. (διεύθυνση σειράς), *Ιατρική Υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή: 10 χρόνια εφαρμογής του Ν. 3089/2002*, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (15), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 21 επομ.

- του ιδίου, *Κοινωνική θεωρία και σύγχρονος πολιτισμός*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2013 (β' εκδ.).

- Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Ο νέος εφιάλτης του Σολομώντος: Παρένθετη Μητρότητα και Βιοηθική*, στο *Άνθρωπος και Τεχνολογία: Η Παγκόσμια Πολιτική και Οικονομική Κρίση*, επιμέλεια Μάνος Α., 85-94, Δαρδάνος, Αθήνα, 2011.

- Ράικος Λ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τομ. Β', τευχ. Α', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή.

- Ροδάκης Π., *Ο Κώδικας του Χαμουραμπί και άλλοι Κώδικες της Μεσοποταμίας*, εκδόσεις Καστανιώτη, 1982.

- Σκορίνη-Παπαρρηγοπούλου Φ., *Ο νέος Ν.3305/2005 για την εφαρμογή της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής και η σχέση του με τον Ν.3089/2002, Συνήγορος (48) 2005.* 10.
- Σπυριδάκης Ι., *Οικογενειακό Δίκαιο*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.
- Ταρλατζής Β., *Τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής: Ιατρικοί και δεοντολογικοί προβληματισμοί*, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: η ηθικονομική διάσταση*, (επιμ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε.), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 19.
- Τροκάνας Θ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011.
- Φουντεδάκη Κ., *Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής (4)*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007.
- Φωτοπούλου Χ., *Ισλάμ, παρένθετη μητρότητα, εξωσωματική γονιμοποίηση και βλαστοκύτταρα*, διαθέσιμο σε <https://www.pemptousia.gr/2014/10/islam-parentheti-mitrotita-exosomati/> (ημ. πρόσβασης: 11.03.2016).
- Χατζηνικολάου Ν., Σεβ. Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, *Ελεύθεροι από το Γονιδίωμα: Προσεγγίσεις Ορθόδοξης Βιοηθικής*, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, 2002.
- Χριστοδούλου Κ., *Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια (Προς μία ενοποίηση του δικαίου της συγγένειας: πατρότητας - μητρότητας)*, Κριτική Επιθεώρηση νομικής θεωρίας και πράξης, τεύχ. 1995/1, Αθήνα - Κομοτηνή 1995, σελ. 256.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία/ Αρθρογραφία:

- Boele K./ Sverdrup W. and T., *European challenges in contemporary family law*, Antwerpen - Oxford - Portland 2008.
- Capron A., *The New Reproductive Possibilities: Seeking a Moral Basis for Concerted Action in a Plurilistic Society*, Law, Medicine & Health Care, 12(5):192-198.
- Cook R./ Mahmoud F., *Advancing Reproductive Rights Beyond Cairo and Beijing*, International Family Planning Perspectives, September 1996, Vol. 22, No. 3. 22 (3): 115-121.
- Cook R./ Shelley D./ Kaganas F., *Surrogate motherhood: international perspectives*, Oxford - Portland 2003.
- Davis W., *The codes of Hammurabi and Moses*, Berkeley: Apocryphile Press, 2010.
- Freedman L./ Isaacs S., *Human Rights and Reproductive Choice*, Studies in Family Planning, 1993, Vol. 24, No. 1: 18-30.

- Hatzis A., *"Just the Oven". A Law and Economics approach to Gestational Surrogacy Contracts*, διαθέσιμο σε https://www.researchgate.net/profile/Aristides_Hatzis/publication/228261279_'Just_the_Oven'_A_Law_Economics_Approach_to_Gestational_Surrogacy_Contracts/links/0fcfd507f5c8dbff84000000.pdf (ημ. πρόσβασης: 16.03.2016).
- Knudsen L., *Reproductive Rights in a Global Context*, Vanderbilt University Press 2006.
- Morel P., *The ethical basis of Buddhism*, διαθέσιμο σε <http://www.homeoint.org/morrel/budhism/ethical.htm> (ημ. πρόσβασης: 15.03.2016).
- Schwenzer I. (εκδ.), *Tensions between legal, biological and social conceptions of parentage*, Antwerpen - Oxford 2007.
- Sri Dhammanand Maha, *Buddhist Ethics*, διαθέσιμο σε <http://www.budas.org/edu/whatbudbelieve/145.htm> (ημ. πρόσβασης: 15.03.2016).
- Smolin D., *Does Bioethics Provide Answers?: Secular and Religious Bioethics and Our Procreative Future*, *Cumberland Law Review* 35 (2005), p. 481.
- Vonk M., *Children and their parents, A comparative study of the legal position of children with regard to their intentional and biological parents in English and Dutch law*, Antwerpen - Oxford 2007.
- Wahrman M., *Fruit of the Womb: Artificial Reproductive Technologies and Jewish Law*, *Journal of Gender, Race & Justice* 9 (2005), σελ. 111.
- Ziegler S., *Pathways to Parenthood*, Florida: Brown Walker Press, 2005.